

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA İNSANIN TEKÂMÜLÜ
(TAHRİM SURESİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET ÖZBEK

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

BİLECİK, 2024

10651225

T.C.
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

KUR'AN'DA İNSANIN TEKÂMÜLÜ
(TAHRİM SURESİ ÖRNEĞİ)

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AHMET ÖZBEK

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ LOKMAN BEDİR

BİLECİK, 2024

10651225

BEYAN

“Kur’an’da İnsanın Tekâmülü (Tahrim Suresi Örneği)” adlı yüksek lisans tezinin yazımı sırasında bilimsel araştırma ve etik kurallarına uyduğumu, başkalarının eserlerinden yararlandığım bölümlerde bilimsel kurallara uygun olarak atıfta bulunduğumu, kullandığım verilerde herhangi bir tahrifat yapmadığımı, tezin herhangi bir kısmının Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını, aksinin tespit edileceği muhtemel durumlarda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Bu çalışmanın, Bilimsel Araştırma Projeleri (BAP), TÜBİTAK veya benzeri kuruluşlarca desteklenmesi durumunda; projenin ve destekleyen kurumun adı proje numarası ile birlikte ETİK KURUL onayı alınması durumunda ise ETİK KURUL tarih karar ve sayı bilgilerinin beyan edilmesi gerekmektedir.			
DESTEK ALINMIŞTIR		DESTEK ALINMAMIŞTIR	X
Destek alındı ise;			
Destekleyen kurum;			
Desteğin Türü		Proje Numarası	
1- BAP (Bilimsel Araştırma Projesi)			
2- TÜBİTAK			
Diğer;.....			
ETİK KURUL onayı var ise;			
ETİK KURUL karar tarih/sayı:	/.....	

Ahmet ÖZBEK

Tarih

İmza

ÖN SÖZ

Hamd, âlemlerin Rabbine... İnsanı yaratan, yaşatan ve yol gösterene... Sayısız nimet vermek, peygamberler ve kitap göndermek suretiyle yol göstererek onu tekâmül ettirene... Salât ve selâm insanın tekâmülüne hizmet eden ve ona bu kutlu yolda en büyük desteği veren Son Peygamber'e...

İnsanın en büyük sorumluluğu, onu yaratan Allah'ın varlığı ve birliğini kabul etmek ve yalnız O'na kulluk etmektir. Bu görevi yerine getirebilmeleri için yaratılışlarında Allah tarafından, onlara mükemmel kabiliyetler verilmiştir. Bu sayede en güzel sürette yaratılan insan tekâmül etme kabiliyeti ile yeryüzündeki varlıklar içinde ruhsal ve bedensel olarak en mükemmel ve en seçkin canlı olma kabiliyeti ile donatılmış olmaktadır.

İnsan tekâmülünü; görevini yerine getirmek, yüklendiği ilahi emaneti ve o emanetin gereğini yapmak suretiyle gerçekleştirir. Kur'an'da ve diğer kitaplarda Allah o insana hitap eder. Çünkü insan; Allah'ın en şerefli mahlûku, kendisi ile halifeliğin gerçekleştiği değerli bir varlıktır.

Bu çalışmanın amacı; Allah'ın yarattığı insanın gerçekleştirmekle yükümlü olduğu yaratılış gayesine ermek ve Allah'a karşı diğer sorumluluklarını yerine getirmek suretiyle tekâmülünü Tahrim Suresi çerçevesinde tespit edip, bir bütünlük içerisinde konuyu ortaya koyarak değerlendirmeler yapmaktır.

Çalışmanın giriş kısmında, genel olarak Kur'an çerçevesinde, insan ele alınarak önce onun nasıl bir varlık olduğu ana hatlarıyla ortaya konulmaya çalışılmıştır. Ardından Kur'an'dan örneklerle bazı özelliklerine değinilmiş ve onun tekâmülü için bazı sorumluluklarını yerine getirmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Birinci bölümde, Kur'an'da insan ve özellikleri konusuna yer verilmiş ve ilk olarak kavramsal çerçeve sunulmaya çalışılmıştır. İnsanın yaratılış gayesi, yaratılış evreleri ve biyolojik özelliklerine de yer verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde ise öncelikle, insanın tekâmülüne yer verilerek Tahrim Suresi özelinde ana konumuz olan tekâmülün örnekleri ele alındı. Ardından bu surede yer alan tekâmüle hizmet eden uyarı, tavsiye ve emirlere ve onun zedelenmesine sebep olan meselelere yer verildi.

Çalışmanın üçüncü ve son bölümünde ise Tahrim Suresi'ne katkısı olan kıraat vecihlerine ve bu çerçevede bazı temel kıraat kavramları ele alındı.

Bu tez çalışmasının yazılmasında çalışmamı sahiplenerek takip eden danışmanım Sayın Dr. Öğr. Üyesi Lokman BEDİR'e değerli katkı ve emekleri için teşekkür eder ve saygılarımı sunarım. Ayrıca tezin her aşamasında tavsiye ve yönlendirmeleri ile katkıları yadsınamaz olan Doç. Dr. Ömer ÖZBEK'e, Dr. Fatih ÇARDAK'a ve Arş. Gör. Zehra ORAN'a şükranlarımı arz ederim.

Savunma sınavı sırasında çalışmamın son haline gelmesindeki katkıları adına değerli jüri üyeleri Sayın Prof. Dr. Osman KABAKÇILI ve Sayın Dr. Öğr. Üyesi Kerim ÖZMEN'e teşekkürlerimi ve saygılarımı sunarım.

Son olarak gayretime gayret katarak tezimin her aşamasında beni destekleyen ve moral veren kıymetli eşim Klinik Psikolog Ayşegül ÖZBEK'e teşekkür ederim.

Ahmet ÖZBEK

2024

ÖZET

KUR'AN'DA İNSANIN TEKÂMÜLÜ (TAHRİM SURESİ ÖRNEĞİ)

İnsan varlıklar içerisinde yaratılan en şerefli ve tekâmül kabiliyeti olan bir varlıktır. İnsanın hayatı adeta bir kemal yolculuğudur. İnsan diğer canlılar arasında mükemmeli arayan bir varlık oluşuyla temayüz eder. O akıllı, irade sahibi ve tekâmüle elverişli bir yapıdadır. Kendisine vahiy yoluyla ulaşan tekâmülüne yönelik mesajları algılayan insan onları anlamlandırır ve kemalini sağlamaya yönelir. Kendini bu tekâmül yolculuğunda bir seviyeye getiren insan, başkalarının da yolculuklarında katkıda bulunmaya çalışır. Mükemmel olmasa da tekâmül yolunda kat edecek çok mesafesi bulunan ve bunlardan çoğuna ulaşabilen insanda, artık sıradan, basit ve amiyane boş tavırlar görülmez. Bilgi insanı kemale götüren önemli bir vasıta. Kur'an'da mevcut olan bilgi ise en mükemmel olandan geldiği için üstün bir varoluş seviyesine en doğru şekilde ulaştırılan vasıta sayılabilir. Kur'an'da insanın tekâmülü ile özdeşleştirecek çok kapsamlı âyetler mevcuttur. Bundan dolayı çalışmada insanın tekâmülü konusu Tahrim Suresi ile sınırlandırılmıştır. Çünkü bu sure insanın tekâmülüne örnek oluşturabilecek önemli argümanları içermektedir. Tekâmül süreci mükemmelle ulaşma yolculuğu olarak anlaşılrsa da sürecin çeşitli yaşantılarla zaman zaman geriye doğru ivme kazanması da söz konusudur. Bu nedenle erdemli davranışlar insanı yüceltirken ve olumsuz olanlar insanı değersiz ve mutsuzlaştıracaktır. Tahrim Suresi'ndeki tekâmül ile ilgili bilgiler hemen her âyette geçmekte ve insanın kemal yolculuğunu destekleyen referansları içermektedir. Bu bilgiler farklı tefsirlerden elde edilen yorumlarla zenginleştirilmeye gayret edilmiştir. Bu suredeki âyetlerin farklı okunuş biçimlerinde de farklı zenginlikler bulunduğu için surenin içindeki kıraat farklılıklarına ve bu farklı vecihlere ilişkin anlamlara da yer verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmanın amacı bahsi geçen suredeki âyetlerden hareketle insanın tekâmül yolculuğuna Kur'an'ın rehberliğine ilişkin çerçeveyi ortaya koymaktır. Bu şekilde, Kur'an önderliğinde tekâmül elde etmek isteyen insanların mana ve duygu dünyasına bir katkı sağlanmış olacağı umulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kıraat, Kur'an, Tekâmül, İnsan, Tahrim.

ABSTRACT

HUMAN'S EVOLUTION IN THE QUR'AN (EXAMPLE OF SURAH TAHRİM)

The human beings are the most honorable and capable of evolution among all beings. A person's life is literally a journey of perfection. Human beings stand out among other living beings by being a being that seeks perfection. He is intelligent, strong-willed and has a structure suitable for evolution. A person who perceives the messages aimed at his evolution that reach him through revelation, makes sense of them and tends to achieve his perfection. A person who brings himself to a level in this journey of evolution tries to contribute to the journeys of others. Ordinary, simple and vulgar empty attitudes are no longer seen in a person who, although not perfect, has a long way to go on the path of evolution and can achieve most of them. Knowledge is an important tool that takes people to perfection. Since the information available in the Quran comes from the most perfect, it can be considered as the most accurate means of reaching a superior level of existence. There are very comprehensive verses in the Quran that identify it with human evolution. Therefore, in the study, the subject of human evolution is limited to Surah Tahreem. Because this surah contains important arguments that can serve as an example for human evolution. Although the evolution process is understood as a journey to reach perfection, it is also possible that the process accelerates backwards from time to time with various experiences. For this reason, virtuous behaviors glorify people, while negative ones will make people worthless and unhappy. Information about evolution in Surah Tahreem is mentioned in almost every verse and contains references that support Isna's journey to perfection. Efforts have been made to enrich this information with comments obtained from different commentaries. Since there are different riches in the different reading styles of the verses in this sura, an attempt has been made to include the differences in recitation within the sura and the meanings of these different aspects. The aim of this study is to reveal the framework of the Qur'an's guidance on man's evolution journey, based on the verses in the mentioned surah. In this way, it is hoped that a contribution will be made to the world of meaning and emotion of people who want to achieve evolution under the leadership of the Quran.

Keywords: Qiraat, Quran, Evolution, Human, Tahreem.

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖN SÖZ	i
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
GİRİŞ.....	1
1. KUR'AN'DA İNSAN VE ÖZELLİKLERİ.....	3
1.1. İnsan	3
1.1.1. İnsan Kavramı	3
1.1.2. İnsanın Yaratılış Gayesi.....	4
1.1.3. İnsanın Yaratılış Evreleri	7
1.1.4. İnsân-ı Kâmil	9
1.1.5. İnsanın Bir Beşer Olması	12
1.2. Kur'an'da İnsanın Özellikleri.....	18
1.2.1. İnsanın Halife Olması	19
1.2.2. Yaratılışının Topraktan Olması	21
1.2.3. İnsanın Ölümlü Olması	23
1.2.4. İnsanın Psikolojik Yönü	27
1.2.5. İnsanın Câhil Olması	28
1.2.6. İnsanın Nankör Olması	31
1.2.7. İnsanın Aceleci Olması	35
1.2.8. İnsanın Sadakat Sahibi Olması.....	36
2. İNSANIN TEKÂMÜLÜ VE TAHRİM SÛRESİ ÖRNEĞİ.....	39
2.1. Tekâmül	39

2.1.1. Tekâmülün Tanımı	39
2.1.2. İnsanın En Üstün Şekilde Yaratılması.....	39
2.2. Taḥrîm Suresi.....	43
2.2.1. Surenin İsmi.....	43
2.2.2. Taḥrîm Suresinin Nüzul Sebebi.....	43
2.2.3. Taḥrîm Suresinin Konuları.....	44
2.3. Taḥrîm Sûresinde Yer Alan Tekâmül Örnekleri.....	44
2.3.1. İnsanın Allah'a Yürekten İnanması, Erdemli, İffetli, Sabırlı ve İtaatli Olması	44
2.3.2. İnsanın İçtenlikle Tevbe Etmesi.....	49
2.4. Taḥrîm Suresinde Yer Alan Uyarı, Tavsiye, Emirler.....	52
2.4.1. Kişinin Kendini ve Ailesini Cehennemden Koruması	52
2.4.2. Kâfirlere ve Münafıklara Karşı Cihat Etme ve Onlara Sert Davranma ..	56
2.5. Taḥrîm Suresinde Yer Alan Tekâmülü Zedeleyen Örnekler	58
2.5.1. Bir Şeyi Kendine Haram Kılma ve Başkalarını Hoşnut Etme Arzusu	58
2.5.2. Peygambere Karşı Dayanışma Kurarak Tavır Takınma.....	60
2.5.3. İnkâr Edenlerin Bahane Üretmeleri	63
3. TAḤRÎM SÛRESİNDE TEKÂMÜLE KATKISI OLAN KİRÂAT VECİHLERİ.	66
3.1. Kıraatle İlgili Bazı Kavramlar	66
3.1.1. Kıraat.....	66
3.1.2. Rivâyet ve Tarîk	66
3.1.3. Yedi Harf	67
3.1.4. Yedi Harf İle İlgili Bazı Hadisler	69
3.1.5. Yedi Harf Hakkındaki Görüşler.....	70
3.1.6. Yedi ve On Kıraat	72
3.2. Taḥrîm Suresi'ndeki Kıraat Vecihleri	74

3.2.1. Taḥrīm Suresi 4. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri	74
3.2.2. Taḥrīm Suresi 5. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri	77
3.2.3. Taḥrīm Suresi 8. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri	78
3.2.4. Taḥrīm Suresi 12. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri	82
3.3. Taḥrīm Suresi'nde Yer Alan Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı.....	83
3.3.1. Taḥrīm Suresi 4. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı	83
3.3.2. Taḥrīm Suresi 5. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı	85
3.3.3. Taḥrīm Suresi 8. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı	86
3.3.4. Taḥrīm Suresi 12. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı	89
SONUÇ	91
KAYNAKÇA.....	94

KISALTMALAR LİSTESİ

Bkz.	: Bakınız
Çvr.	: Çeviri
Nşr.	: Neşreden
Thk.	: Tahkik eden
Hız.	: Hazreti
vs.	: Vesâir
a.s.	: Aleyhisselam
s.a.s.	: Aleyhisselatüvesselam
r.a.	: Radıyallahu Anh
c.c.	: Celle Celâluh
y.y.	: Yüzyıl
b.	: İbn, Bin
DİA.	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
trc.	: Tercüme
thk.	: Tahkik
vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Tekâmül insanın bir olma, olgunlaşma, tamamlanma sürecini ifade eder. İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren başlayan tekâmül süreci insan ile daima var olmuştur. İnsan hayatı devam ettiği sürece de bu olgunlaşma süreci devam edecektir. Çalışmada insanın tekâmüle ulaşması için gerekli ilkeleri tespit etmeye çalışılarak Allah'ın (c.c.) istediği minvalde bir kulluğun nasıl olması gerektiği üzerine bir değerlendirmeler yapılmaya çalışılmıştır.

2. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Çalışmamızın amacı insanın tekâmül sürecine etki eden olumlu veya olumsuz birçok yönden katkı sağlayan ilkeleri barındıran Kur'an-ı Kerim'in ilgili âyetleri tespit etmek ve bunları tefsirlerden karşılaştırmak suretiyle değerlendirmektir. Kur'an-ı Kerim bizlere birçok surede getirmiş olduğu toplumsal yasalar ve örneklerle tekâmül sahibi bir insanın nasıl olacağını göstermiştir. Ayrıca insanın yaratılışından itibaren gerek fiziki gerekte psikolojik olarak olgunlaşma süreci de Kur'an-ı Kerim'de işlenmiştir. Dolayısıyla Allah'a (c.c.) layıkıyla kulluk edilebilmesi için insanın tekâmül sürecinin bilinmesi çok önemlidir. Yapılan araştırmalar sonucunda insanın tekâmül sürecine etki eden ilkelerin kendisinde bulunduğu âyetlerin kemiyet bakımından oldukça fazla sayıda olduğunu tespit edilmiştir. Bundan dolayı çalışmanın Tahrim Suresi'yle sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Ancak yine de çalışma sürecinde ilgili diğer âyetlerle de bağlantılar kurarak bazı ilaveler yapılmıştır.

3. Araştırmanın Kapsamı ve Metodu

İnsan, kendisine bahşedilmiş akıl sayesinde yaratılanların içerisinde en gelişmiş, en şerefli ve en üstün olmuştur. Her ne kadar üstün özelliklerle yaratılmış olsa da tekâmül sürecini başta ailesinden olmak üzere, yaşamış olduğu çevre ve almış olduğu eğitim ile şekillendirmektedir. Bu tekâmül süreci insanın nefsi, şâkilesi (mizacı), kalbi, karakteri, fitratı (kâbiliyeti) ile de devam etmektedir. Şeytanın yönlendirmeleri, kendi akli ve en önemlisi de iradesiyle tekâmülünü oluşturmuş olacaktır.

İnsanın başta kendisine olmak üzere ailesine, komşularına, akrabalarına ve yaşadığı çevreye karşı birtakım sorumlulukları vardır. Bu sorumlulukların yerine getirilmesi için insanın olgunlaşma serüvenini güzel bir şekilde tamamlaması gerekmektedir. Çalışmanın kapsamına bakıldığında Kur'an'da insanın tekâmül sürecine etki eden birçok ilke görüldüğünden, tekâmül ile ilgili ilkelerin bulunduğu âyetlerin bir kısmına değinilerek Tahrim Suresi'yle sınırlandırılmasına karar verilmiştir. Çalışmada karma metod kullanılarak insanın tekâmülüne

katkısı olan bilgilere değinilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Tahrîm Suresi'ndeki kıraat farklılıklarından kaynaklı anlam zenginliklerinin tekâmüle katkısıyla da bu süreç güçlendirilmeye çalışılmıştır.

1. KUR'AN'DA İNSAN VE ÖZELLİKLERİ

1.1. İnsan

Bu başlık altında Kur'an'da yer alan insan kavramının anlamlarına, insanın yaratılış gayesine, insanın yaratılış evrelerine, insân-ı kâmil kavramına ve insanın bir beşer oluşuna değinilecektir.

1.1.1. İnsan Kavramı

Arapça kökenli olan *insan* (إنسان) kelimesi, konuşan (Cürcânî, 1982: 35) ve düşünen canlı anlamına gelmektedir (Mustafa vd., 2004: 50). İnsan kelimesinin aslının افعالن vezninde *insiyân* (انسيان) olduğu ve *yâ* (ي) harfinin hafzedildiği söylenmektedir. Bu görüşe göre insan kelimesi unutmaya anlamına gelen *nisyân* (نسيان) kelimesinden gelmektedir. Bu isim insana, kendisiyle yapılan anlaşmayı unutmaya sebebiyle verilmiştir. Bir başka görüşe göre de insan kelimesi; *vahşet* (وحشة) kelimesinin zıddı olarak; cana yakınlık, alışma anlamlarına gelen *îns* (أنس) kelimesinden gelmektedir. Âdemoğlunun bu isimle anılmasının sebebi insanların birbirine dayanması ve birbiriyle kaynaşmasıdır (Cevherî, 1990: 3, 906; İbn Manzûr, 1883: 9, 147; İsfahânî, 2010: 104). *Cin* (جن) kelimesinin zıddı olduğu da söylenmektedir (Mustafa vd., 2004: 29).

Öte yandan insan kelimesi, beşer ve insan topluluğu anlamına da gelmektedir. Yukarıda verdiğimiz “ins” kelimesi, daha çok insan türü için kullanılmaktadır. İnsanın erkek olsun kadın olsun her bir bireyini ifade için kimi zaman insan tabiri yerine “insî” ifadesi de tercih edilmektedir.

İnsan denildiği zaman zihnimizde canlanan haliyle, özgür iradeye sahip olan, üreyebilen, kendi türünü idare edebilen, düşünebilen ve duygusal yönü olup bu yönlerine de hâkimiyet sağlayabilen bir varlıktır.

Kur'an insanın karakteri, faaliyetleri, değerleri, amaçları, tercihleri ve geçmişini keşfetmek gibi özelliklerine vurgu yapmaktadır. İnsanın sahip olduğu bilinç çok önemli olduğu için bunların en önünde aklını kullanmasını sürekli olarak tekrar eder.

İnsanın akli söz konusu olduğunda onun her şeyi akli ile bulamayacağını da hatırlamak gerekir. İnsanın sadece kendi aklını kullanmakla bulamadığı, göremediği, kanıtlayamadığı bir kısım şeyler de vardır. Bunları ise bahse konu şeylerin delil ve işaretleri kabul etmektedir. Bu kabul onun fitratına, dolayısıyla aklına uygun olmaktadır.

İnsan kavramı aynı zamanda düşünen bir varlık anlamını da ifade etmektedir. İnsan her şeyden önce bir canlıdır. Onu diğer canlılardan ayıran şey konuşarak anlaşabilmesi, insanların konuştuğu diller ayrı ayrı olsa da bu dili kullanarak dünyayı kavrayabilmesidir. Etrafını konuştuğu dilin kavramları ile anlamlandıran insan ve bu sayede kavramsal olarak düşünebilmektedir.

Son olarak insan kavramının çağrışımında eğitilebilen bir varlık tasavvuru vardır. İnsan Kur'an çerçevesinde bakıldığında anne rahminde yaratılır, çeşitli yaratılış evrelerinden geçer. Nihâyet doğar, büyür, gelişir, öğrenir, bilgisi ile kemale erer ve bildiklerini başkalarına öğretir. Her canlı gibi insan da ölümlüdür.

1.1.2. İnsanın Yaratılış Gayesi

İnsan Allah'ın en şerefli mahlûkudur. Kur'an çerçevesiyle insan, Allah'ın kendi ruhundan üfleyerek (el-Hicr, 15/29; Şād, 38/72) bizzat eliyle yarattığı (Şād, 38/77), en güzel kıvamı vererek (et-Tîn, 95/4) düzgün ve seviyeli bir şekilde düzenlediği (el-İnfitâr, 82/7) yarattığı diğer varlıkların birçoğundan üstün kılıp değer verdiği (el-İsrâ', 17/70) ve her şeyi kendisi için yaratıp ona hizmetkâr kıldığı bir varlıktır ki, bu şeref ve değerini bizzat yaratıcısından almaktadır. Onun bu yüce konumu, yaratılış gayesinin de yüksek ve önemli olduğunun bir göstergesidir.

Müfessirlerce “yani sizi birbirinizle vakit geçirip eğlenmek için yaratmadık. Sizi ancak ibadet etmeniz için yarattık” (Beydâvî, 2010: III, 199; Sarı, 2011: 41) gibi manalar verilen “*Sizi boşuna yarattığımızı, huzurumuza dönüp hesap vermeyeceğinizi mi sandınız?*” (el-Mu' minün, 23/115) âyetinden insanın öylesine bir boş amaçla yaratılmadığı ve yaptıklarının hesabını mutlaka yaratanın huzurunda vereceği ifade edildiği anlaşılmaktadır.

Yüce Allah; “*Yoksa insan başıboş bırakılacağını mı sanır?*” (el-Kıyâme, 75/36) buyurmuştur. Her insanın yaratılış gayesinin bulunduğu, dünyaya bir imtihan için geldiğine ve gayesiz yaratılmadığına vurgu yapmışlardır. Elmalılı, bu âyetteki *südâ* (سدى) kelimesinin deve için kullanıldığını ve “boş bırakılmış, bir şey yapmakla yükümlü tutulmamış, başıboş, kendi keyfine bırakılmış, ilişiksiz” (Yazır, 2017: VIII, 448) manasında olduğunu kaydetmişlerdir.

İnsan bir kemal yolcusudur. İnsan çocukluğundan itibaren sürekli ilim ve ahlak olarak ilerlemek suretiyle asli ihtiyaçlarını ve beşeri gereksinimlerini karşılamanın yanı sıra ruhsal olarak da beslenmek durumundadır. Onun dünyaya geliş gayesi taabbud yani kulluktur. İnsan kulluğu ile tekâmül sürecini yaşar. Kulluk yapmayan kimsenin tekâmül yolculuğu eksik ve

aksak olur. Çünkü insanın fitratına yüce yaratıcıyı önce bulma sonra bilme tanıma ve daha sonra da O'na tapınma his ve yönelimi verilmiştir (el-En'âm, 6/75-79). Elbette insan, aklını kullanmak suretiyle bu Yüce Yaratıcısını, fitratından gelen tabii bir sevk yönelimine cevap vermek ve yaratıcısına kulluk etmekle görevlendirilmiştir. Eğer bunu yapmazsa Yüce Rabb'ine kulluk etmemiş ve fitratına aykırı davranmış olacaktır.

Kulların “kalu belâ” tabiriyle ifade edilen ahd-i misak'ından bahseden âyette bir anlamda insanın yaratılış gayesini ortaya koyarak, daha dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde verdikleri bir söz ve ikrar olarak ifade etmektedir. “*Rabbinin Âdem evlatlarından, misak aldığına da düşünün: Rabbin onların bellerinden zürriyetlerini almış ve onların kendileri hakkında şahitliklerini isteyerek ‘Ben sizin Rabbiniz değil miyim?’ buyurunca onlar da ‘Elbette!’ diye ikrar etmişlerdi.*” (el-A'râf, 7/172-173) Buradan anlaşıldığına göre insanın bu ikrarını okuduğu ve inandığı ilahi kitaptan öğrenerek bu ahdini yerine getirmesi ile o yaratılış gayesine uygun davranmış olacaktır. İnsanın tekâmülü de ancak bu vermiş olduğu söze uyması ile mümkündür.

Yüce Allah insanın yaratılışında onun fitratına; kendisini birleyecek ve ibadetini yalnızca O'na ait kılması gerektiğine şahitlik yapacak kabiliyeti koymuştur. Burada yukarıdaki âyete göre diyebiliriz ki: ahit ve misakın en güçlüsü; yaratıcının varlığına, hikmetine ve peygamberin doğruluğuna delalet eden delillerin akıllara yerleştirilmesidir. Nitekim sadece Allah'a ibadet edilmesinin gerekli olduğunu ifade eden âyet de bunu ifade etmektedir: “*Ey âdemoğulları, ben size and vermedim mi ki: Şeytana kulluk etmeyin, çünkü o, sizin için apaçık bir düşmandır; Bana kulluk edin, doğru yol budur.*” (Yâsîn, 36/60-61) Burada dikkat çeken bir husus da yaratıcının kendine kulluğu emrettikten sonra bunu en doğru yol olarak tanımlamasıdır (Birand, 1953: IV, 90-91). Bunun da insanın yaratılış gayesine uygun olarak tutması gereken yolu gösteren bir delil olduğu söylenebilir.

Kur'an'da, müşriklere yönelik “yeri ve göğü kim yarattı?” sorusuna, onların “kesinlikle Allah” cevabını vereceklerine ilişkin olan âyetler (el-'Ankebût, 29/61-63; Luqmân, 31/25; ez-Zumer, 39/38; ez-Zuhruf, 43/9, 87) bize; ister müşrik olsun, isterse hiç inanmasın veya inançlı olsun, her insanın yaratılış özünde Allah düşüncesinin mevcut olduğunu göstermektedir.

İnsanın Allah ile bir münasebeti bulunduğunu ve bunu da ruhu ile gerçekleştirdiği hususunda Morrison: “Doğrusu şu insanın içinde saklı bulunan inanma ihtiyacı Allah'ın inâyetinin varlığına açık bir delildir” der (Morrison, 1986: 121-122). İnsanın tarih boyunca

köleliği reddederek bir ilaha inanmak istemesi de (Yaka, 2007: 74), onun ruhunun Allah'ın varlığını hissettiğinin bir delili olarak kabul edilebilir.

Şu halde insanın tekâmülüne uygun olarak yaratılış gayesi, önce kulluk edeceği Allah'ı bulmak, O'nu tanımak ve kulluk şuuruna ermektir. Daha sonra ise Kur'an'da açıkça belirtilen kulluğu gerçekleştirmek sürecine geçmek için hazır hale gelecek ve bu şuurla yaratılış gayesine uygun hareket edebilecektir.

İlgili bazı âyetleri tefsirlerden kısaca inceleyecek olursak şu şekilde sıralayabiliriz:

أَفَحَسِبْتُمْ أَنَّمَا خَلَقْنَاكُمْ عَبَثًا وَأَنَّكُمْ إِلَيْنَا لَا تُرْجَعُونَ

“Sizi sırf boş yere yarattığımızı ve sizin artık huzurumuza geri getirilmeyeceğinizi mi sandınız?” (el-Mu'minun, 23/115)

İnsanın başıboş bir şekilde ve sırf yok edilmek için yaratılmış olması abes olacaktır. Bundan dolayıdır ki yaratılışında mutlaka bir amaç, bir akıbet olması gerekir. Âyette de belirtildiği üzere tüm varlıkların ve insanların yaratılışlarının bir hikmeti vardır. İnsanın yaratılışındaki gaye, kişinin kendisini ve Rabbini bilip ona sâlih bir kul olma çabasında olmasıdır. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de bu konuyla alakalı çeşitli âyetler bulunmaktadır. Buna örnek verecek olursak;

وَلَيْنُ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ لَيَقُولُنَّ خَلَقَهُنَّ الْعَزِيزُ الْعَلِيمُ

“Kendilerine ‘Gökleri ve yeri kim yarattı?’ diye sorsan tereddüt etmeden, ‘Onları sonsuz güç ve ilim sahibi yarattı’ diyeceklerdir.” (ez-Zuhruf, 43/9)

Âyette belirtilen durum müşrik Arapların Allah'ın yaratma kudretini bilmelerine rağmen O'na eş veya aracı olarak gördüğü putlara taptıklarından bahsedilmektedir. Yüce Rabbimiz, bu ve bunun gibi diğer âyetlerde kendisinin bizi yaratıp gizli veya açıktan, şirk koşmadan, samimiyet ve ihlasla itaat ve ibadet etmemizi emretmiştir. Biz aciz kulların temelde yapması gereken şeylerden biri, Allah ve Resulüne kalpten iman edip insanın yaşamı boyunca Kur'an ve sünnet çerçevesinde hayatını sürdürmesi gerekmektedir. İnsanın tekâmülü de bunu gerektirmektedir. Bu konuyu çeşitli âyetlerle zenginleştirecek olursak:

وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ

“Ben cinleri ve insanları, başka değil, sırf bana kulluk etsinler diye yarattım.” (ez-Zâriyât, 51/56)

Âyetin de açıkça ifade ettiği üzere, insanın yaratılış amacı Rabbine kulluk etmesidir. Bu kulluk vazifesini yerine getirirken dünyada iyi işler yapıp ibadetlerini yerine getirmelidir. İbadet kavramını da sadece İslam'ın beş şartı, nafile namazlar vb. sınırlamamak gerekir. Allah'a tam bir teslimiyetle kalpten inanarak yapılan her iyi ve güzel iş de kulluğun içinde yer alır. İnsan, dünyevî istek ve arzularını tatmin etmek için değil, sâlih bir kul olmayı öğrenip bu bilgilerini hayata geçirmek için yaratılmıştır. Bu sayede insan taklîdi imandan tahkiki imana geçmiş olur. İnsanın Rabbini bilerek O'na şükürünü de ikrar etmesi gerekmektedir. Bu konuya Kur'an-ı Kerim'den örnek verecek olursak:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Hani rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.” (İbrâhîm, 14/7)

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de Rabbimiz, bizlere verdiği nimetlerin farkında olmamızı ve bize bahşettiği bu nimetlere şükürle cevap vermemiz gerektiğini, ayrıca şükürümüzün nimetlerin artmasına vesile olacağını belirtmektedir.

Allah'ın bize verdiği nimetler karşısında şükretmeyenler ise kınanmıştır. Yani kısaca, her zaman Allah'ın rızasını gözeterek O'na kul, sâlih bir mümin olmak bizim yaratılışımızın gayesi ve tekâmül sahibi olmamızın da vesilesidir.

1.1.3. İnsanın Yaratılış Evreleri

Yüce kitabımız Kur'an'ı Kerim'de insanın yaratılışı ile ilgili âyetlerle insanın yaratılıştaki merhaleleri anlamlandırmaya, açıklamaya çalışacağız.

وَلَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ مِنْ سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ

“Gerçek şu ki biz insanı çamurdan alınmış bir özden yaratıyoruz.” (el-Mu'minün, 23/12)

Müfessirlerden bazıları âyette geçen *sülâle* (سلالة) kelimesinin kullanılmasını insanın her çeşit topraktan, süzme özden yaratılmış olmasına dayandırmışlardır. “سُلَالَةٍ مِنْ طِينٍ” toprağın en değerli kısmını ifade eder. İnsanın yaratılışı anlatılırken çamurdan alınan bir özden (şekillenmiş özlü balçıktan), kurutulmuş çamurdan (el-Hicr, 15/26), topraktan (el-Hacc, 22/5), ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan (er-Raḥmân, 55/14) ifadeleri Kur'an'da yer almıştır. Aslında hepsinde sözü edilen Hz. Âdem'dir (a.s.). Burada olduğu gibi

nitelemelerin farklı oluşu, insanın yaratılışındaki safhaların farklı olduğuna işaret etmektedir (Mâtürîdî, 2015: X, 20-21).

“Çamurdan alınmış bir öz” şeklinde tercüme edilen “sülâle” kelimesinin, toprağın biyolojik olarak içinde bulundurduğu ve ayrıca insanın da bedeninin oluşumunda önemli rol alan organik ve inorganik olarak tabir edebileceğimiz besinler (maddeler) için kullanıldığı görülmektedir. Bu besinler erkeklerin ve kadınların üremelerini sağlayan sperm ve yumurtanın oluşmasında ilk yakıt, yani kaynaktır. Bu durumda, bütün insanların aslının da topraktan olduğunu açıkça görebiliyoruz (Karaman vd., 2020: IV, 14)

ثُمَّ جَعَلْنَاهُ نُطْفَةً فِي قَرَارٍ مَّكِينٍ

“Sonra onu sağlam bir korunakta nutfe haline getiriyoruz.” (el-Mu’minün, 23/13)

Sperm, erkekten çıktıktan sonra kadında bulunan rahim kanalında yumurtayı aşılıyarak âyette “sağlam korunak” şeklinde ifade edilen rahme gelir ve “nutfe” (نُطْفَةٌ) kelimesi ile kastedilen zigot oluşur (Karaman vd., 2020: IV, 14). Bunun sonucu olarak âdemoğlunun basit bir sudan insana dönüşmesi, Yüce Allah’ın kudretinin büyük bir göstergesidir.

ثُمَّ خَلَقْنَا النُّطْفَةَ عَلَقَةً فَخَلَقْنَا الْعَلَقَةَ مُضْغَةً فَخَلَقْنَا الْمُضْغَةَ عِظَامًا فَكَسَوْنَا الْعِظَامَ لَحْمًا ثُمَّ أَنْشَأْنَاهُ خَلْقًا آخَرَ
فَتَبَارَكَ اللَّهُ أَحْسَنُ الْخَالِقِينَ

“Ardından nutfeyi (dölleniş yumurta) alakaya (rahimde asılıp beslenen embriyo) çeviriyor, alakayı şekilsiz et (görünümünde) yapıyor, bu etten kemikler yaratıyor, daha sonra da kemiklere adale giydiriyoruz; nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz. Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.” (el-Mu’minün, 23/13)

Rahim içerisinde hücre uzantılarıyla iç zara tutunan zigot, âyette “عَلَقَةٌ” olarak ifade edilmiştir. Bu aşamadan sonra rahim içerisinde gelişimine başlayan embriyo, âyetteki ifadesiyle “مُضْغَةٌ” denilen ve şekli olmayan bir parçaya dönüşür. Gelişim devam ettikçe kemikler oluşmaya başlar. Sonrasında kaslar, sinirler ve damarlar kemikleri sarar. Büyüme devam ettikçe tüm bu parçalar etlerle yoğunlaşır ve deri ile kaplanır. Bu sayede insan bedeni, gelişimini ve oluşumunu tamamlamış olur. Daha sonrasında cenin yavaş yavaş Yüce Allah’ın kudretiyle aşamalarını tamamlayıp anne karnından yeryüzüne çıkmaya yaklaşmıştır. Bu aşamalar insanın biyolojik tekâmül sürecini oluşturur.

Hayat rehberimiz Hz. Muhammed (s.a.v.) de mudğa aşaması ile ilgili şöyle buyurmaktadır: “Nutfenin anne rahmine düşmesinin üzerinden kırk iki gün geçince Allah Teâlâ

ona bir melek gönderir, ‘mudğa’ya insan şekli verir, kulağını, gözünü yarıp ortaya çıkarır, cildini, etini ve kemiğini meydana getirir.” (Müslim, “Kader”, 3)

İnsanın yaratılış evrelerinin sonuncusu “خَلْقًا آخَرَ” dır. Basit bir su ile başlayan insanın gelişimi bu aşamaya geldiğinde artık bedeni, başı, mide, el, ayak, sindirim sistemi gibi insanda bulunan organlar ve sistemler birbiriyle bir bütün halinde kaynaşmaya başlar. “*Halkun âhar*”, gelişimini tamamlayan cenine ruh üflenmesidir. Cenine üflenen bu ruh ile beden hayat bulup tam anlamıyla insan olmaktadır. Bir başka açıdan insanın halden hale geçişi olarak yorumlanabilir. Yani, yeni doğan bir bebeğin bebeklik, çocukluk, ergenlik, gençlik, yetişkinlik ve yaşlılık dönemlerine kadar geçirdiği ve değiştiği hallere denir.

Âyetlerin manasını bütün olarak değerlendirecek olursak, topraktan yetişen, olgunlaşan besin aşamasıyla başlayan ve anne karnındaki rahim yolculuğuyla devam eden, yine anne karnında büyüyen, gelişen, olgunlaşan insanın, biyolojik anlamda yaratılış ve tekâmül sürecinin işlendiğini görmekteyiz. Bu minvalde insanın yaratılışının topraktan olduğu açıktır. İnsanın akıl, duyu, his, kabiliyet gibi özellikleri ile üstün varlık olarak yaratılmış olması, Allah’ın (c.c.) ona bağışlamış olduğu en büyük nimetlerdir.

Âyetin devamında, “*nihâyet onu bambaşka bir varlık halinde inşa ediyoruz*” ifadesi, insanın hiçbir mahlûka benzemeyen farklı bir canlı oluşunu (Yazır, 2021: IV, 181) ve biyolojik yaratılış sürecinin dışında insanın diğer canlılardan üstünlüğünü ve eksiksiz oluşunu gösterir. İnsan, kendisine verilen bütün nimetler ve güzellikler karşısında yaratıcısı olan Allah’a (c.c.) karşı teşekkür etmeli ve onun istediği minvalde, tekâmül sahibi bir kişi olmalıdır. Kâinat içerisinde yaratılan en gelişmiş canlı olan insan, Allah’ın (c.c.) dünyaya gönderdiği en büyük şaheseridir. Âyette geçen “*Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.*” ifadesi, bir bakıma yarattığı insan ile yüce Allah’ın (c.c.) övünmesine örnektir.

1.1.4. İnsân-ı Kâmil

İnsan-ı kâmil kavramı; sözlükte, kılavuz, yol ve delil gösteren anlamlarına gelmektedir (Asım Efendi, 1887: II, 871-873). Bununla birlikte, mürşid-i kâmil, pir, şeyh, eren ve veli kelimeleriyle de aynı manaya gelmektedir (Uludağ, 1996: 354). Yüce kitabımız Kur’an’ı Kerim, insana tekâmül yolunu göstermek üzere Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber’i bizlere tanıtmıştır. Allah (c.c.), insana ruh ve beden sahibi olma nimetini bahşetmiştir (el-Mu’minün, 23/14). Mükemmel bir eser olan insan, Allah’ın (c.c.) dünya hayatında halifesidir (İbn Manzûr, 1993: IX, 83). İnsan, Allah’ı (c.c.) ve Hz. Peygamber’i ne kadar tanıyorsa ve emirlerine ne düzeyde uyuyorsa, tüm bunların karşılığı düzeyinde de mutluluğa ulaşır.

Tekâmül sahibi insan, Allah (c.c.) katında ikramlarla mükâfatlandırılan, yüceltilmiş, işlemiş olduğu fiillerde orta yolu tercih eden, sözünü tutan, ayıpları gece gibi örten, kendisine bakan kişilerin gözlerine zevk veren, toplumdaki herkesin kendisinden razı olduğu ve onu görenlerin kalplerinde Allah'ı (c.c.) hatırladığı kişidir (Hakkı, 2015: 17-35). İnsan, Allah'ın (c.c.) halifesi olma özelliğine sahiptir ve bu olgunluk derecesine ulaşanlara kâmil insan (tekâmül sahibi insan) denir. Ayrıca tekâmül sahibi insan, âlemdeki tüm suretleri kendisinde toplayarak kâinatın mükemmel bir numunesi olarak ortaya çıkar. Bundan dolayıdır ki mutasavvıflar insan için, “nüsha-i kûbra” ve “zübde-i âlem” ifadelerini kullanmışlardır (Yılmaz, 1997: 203).

İnsan-ı kâmil tasavvufta önemli bir yer tutar. Bu ifadeyi ilk kullanan kişinin İbnü'l-Arabi (ö.638/1240) olduğu aktarılmıştır. O'nun kanaatine göre Allah (c.c.) insan-ı kâmilî yarattığında, ona bilmediği şeyleri öğrenmesi için akl-ı evvel mertebesini vermiştir. Âlemin koruyucusunun ve varlığının sebebinin insan-ı kâmil olduğunu ifade eder (Aydın, 2000: XXII, 330-331).

Kur'an'ı Kerim'de tekâmül sahibi insan olmanın şartları, iman kapsamındaki esasların kabul edilmesi ve sahil amellerle fitrata uygun yaşanmasına bağlıdır. İnsan, Allah'ın (c.c.) razı olduğu güzel hasletlerle yaşarsa, tekâmül sahibi olur, aksi durumda ise ziyan içindedir (Tâhâ, 20/2).

Tekâmül sahibi bir insan olabilmenin niteliklerinde; Allah'ı (c.c.) her şeyden daha çok sevmek, şükreden bir kul olmak, takva sahibi olmak vardır. İnsan, Allah (c.c.) ile birlikte olmadığı takdirde onun arkadaşı şeytandır. Şeytana uyduğu takdirde nankör olur (İbrâhîm, 14/22-34).

Yüce dinimiz İslam'da tekâmül sahibi en yüce kişi Hz. Peygamber'dir (s.a.s.). Allah (c.c.) onu âlemlere rahmet olarak göndermiştir (el-Enbiyâ', 21/107). Allah (c.c.) tarafından Hz. Peygamber'e Rahim ve Rauf isimleri verilmiştir (et-Tevbe, 9/128). En güzel örnek, en iyi tekâmül sahibi odur. Kâmil insan olma isteğinde bulunan her mümin, onu kendisine örnek almalı ve onun hayatına göre yaşamalıdır.

Tekâmül sahibi bir insan, Allah'ın (c.c.) varlığını, kudretini kâinata bakarak ve düşünerek anlar (Fuşşilet, 41/53). Kur'an'ı Kerim kendisine okunduğu zaman kalbi titrer, heyecan duyar, imanı artar. Namazla, zekâtla, tefekkür ve diğer ibadetleriyle Allah'a (c.c.) şükürünü ifade eder (el-Enfâl, 8/2). Bunlar, kâmil insanın özellikleridir.

بَلَىٰ مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ

“Bilâkis, kim güzel niyet ve davranış sahibi olarak kendini Allah’a teslim ederse rabbinin katında onun mükâfatı vardır. Öylelerine korku yoktur, onlar üzülmeyecekler de.” (el-Bakara, 2/112)

Âyette de ifade edildiği üzere, güzel niyet ve iyi davranışlarla Allah’a (c.c.) hakkıyla kulluk eden tekâmül sahipleri için mükâfatlar vardır.

Kâmil insan olan müminlere Hz. Peygamber’in vefatından sonra İslam dinini öğretme görevi verilmiştir. İslam’ı örnek bir şekilde yaşayarak insanlara tebliğ etmeleri istenmiştir (Āl-i ‘İmrân, 3/110). İyiliği emrederken, kötülükten alı koyarken ve Kur’an’ın tabiriyle insanlar için en hayırlı ümmet olarak yaşarken uyulacak ilk temel yol, kitapların ekmeli Kur’an’ı Kerim ve peygamberlerin ekmeli olan Hz. Muhammed’in sünnetidir (Āl-i ‘İmrân, 3/31-32). Yüce Allah (c.c.) insanı temiz bir sayfa ile günahsız şekilde dünyaya göndermiştir. Dünya hayatında insan için ruh ve beden temizliği gerekmektedir. Ruhun temizliğinin kaynağı Kur’an ve sünnettir (el-Muddeşsir, 74/4-5). Örneğin, namaz ibadeti için alınan abdest, beden temizliğinin de ana unsurlarındandır. Bunun içindir ki, ruh ve beden temizliğine dikkat eden insan, tekâmül yolunda mesafeler kat edecektir.

إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَرْجُونَ تِجَارَةً لَّن تَبُورًا

“Allah’ın kitabını okuyanlar, namazı özenle kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan başkaları için gizli açık harcayanlar, asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret umabilirler.” (Fâtır, 35/29)

Yüce Allah (c.c.) tekâmül sahibi kimseler için asla zararla sonuçlanmayacak bir ticaret vaat etmiştir. Onun ilahi vahiyleri karşısında tam ve eksizsiz bir inançla amel etmek, Allah’ın (c.c.) sâlih amel olarak nitelendirdiği iyi ve güzel davranışlara örnektir (Uludağ, 1991: III, 13-16). Allah’tan (c.c.) korkarak iffetini koruyan, verilen sözü tutan, sabırlı olan, namazlarına özenle devam eden, hassas bir şekilde zekât ve sadakalarını veren kişiler sâlih kullara örnektir. Sâlih kulların güzel hasletleri de tekâmül sahibi insanın vasıflarıdır. Yüce Allah (c.c.) âyette bu vasıfları şöyle bildirmiştir:

وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً وَيَدْرُونَ بِالْحَسَنَةِ
السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ لَهُمْ عُقْبَى الدَّارِ

“Ve onlar rablerinin rızasını elde etmek için sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine rızık olarak verdiklerimizden Allah yolunda gizli açık harcayan, kötülüğü iyilikle

savan kimselerdir. İşte dünya hayatının güzel sonu (cennet) sadece onlarıdır.” (er-Ra’d, 13/22)

Allah (c.c.) tekâmül sahibi insanların konumlarını korumak için Hz. Peygamber’i göndermiş ve O’nu vahiy yolu ile desteklemiştir. Hz. Peygamber yaratılmışların içerisindeki en temiz, en güzel, en tekâmül sahibi kişidir.

Sonuç olarak şunu anlamaktayız ki, Allah’ın (c.c.) istediği olgunlukta bir mümin olmak, ancak Kur’an ve sünnet ile mümkündür. Bir müminin kaynağı Kur’an ve sünnet ise, insan-ı kâmil olma yolundadır. İnsan, yapmış olduğu amel ve ibadetlerin derecesine göre kendisinin tekâmül seviyesini belirler. Tekâmül sahibi olma açısından en yüksek mertebede olan Hz. Peygamber’dir. Kur’an ve sünnetin emrettiği tüm esasları en detaylı şekilde yaşayarak bizzat kendisi örneklendirmiştir. Dolayısıyla O’nun yolundan gitmeyen, O’nu kendisine rehber edinmeyen bir kimse, asla tekâmül sahibi olamaz. Nefsin kötülüklerinden kurtulma yolunda olan bir kişi, bunu yalnızca Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber sevgisiyle başarabilir. Tekâmül sahibi bir mümin, uzuvlarını haramlardan korur. Her zaman hakkın yanında, Allah’a (c.c.) ve Hz. Peygamber’e düşmanlık eden zalimlerin karşısında olur. Nefesini Allah’ın (c.c.) rızasını kazanmak için harcar.

Allah (c.c.) vahiy yoluyla tekâmül sahibi insanların vasıflarını en güzel şekilde aktarmıştır. Olumlu veya olumsuz özelliklerini bildirerek insanları uyarmıştır. Bununla birlikte insan inanıp inanmamakta özgürdür. Ancak insan, inanarak ve bu yolda çaba harçayarak kâmil insan mertebesine ulaşır. İman etmek bu yolun ön koşuludur. Yüce Allah (c.c.), tekâmül sahibi olma çabasındaki kullarına yolun sonunda varacakları güzelliği şöyle müjdeler:

يَا أَيُّهَا النَّفْسُ الْمُطْمَئِنَّةُ ﴿٢٧﴾

ارْجِعِي إِلَىٰ رَبِّكِ رَاضِيَةً مَّرْضِيَّةً ﴿٢٨﴾

فَادْخُلِي فِي عِبَادِي ﴿٢٩﴾

وَادْخُلِي جَنَّتِي ﴿٣٠﴾

“Ey imanın huzuruna kavuşmuş insan! Sen O’ndan hoşnut, O da senden hoşnut olarak rabbine dön. Böylece has kullarımın arasına sen de katıl. Cennetime gir!” (el-Fecr, 89/27-30)

1.1.5. İnsanın Bir Beşer Olması

Arapça kökenli olan *beşer* (بشر) kelimesi, cildin dışına verilmiş olan isimlerden biridir. İnsanın *beşer* (بشر) diye adlandırılmasının nedeni, derisinin ve yüzünün yaratılışta tüysüz

şekilde olması, kendisine bakıldığında direk olarak derinin görünüyör olmasıdır. İnsan haricinde diğer yaratılmış olan varlıklardan söz gelimi hayvanlara bakıldığında derilerinin kıllarla kaplı olduğu görölmektedir. İnsan manasına gelen beşer kelimesi bir kişi için kullanıldığı gibi birden fazla kişi için de kullanılabilir. Dış görünüşünün kastedildiği yerlerde insan bedeni Kur'an'da beşer kelimesiyle ifade edilmiştir (İsfahânî, 2010: 142). Örnek olarak:

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلٰٓئِكَةِ اِنِّيْ خَالِقٌ بَشَرًا مِّنْ طِينٍ

“*Hani rabbın meleklere; ben çamurdan bir insan yaratacağım, demişti.*” (Şâd, 38/ 71)

وَهُوَ الَّذِي خَلَقَ مِنَ الْمَآءِ بَشَرًا فَجَعَلَهُ نَسَبًا وَصِهْرًا وَكَانَ رَبُّكَ قَدِيرًا

“*İnsan türünü sudan yaratıp onların arasında soy ve sıhriyet bağı kuran da O'dur. Rabbın üstün kudret sahibidir.*” (el-Furkân, 25/54)

İnsan beşer oluşu itibariyle yanlışlara düşme kabiliyetine sahip olduğundan, mükemmel olmadığı açıktır. Günah işlememe ve ibadetlerle Allah'a (c.c.) karşı sorumludur. İnsan sevinç, üzüntü, korku, coşku, sevgi gibi duygulara sahiptir. Sahip olduğu bu duygular onun yaşamının şekillenmesine ve bireysel ilişkilerinin bu minvalde ilerlemesine tekâmülünün şekillenmesine katkı sağlar. İlerleyen dönemlerde karakteri şekillenen insan, deneyim kazanır ve olgunlaşmaya başlar.

Bununla birlikte beşer olan insan, fiziksel ve zihinsel açıdan sınırlı bir varlıktır. Allah'ın sonsuz kudretine karşı insan acizdir. Ruhun ve bedenun bir bütün olarak yaratılan insan, dünya hayatına başıboş gönderilmemiş ve imtihan için yaratılmıştır. Bu sınav süreci, insanın fani dünya hayatındaki ömrü son bulduğunda ahiretinin nasıl şekilleneceğini, yani gideceği yurdu belirler.

Beşer kavramı, insan doğası ile özdeştir. Bu özdeşlikten doğan sosyal varlık olma ihtiyacı ile geliştirdiği ikili ilişkiler sayesinde, ruhun ve bedenun tekâmül sağlar. Kur'an'ı Kerim ve Sünnet çerçevesinde, İslâmî ve insanî değerler ışığında sağladığı bu gelişim, onun hemcinsleriyle birlikte uyum içerisinde yaşamasına imkân tanır.

En güzel biçimde, mucizeler eşliğinde yaratılan ve şerefli kılınan insan, yaratılışından gelen bu güzel vasıflarını koruma amacıyla Kur'an-ı Kerim'i iyi anlamalı, analiz etmeli ve yaratıcısı olan Yüce Allah'ı (c.c.) unutmamalıdır. Yapmış olduğu her işten, düştüğu hatalardan ve günahlardan Allah'ın haberdar olduğunu bilerek, ahiret yurdunda ona karşı mahcup olmamak için tekâmül sahibi bir insan olma gayretini göstermelidir.

İnsan, bir takım hatalara ve zaafılara sahip varlıktır. Örnek olarak Kur'an'ı Kerim'de Hz. Âdem (a.s.) ve Havva annemizin Yüce Allah'ın (c.c.) onları yerleştirdiği cennetten, güzel ve has olan bahçeden şeytanın vesveselerinin sonucunda işledikleri hatanın karşılığı olarak çıkarılmış olmaları, insanın bir beşer oluşunun göstergesidir (el-A'râf, 7/19-22).

İnsanın araştırarak Kur'an'daki kendisi ile ilgili özelliklerini bilmesi, ayrıca bir beşeriyetini tanımaya çalışması, tekâmül sahibi olma yolunda kendisine katkı sunması faydasına olacaktır.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın (c.c.) sevdiği ve sevmediği insanlara yönelik tipler bulunmaktadır. Sevgili Peygamberimiz Hz. Muhammed (s.a.s.)'e tâbi olanlar ve onun yolundan gidenler, iyi olma gayreti gösterenler, konumu ve vazifesi minvalinde işini iyi yapanlar, muttakîler, çeşitli imtihanlara karşı sabredenler, işlemiş olduğu günahlara karşı tevbe edenler, maddi ve manevi kirlerinden arınanlar, gayretleri sonucunda tevekkül edenler, hüküm verirken âdil olanlar ve Allah'ın (c.c.) yolunda cihâd edenler... sevdiği insanlardır (en-Nahl, 16/90; et-Tevbe, 9/4; Âl-i 'İmrân, 3/146; en-Nisâ', 4/58).

Allah'ın (c.c.) sevmediği insanlar ise, hadlerini aşanlar, hâinlik yapanlar, yeryüzünde bozgunculuk yapanlar, kâfirler, günah işleyenler, zulmedenler, yapmış oldukları fiillerle ve kendileriyle kibirlenip övünenler, israf edenler, büyüklükten böbürlenen ve şımaranlardır (Âl-i 'İmrân, 3/140; en-Nisâ', 4/36; el-A'râf, 7/31)...

Allah (c.c.) Kur'an'ı Kerim'de beyan ettiği bu vasıflarla, insanın nasıl tekâmül sahibi olabileceğini göstermektedir. Beşer olan insan, bu davranışları üzerinden bir betimlemeyle prototip olarak zihnimizde şekillenmiştir.

Peygamberler de beşerdir, insandır ve Allah'ın (c.c.) elçisidir. Hz. Muhammed (s.a.s.) peygamberlerin sonuncusu ve beşer olarak Allah'ın kuludur. Diğer yaratılmış insanlardan farkı şudur ki, O'na Allah'tan (c.c.) vahiy gelmiş olmasıdır (en-Nahl, 16/44). Beşer olması yönü ile de diğer insanların taşımış olduğu özelliklerin aynılarını taşır. O da diğer insanlar gibi doğmuş, ergenlik çağına ulaşmış, büyümüş, kendisine verilen ömür süresince yaşamış, beşer olan diğer insanlar gibi o da evlenmiş, çocukları olmuş, kendisine gelen vahiy ile tekâmülün en üst seviyesine ulaşmış, ancak neticede her nefsin ölümü tadacağı gibi (Âl-i 'İmrân, 3/185; el-'Ankebût, 29/57) o da vefat etmiştir. Yüce Allah (c.c.), Hz. Muhammed'in (s.a.s.) bir beşer olduğunu, günü geldiğinde onun da öleceğini bildirirken Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır:

وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ
فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئاً وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ

“Muhammed yalnızca bir elçidir. Ondan önce de elçiler gelip geçti. Şimdi o ölüyor veya öldürülürse gerisin geri dönecek misiniz? Kim geri dönerse bilsin ki Allah’a asla bir zarar vermiş olmayacaktır. Allah şükredenleri ödüllendirecektir.” (Âl-i ‘İmrân, 3/144)

Başka bir âyet-i kerimede ise;

قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ اللَّهُ وَاحِدٌ فَمَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا
يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا

“De ki: “Ben, yalnızca sizin gibi bir insanım. Şu var ki bana, ilâhınızın, sadece bir ilâh olduğu vahyolunuyor. Artık her kim rabbine kavuşmayı bekliyorsa dünya ve âhirete yararlı iş yapsın ve rabbine ibadette hiçbir şeyi ortak koşmasın.” (el-Kehf, 18/110)

Yaratılmış olan bir insan, yeme, içme, ihtiyaç giderme, uyuma, yaratılmış olması sebebiyle yaşadığı zorluklar karşısında sıkıntılar çekme, evlenerek çocuk sahibi olma gibi beşeri hasletlere sahiptir. Hz. Peygamber (s.a.s.) beşeri vasıfları terk etmenin kendi sünnetinden ayrılma manasına geldiğini ifade etmiştir (Başaran, 1987: I, 36-37).

İnsanın beşer oluşunun bir başka yönü ise, konuşma, düşünme ve bu düşüncelerini yaşamında uygulama gibi özelliklerinin olmasıdır. Beşer olan insan, kendi hemcinsleri ile en sağlıklı iletişimi kurar. Farklı coğrafya ve toplumlarda yaşayan kişiler bir araya gelerek iletişim haline geçtiklerinde birbirlerini anlarlar. Farklı inanç ve görüşlerini paylaşarak birbirlerini etkilerler. Bu etkileşim hali bazen çeşitli problemlere de sebebiyet verir. Örneğin ülkemiz coğrafyasında bile farklı bölgelerde yaşayan insanların gelenek- görenekleri uyuşmadığında sorunlar meydana gelebilmektedir. Bundan şu çıkarımı elde etmekteyiz ki, beşerin yaşadığı farklı fizyolojik ve biyolojik ortamlar, kurulan diyalogların sonucunu etkilemekte ve beslendikleri kültürün dışındaki görüşleri reddedebilmektedir. Bu görüş farklılıklarının oluşması beşeriyet ekseninde gâyet doğaldır. Bununla birlikte farklı coğrafyaların ve görüşlerin insanın tekâmülüne etkisi de bilinen bir gerçektir.

İnsanlar ilgi duydukları kişilere kendiliğinden saygı duymaya başlarlar. Onlarda farklı özellikler görmeye eğilimlidirler. Bu da insanın noksanlığının, yani yaratılmış olan bir beşer oluşunun göstergesidir.

İnsanın beşer oluşunun en önemli yönlerinden biri de, ölümlü olmasıdır. Hayat dediğimiz yaşam ve olgular, insanı dünyaya bağlayan en temel olgudur. Bunun zıddı olan ölüm

ise insanı hayattan koparan soğuk bir gerçekliktir. Yaratılan her canlı çeşitli sürelerde olan yaşam serüveninin sonucunda Allah'ın (c.c.) mahiyetiyle takdir edilen (dünya hayatından) farklı bir yere gider. Allah (c.c.) yarattıkları içerisinde kimseye dünya hayatında ölümsüzlük hakkı tanımamış ve ebedî olarak kalacak bir formül vermemiştir. Netice olarak zamanı geldiğinde her canlı ölüm denen sonla karşılaşacak ve ölümü tadacaktır.

Allah'ın (c.c.) sevgili kulları olan tüm Peygamberler de bir süre sonra kendilerine verilen ömrün neticesinde vefat etmişlerdir. Beşer olan insan Allah'ın (c.c.) sevgili kullarının da vefat ettiğini gördükten sonra onlara Peygamber olmaları hasebiyle Allah'a (c.c.) ait olan vasıfları vermekten imtiyaz edecek ve kaçınacaktır.

İnsanın bir beşer oluşunun diğer bir yönü de sorumlu olmasıdır. Allah'ın (c.c.) yaratmış olduğu varlıkları incelediğimizde hepsinin kendi özellikleri çerçevesinde yaşamına devam ettikleri görülmektedir. Kendilerine yaratılışları gereği hangi görev verildiyse o minvalde ilerlemektedirler. Allah (c.c.) onlara hangi format üzerinde bir yaşam belirlediyse onun dışında hareket etme şansları yoktur. Değirmek istediğimiz nokta, onların irade ve akıl yetilerinin olmayışıdır. İnsan olmadıklarından ve beşeri vasıfları olmadığından Allah (c.c.) onları sorumlu tutmamıştır. İlahi emir ve yasaklara karşı muhatap değillerdir ve hesaba çekilmeyeceklerdir. Bununla birlikte de kendilerine verilen görevleri en iyi şekilde yapma üzerine ömürlerini tüketmektedirler. Sonuç olarak onlarda insanda olduğu gibi bir tekâmülden söz edilemez.

Yüce Allah (c.c.) insanı sorumlu olarak yaratmış, akıl ve irade vermiştir. Beşer olan insan, diğer yaratılanlardan farklı olarak; konuşabilme, düşünerek sonuca varabilme, akıl yetisine sahip olma neticesinde, ilahi emirlerden sorumlu tutulmuştur. Allah (c.c.) sorumlu tuttuğu görevlerin yetilerini insana bahşetmiştir. Bununla birlikte insan olarak dünyaya geldikleri halde çeşitli rahatsızlıklar sebebiyle bu yetilerini kaybedenlere kolaylıklar tanınmıştır. Akıl nimetinden mahrum olanlar ise sorumlu tutulmamıştır. Yani beşer olan insan, akli ile vahyin muhatabı olarak görülmüştür. İnsanın sorumlu tutulduğu her husustan Peygamberler de mesul tutulmuştur. Yani Peygamberler getirmiş oldukları vahye kendileri de tabidir. Onlar da vahiy çerçevesinde hayatlarına yön vermektedirler. Vahiy yolu ile gönderilen emir ve yasaklara ilk olarak onlar uyar ve beşer olan insana örnek olurlar. İnsanları da uyararak kendilerine tabi olmalarını tavsiye ederler. Zaten yaşanılmayarak tatbik edilmesi istenen bir olayın kimseye faydası olmayacaktır. Bu sebeple de Peygamberler vahiyleri ve emirleri en iyi şekilde yaşar, uygular ve örnek bir model olurlar.

İnsanın bir beşer oluşunun bir diğer yönü de merhametli ve tevazu sahibi olmasıdır. Allah (c.c.) şefkat ve merhamet duygularını yarattığı her canlıya vermiş, Rahman ve Rahim ismini tecelli ettirmiştir. Beşer olan insan dışındaki canlılarda ise, yavrularına karşı şefkat işleyişlerini içgüdüsel olarak yaptıklarını görmekteyiz. Fakat insan, Allah'ın (c.c.) vermiş olduğu en üstün özellik olan akıl ve irade ile bu duyguları başta evlatları olmak üzere tüm canlılara karşı uygulamaktadır. İnsan dışındaki canlılar şefkat duygusuyla yapmış oldukları fiilleri yaratılışları gereği kendilerine yüklenen bir özellik olarak irade sahibi olmadan yaptıklarından, doğalarında olan fiiller olarak nitelendirebiliriz. Bununla birlikte beşer olan insan bu fiilleri doğuştan Allah (c.c.) tarafından almış ve sonradan kendi iradeleri ile de seçerek ve kemale erdirerek uyguladığında, akıl ve iradelerinin bir sonucu olarak daha anlamlı ve faydalı olmaktadır. Beşer olan insanın doğasına bu duygular yalnızca olumlu yönde yüklenmemiştir. İrade ve aklıyla bunların tam tersini de yapma tercihini seçebilmektedir. Bu özelliği çift yönlü olduğundan Allah'ın (c.c.) emirleri ve yasakları ile kendi iradeleri ile yaratılış amaçlarına uygun olarak tercihler yaptıklarında tekâmül seviyesine erişmiş bir insan olarak karşımıza çıkarlar.

Şefkat, merhamet ve mütevazılık, insanı toplum içerisinde yücelten ve örnek duruma getiren önemli fiillerdendir. İnsan, yaratılışının gereğine ve Allah'ın (c.c.) emirlerine uygun yaşadığı takdirde, olumlu yönde olan bu özellikleri her zaman galip gelecektir. Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine en ağır şekilde düşmanlık edenlere karşı bile şefkatli, merhametli davranmıştır. Onları affederek tekâmül sahibi bir insanın nasıl olması gerektiğini bizlere göstermiştir. Şefkatli, merhametli davranışlar çevresinde insanların kendisine daha kolay bir şekilde bağlanmalarını sağlamış, hatta kopmaz bir bütün haline getirmiştir.

Kur'an'ı Kerim'de;

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ

“Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.” (et-Tîn, 95/4)

Allah (c.c.) insanın, yaratılmışların içerisindeki en güzel ve en özel oluşunu âyet-i kerimede bizlere aktarmıştır. Mütevazılık ve merhametle yoğrulmuş bir insan, hayatını bu minvalde devam ettirdiği sürece insanların sahip olabilecekleri en mükemmel hasletler içerisinde olacaktır. İnsanlar içerisinde muhabbeti, sevgiyi ve saygıyı, birliği ve beraberliği sağlayan temel ilkeler, aynı zamanda da tekâmül sahibi insanda olması gereken hasletlerdir. Örnek bir Müslüman, tekâmül sahibi bir insan, kibir ve gururdan uzak durarak alçak gönüllülük

ile merhamet çerçevesinde bir hayat sürmelidir. Kibir ve böbürlenme, insanı toplumun diğer fertlerinden uzaklaştıran, insanların huzurunu kaçıran ve kişiyi yalnızlaştıran kötü huylardandır.

Nitekim Allah (c.c.) :

وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَنْ تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَنْ تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا

“Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma! Ne yeri yarabilir ne de dağlarla boy ölçüseyebilirsin.” (el-İsrâ’, 17/37) Buyurmuş ve beşer olan insanın bu huylardan vazgeçmesi gerektiği hususunda uyarıda bulunmuştur.

Bununla birlikte tevazu sahibi insanlar hakkında da bir diğer âyette Yüce Allah (c.c.):

وَعِبَادُ الرَّحْمَنِ الَّذِينَ يَمْشُونَ عَلَى الْأَرْضِ هَوْنًا وَإِذَا خَاطَبَهُمُ الْجَاهِلُونَ قَالُوا سَلَامًا

“Rahmân’ın has kulları yeryüzünde vakarla yürüyen, cahiller onlara laf attığı zaman, “selâm” deyip geçen kullardır.” (el-Furkân, 25/63) Buyurarak cahillere karşı onları övmüştür.

Beşer olan insanlar, yüce dinimiz İslam’da hiçbir ayırım görmeyerek din, dil, renk, ırk farkı gözetmeden eşit olarak kabul edilmiştir. Dünya görüşleri ve kültürleri ne olursa olsun, farklı kimliklere bürünen insanlar, yalnızca ahlakları, iyilikleri ve takvaları ile birbirine karşı üstünlük sağlayabilirler.

Sonuç olarak yaratılmış olan beşer, yaratılışının gereğince muhtaç, aciz ve sorumlu olduğundan, tekâmül sahibi olma yolunda çaba göstermelidir. Bu minvalde en güzel örnekler peygamberlerdir. Çünkü onlar insanın beşeri olan tüm özelliklerine sahiptirler. Onlar insan için en güzel örneklerdir. Merhametleriyle, alçak gönüllülükleriyle, sabırlarıyla, iyilikleriyle, hâsılı tekâmül sahibi oluşlarıyla, aciz insanın bu durumdan kurtulmalarına örneklik etme yönünde vasıflara sahiptirler. Onların ışığında, yaşantılarını örnek alarak ahlaki yönlerini ve tekâmülünü tamamlamak isteyen kimseler, ebedî huzura ve Allah’ın (c.c.) takdiriyle cennete ulaşacaktır (el-Bakara, 2/25; el-A‘râf, 7/55-57).

1.2. Kur’an’da İnsanın Özellikleri

Kur’an’ı Kerim, insanın hayatı, karakteri, ruhsal yönü ve nesliyle ilgili birçok konuya temas eder. Olumlu ya da olumsuz yönlerine değinir. İnsanın özünü, yaratılışını ve gayesini, yeryüzüne gönderilmesindeki amacı ele alır. Kur’an’ı Kerim’de insanın özellikleri başlıca şunlardır.

1.2.1. İnsanın Halife Olması

‘‘**ﺧَﻠِﻴْﻔَﺔٌ**’’ *Halife* kelimesi lügat itibariyle, kendisinden öncekinin yerini alan, onun yerine gelen manasına gelmektedir (İbn Manzûr, 1993: IX, 83).

Terim olarak ise, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) vefatından sonra İslam devletine ve yaşayan halka liderlik eden yöneticiye, devlet başkanına verilen addır (Avcı, 1998: XVII, 539-546). Halifelik kavramında birden fazla mana vardır; hükümdarlık, bir kişinin işlerini vekil olarak bir başkasının yapması, yeni neslin öncekinin yerini alması, insanın Allah’ın halifesi olması gibi çeşitli tanımlamalar halifelik kelimesiyle ilgili olarak kaynaklarda yer almıştır.

Halifelik (yani insanın Allah’ın yeryüzündeki temsilciliği) kavramı, Kur’an’da birçok yerde geçmektedir. Sadece yönetme ve hükmetme yetkisi olarak ifade edilmemiştir. Bununla birlikte dengeli ve adaletli bir düzen kurma, gönderilen dine uygun bir yönetimle topluma önderlik etme olarak görülmüştür (el-Mā’ide, 5/8). İnsanın halifelik rolü, sadece kendisine mahsus bir özellik olup, ona yeryüzünde belirli bir görev ve üstün konum vermektedir.

وَأَذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَأِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

‘‘*Hani rabbın meleklere, ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım’ demişti. Onlar, ‘Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?’ dediler. Allah ‘Şüphesiz yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim’ buyurdu.*’’ (el-Bakara, 2/30)

Kur’an’ı Kerim’de Bakara suresinin 28. âyetinden itibaren hem küfrü, hem de küfrü engelleyen delilleri, işaretleri ve nimetleri sıralanmaya başlanmıştır. İnsana hayat verme, vefatından sonra tekrar onu diriltme, yeryüzünde yaratılmış her ne varsa hepsini insan için yaratmasından sonra, 30-35. âyetlerde hilâfet kavramı, ilim sahibi olma, meleklerin secdeleri ve cennet nimetleri sıralanmaktadır (Karaman vd., 2020: I, 100-104).

Allah (c.c.) insanı yeryüzünde sorumluluk sahibi bir varlık olarak yaratmış ve ona aklını, yani kendi iradesini kullanarak karar verme yetkinliği vermiştir. Bu, insanoğlunun hem fiziksel olarak hem de manevi olarak bir imtihan ile karşı karşıya olduğunu gösterir. İnsanın halife olması; kendine has serbest iradesini, yaratılışındaki üstün konumunu ve ona verilen akıl, bilgi ve yeteneklerle donatılmış olmasını da ifade etmektedir. Bu yetenekler, insana boşuna verilmemiştir. Aksine ona sorumluluk yüklemiş ve yeryüzünde adaleti sağlamak, doğal kaynakları akılcı bir şekilde kullanmak, ilim ve medeniyet inşa etmek gibi roller içindir.

Halife olarak insan, yeryüzündeki tüm canlılara ve çevreye karşı bir sorumluluk içerisindedir. Dünyada diğer tüm canlılara adaletle ve hikmetle hareket etmek durumundadır. Bu yükümlülük, aynı zamanda insanın kendi eylemlerinden de sorumlu olduğunu ve dünya hayatında yaptığı her şeyin Allah tarafından değerlendirileceğini de ona unutturmamalıdır.

İnsanın kendisine verilen akli ve bilinci kullanarak doğruyu yanlıştan ayırt etmesi beklenir. İnsana tercih hakkı tanınmıştır ve tercihlerine hesap gününe kadar müdahale edilmez. Hesap günü geldiğinde ise yaptığı tercihlerinden dolayı hesaba çekilir. Halife olan insan, yeryüzündeki yaşamını, ahirette hesap vereceği bir sınav olduğu anlayışıyla ahlaki ve manevi sorumluluk içerisinde geçirmelidir.

“*خَلِيفَةً*” halife kelimesini ayrıca genel manası itibariyle “İnsanlar, Allah’ın halifesidir” şeklinde değerlendirecek olursak;

وَهُوَ الَّذِي جَعَلَكُمْ خَلَائِفَ الْأَرْضِ وَرَفَعَ بَعْضَكُمْ فَوْقَ بَعْضٍ دَرَجَاتٍ لِيُبْلُوَكُمْ فِي مَا آتَيْتُمْ إِنْ رَبَّكَ سَرِيعُ الْعِقَابِ وَإِنَّهُ لَغَفُورٌ رَحِيمٌ

“Sizi yeryüzünün halifeleri kılan, size verdiği şeylerde sizi denemek için kiminizi kiminizden derecelerle üstün kılan O’dur. Şüphesiz rabbinin cezası çok çabuktur; yine O’nun bağışlaması ve rahmeti boldur.” (el-En‘ām, 6/165) Bu âyetten anlaşıldığına göre, insanların ömrü bitip nesli kesilse de Yüce Allah (c.c.) art arda yarattığı nesillerle insanları birbirine halef kılmış ve insanı yeryüzünün en şerefli mahlûkatı olarak yaratmıştır. İnsanlığın bu hilafet durumu kıyamet gününe kadar devam edecektir.

Kur’an-ı Kerim’in muhtevasına baktığımızda, insanın halife olması, peygamberlik ve hükümdarlık anlamında da kullanılmıştır:

يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَىٰ فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ إِنَّ الَّذِينَ يَضِلُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ بِمَا نَسُوا يَوْمَ الْحِسَابِ

“Ey Dâvûd! Biz seni yeryüzünde halife yaptık; onun için insanlar arasında adaletle hükmet; nefsin isteklerine uyma, sonra seni Allah yolundan saptırır. Kuşkusuz, Allah yolundan sapanlara, hesap verme gününü unutmaları yüzünden çok ağır bir azap vardır.” (Şâd, 38/26)

İnsan, halifelik vasfını taşımaya en layık varlık olarak yaratılmıştır. İster Allah’ın (c.c.) yoluna ister bir kimsenin yerine halifelik yapmış olsun, bu görevi en üstün özelliklerle ancak insan yerine getirebilir. İnsan dünyaya başıboş gönderilmediği gibi (el-Mu‘minün, 23/115) yeryüzündeki sorumlulukları da en iyi şekilde uygulayabilecek olan odur. Fakat insan bu sorumlulukları karşısında özgür bırakılmıştır. Bunun sonucunda da ahiret gününde karşılığını

görecektir (ez-Zilzāl, 99/7-8). İyi veya kötü yapılan her iş, ahiret gününde bir sonuca varacak ve Allah (c.c.) adaletle yargılayacaktır (en-Nahl, 16/111).

Bununla birlikte bilimsel araştırmaların bazılarında, kendisine yeryüzünün emanet edildiği insanın, bu emanete sahip çıkamayacağı, Allah'ın (c.c.) yerine hareket etmek, ona vekâlet yürütmek gibi durumların beşer olduğu için fazla geleceği, dolayısıyla kullanılan halifelik ifadesinin de mecâzi olduğu görüşü de vardır (Esen, 2004: 32-36).

1.2.2. Yaratılışının Topraktan Olması

Çalışmamızın ilk bölümlerinden olan insanın yaratılış evrelerinde, yaratılışa ait aşamalara değindiğimiz için bu bölümde sadece âyetler ekseninde ilerleyeceğiz. Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de birçok âyette insanın topraktan yaratılışı hususu zikredilmiştir.

“O, insanı ateşte pişirilmiş toprak kaplar gibi kurutulmuş çamurdan yarattı.” (er-Raḥmān, 55/14)

“Sizi ondan yarattık, yine ona döndüreceğiz ve sonra oradan bir defa daha çıkaracağız.” (Tāhā, 20/55)

“Kendisiyle konuşmakta olan arkadaşı ona hitaben, “Yoksa sen” dedi, “Seni topraktan, sonra nutfeden (sperm) yaratan, daha sonra seni bir adam biçimine sokan Allah'a da mı inanmıyorsun?” (el-Kehf, 18/37)

“Andolsun biz insanı şekillenebilir özlü balçıktan, (şekil verilip) kurutulmuş çamurdan yarattık.” (el-Ḥicr, 15/26)

Eşref-i Mahlûk olan insanın atası, Kur'an'ı Kerim'de bizzat Allah (c.c.) tarafından tarif edilen, “ateşte pişirilmiş” şekillendirilebilir özlü balçıktan, kurutulmuş topraktan yaratılmıştır. Burada kast edilen Hz. Âdem'dir (a.s.). Tezimizin ana kavramı olan “tekâmül” ifadesi, kendilerini modern olarak tanımlayan birçok bilim insanı tarafından evrim ile özdeşleştirerek işlenmiştir. Onların insanın maymuna benzeyen bir varlıktan evrildiğine inandıkları görüşünün yanlış olduğu, bizzat Kur'an'ı Kerim'in kendisinde apaçık ortadadır. Allah (c.c.) insanı en şerefli mahlûk olarak yaratmıştır. Dolayısıyla Kur'an'ı Kerim'de mana itibariyle defalarca geçen bu ifade karşısında, ilk insan olan Hz. Âdem'in onların görüşlerine benzemesi imkânsızdır.

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا رُجُوهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا

“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten yaratan ve ondan da eşini yaratan, ikisinden birçok erkek ve kadın üretilen yayan rabbinize itaatsizlikten sakının. Adını anarak birbirinizden dilek ve istekte bulunduğunuz Allah’a saygısızlıktan ve akrabalık haklarına riâyetsizlikten de sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.” (en-Nisâ’, 4/1)

Âyette ilk insan Hz. Âdem’in insan olarak yaratılmış olduğu, onun çocuklarının da nesiller boyu insan olarak evlendiği, çoğaldığı zikredilmiştir. Daha önce de zikredildiği üzere Kur’an’ı Kerim yaratılışın topraktan (el-Hicr, 15/26) olduğunu beyan etmiştir.

Allah’ın (c.c.) yaratmış olduğu varlıklar, eşeyli veya eşeysiz olarak üreyebilmektedirler. İnsanoğlu, eşeyli üreyen varlıklara, yani bir erkek ve dişinin birleşmesi ile ortaya çıkan üreme çeşidine sahiptirler. Neslin kıyamet gününe kadar devamı için bu mutlaka gereklidir. Ancak, Hz. Âdem (a.s.) bu şekilde bir üremeye değil, Allah’ın (c.c.) sonsuz ilmi ve kudreti ile toprak yoluyla ve daha öncekilerden olmadığı için türünün atası olarak yaratılmıştır. (Bedir, 2022: 17-21)

İnsanın yaratılışının topraktan oluşu, diğer yaratılan canlı veya cansız varlıklara benzememektedir. O, en mükemmel kabiliyetlerle yaratıldığı için, diğer varlıklardan farklı olarak bir takım sorumluluklara tabii tutulmuştur. Bu sorumluluk yalnızca topraktan yaratılması ile ilgili değil, onun akıl, ahlak, psikolojik yetenekler gibi birçok özelliklere sahip olmasındandır. Bu özellikler hiç kimse tarafından tartışılmayacak düzeyde üst seviyede ve açıktır (Bolay,1989: 358-359).

Bununla birlikte ilk insan olan Hz. Âdem’in (a.s.) yaratılmış olduğu toprağın, modern bilimler açısından incelendiğinde de insan vücudu içinde bulunan elementler ile benzerlik gösterdiği görülmektedir. Dünyamızda bulunan toprak azot, hidrojen, kükürt, sodyum, magnezyum vb. gibi pek çok element içermekte olup, insan bünyesinde de aynı elementler çeşitli miktarlarda gözlemlenmektedir. Bilimin ortaya koyduğu verilere baktığımızda yeryüzünün oluşmasında ilk başta hayatın olmadığı anlaşılmıştır. Yaşam kaynaklarımızdan biri olan suyun oluşması, kara parçalarının oluşumu, hayvanların ve bitkilerin yaratılması ile yeryüzü çeşitli aşamalarla insana hazır hale getirilmiştir. Dünya, Âdemoğlunun yaşamasının mümkün olduğu hale geldiğinde ise insan yaratılmıştır.

Allah (c.c.) çamurdan özel bir *sülâle* “سلالة” çıkarmış ve Hz. Âdem’i (a.s.) ondan yaratmıştır. Yani insanın özü topraktır. Toprağın kendi başına insana dönüşmesi mümkün olmayacağından, onun çeşitli aşamalardan geçerek ve şekillenerek insana dönüşmesi yüce

yaratıcının varlığını açıkça göstermektedir. Bu da insanın tekâmülünün evrim ile bağdaşmasının mümkün olmadığını göstermektedir.

Öte yandan, topraktan yetişen bitkiler ile meyveler sayesinde, insanı besleyen hayvanlar ve bizzat insanın kendisi de beslenmektedir. Yaşamı için gerekli olan gıdaları direk veya dolaylı yolla topraktan almaktadır. Toprak, öyle muhteşem yaratılmıştır ki, içeriğindeki besin ve mineraller, insan vücudunun sağlıklı çalışması için Allah (c.c.) tarafından özenle yüklenmiştir. İnsan ile toprak tastamam bir uyum içerisinde. Bu durum da, insanın topraktan geldiğine açık bir delildir. “*Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah çok yücedir.*” (el-Mu’minün, 23/14) âyetinde de belirtildiği üzere Allah (c.c.) takdirleriyle en güzelini yaratmıştır. O, (c.c.) en yücedir, bereket (el-İsrâ’, 17/30; el-A’râf, 7/96) ve kudret (Âl-i ‘İmrân, 3/26) sahibidir.

1.2.3. İnsanın Ölümlü Olması

Ölüm, hayatın zıt hali, hareket yeteneğinin kaybedilmesi, ruhun artık bedende olmaması, canlılığın sona ermesi gibi sessizlik hali olarak tanımlanmıştır. Yaşam gücünün yok oluşu ve bedenden ruhun çıkması haline denir (Tütün, 2007: 101).

Ölüm, canlıların yaratılışından günümüze kadar kesintisiz şekilde var olan bir olgudur. Her ne kadar ölüm karşısında, insanlar çaresiz olsalar da, yine de ona karşı çare bulma gayretindedirler. Fani olan insan, yaşamın anlamını sorgulamakta ve ölüm karşısında bu korkuyla yüzleşebilecek, kurtulacak yöntemleri bulma amacındadır. Neticede bu mümkün değildir.

Çeşitli toplumlar ölüm karşısında dini törenlerle, ölen kişinin ardından yaslar tutarlar ve kendilerine has ritüeller ile bu hususu kültürlerine işlerler. Toplumsal kimliği de yansıtan bu ritüeller, tarih boyunca farklı coğrafyalarda karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde bile insanlar, bazı bölgelerde ölüleri yakmakta, kimisinde en yeni kıyafetler giydirerek, makyajlar yaparak gömmekte, kimisinde de yüksek bir tepeye bırakılarak vahşi hayvanlara cesetleri yiyecek olarak verildiği bilinmektedir. Öyle ki, bazı coğrafyalarda ölüm hadisesi dünya hayatındaki yaşantıya bakılmaksızın kurtuluş kapısını araladığı için kutlanmaktadır. Kişi öldüğünde cenazesi etrafında eğlenceler düzenlenmekte ve onun cennete mükâfatlar içerisine gittiği düşünülerek eğlenceler tertip edilmektedir. Bu tip davranışların temelinde din vardır. Ölüm ile ilgili uygulamaları büyük ölçüde o şekillendirir.

Ölüm, varoluş karşısında kaçınılmaz bir gerçek ve yaşamın anlamını da derinden etkileyen bir sondur. Yüce dinimiz İslam, ölüme hazırlanmamızı ve son nefes geldiğinde kendimizden emin bir şekilde tekâmül sahibi olarak ahiret yurduna adım atmamızı emreder.

Allah (c.c.), yaratmış olduğu kullarını dünya hayatında imtihan eder. Hangi kulunun daha iyi olacağını görmek, tekâmül sahibi bir mümin olup olmayacağını denemek, tüm bu amelleri ve kulluğu karşısında da onu mükâfatlandırmak için hayatı ve ölümü yaratmıştır. Bu durum, Kur'an'ı Kerim'de şöyle bildirilmiştir:

الَّذِي خَلَقَ الْمَوْتَ وَالْحَيَاةَ لِيَبْلُوَكُمْ أَيُّكُمْ أَحْسَنُ عَمَلًا وَهُوَ الْعَزِيزُ الْغَفُورُ

“Hanginizin davranışça daha iyi olduğunu denemek için ölümü ve hayatı yaratan O’dur. O, güçlüdür, çok bağışlayıcıdır.” (el-Mulk, 67/2)

Ölüm öyle bir gerçektir ki, onu kimse inkâr edemez. İnsanın kendi isteğinde ve iradesinde olmayan, kontrol edemediği bir gerçektir. Her canlının ölümü tatması gerçeğinden kaçış yoktur.

Kur'an'ı Kerim'de bu husus şöyle ifade edilmiştir.

كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ وَإِنَّمَا تُوَفَّقُونَ أُجُورَكُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَمَنْ زُحْزِحَ عَنِ النَّارِ وَأُدْخِلَ الْجَنَّةَ فَقَدْ فَازَ وَمَا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا إِلَّا مَتَاعُ الْغُرُورِ

“Her nefis ölümü tadacaktır; yaptıklarınızın karşılığı size eksiksiz olarak ancak kıyamet gününde verilecektir. Kim cehennemden uzaklaştırılır da cennete konursa artık kurtulmuştur. Dünya hayatı zaten aldattıcı şeylerden ibarettir.” (Âl-i ‘İmrân, 3/185)

İnsanoğlunda, ölüm gerçeğine rağmen ebedî yaşama, ölümsüz olma arzusu vardır. Yaşama ve var olma isteği, insanın psikolojik olarak derinden hissettiği bir duygudur. Ölüm, insanın dünya yaşantısını değiştiren, dünyaya dair umutlarını hiç beklemediği bir anda bitiren, düşüncesiyle bile tüyleri ürperten bir gerçekliktir. Bundan dolayıdır ki insan, ölüm karşısında hep galip gelmeye çalışmakta, kendisini garantiye almak için çabalamaktadır. İnsanın dünya hayatının son safhası olan ölüm, tarihte birçok kavimde üzerinde sıkça durulan bir konudur. Hemen hemen her dönemde onunla ilgili tartışmalar ve çalışmalar yapılmıştır.

Ölümlerle benzerlik gösteren uyku hadisesi ise, insanın yaşamında bir ihtiyaç, olmazsa olmaz bir durumdur. İnsanı beden ve zihnen tazeleyerek günlük yaşamı için enerji depolamasını sağlar. Akıl ve idrak uyku halinde, insandan çıkar ve o esnada çevresinde olan bitenden haberdar olamaz. Uyku için küçük ölüm denebilir. Uyku hali, tıpkı dünya hayatı gibi geçicidir.

اللَّهُ يَتَوَفَّى الْأَنْفُسَ حِينَ مَوْتِهَا وَالَّتِي لَمْ تَمُتْ فِي مَنَامِهَا فَيُمْسِكُ الَّتِي قَضَىٰ عَلَيْهَا الْمَوْتَ وَيُرْسِلُ الْأُخْرَىٰ إِلَىٰ أَجَلٍ مُّسَمًّى إِنَّ فِي ذَٰلِكَ لَآيَاتٍ لِّقَوْمٍ يَتَفَكَّرُونَ

“Allah, ölüm vakitleri geldiğinde insanları vefat ettirir, ölmeyenleri de uykularında ölmüş gibi yapar. Ölümüne hükmettiklerini tutar, diğerlerini ise belli bir süreye kadar (hayata) salar. Kuşkusuz bunda iyice düşünenler için dersler vardır.” (ez-Zumer, 39/42)

Ölüm hadisesi, kişi inansın veya inanmasın her canlının başına gelecektir. Öyle ki, Kur’an’ı Kerim’de şöyle buyurulmuştur:

إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ وَيُنزِلُ الْعَيْتَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْأَرْحَامِ وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ مَّاذَا تَكْسِبُ غَدًا وَمَا تَدْرِي نَفْسٌ بِأَيِّ أَرْضٍ تَمُوتُ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ حَبِيرٌ

“Kıyamet saati hakkındaki bilgi yalnız Allah’ın katındadır; O, yağmuru yağdırmakta; rahimlerdekini bilmektedir. Hiç kimse yarın ne elde edeceğini bilemez; hiç kimse nerede öleceğini bilemez; ama Allah her şeyi bilir, her şeyden haberdardır.” (Luqmān, 31/34)

Âyette de ifade edildiği üzere insan, nerede ve ne zaman öleceğini asla bilemez. Bu durum canlı olan her varlık için aynıdır. Dünya hayatına ne zaman hangi vakitte yaratılacağı bilgisi de bilinmemektedir. Hamile olan bir anne dahi tam saati ve tarihi modern tıp ile normal doğum yoluyla olsa bile, bilememektedir.

Ölüm, insanın genç olması veya yaşlı olması ile alakalı bir durum da değildir. Burada dikkat edilmesi gereken konu, ölümle ilgili vahiy yoluyla gelmiş öğütlerin insanlar tarafından tutularak hayatlarını ona göre şekillendirmeleridir. Bu sayede Kur’an’ı Kerim’de Allah (c.c.) tarafından bizden istenen mümin örneği (tekâmül sahibi bir insan) olunabilmektedir. Kur’an’ı Kerim’e göre hayatını idame ettiren insan, ölümün mahiyetini bildiğinden endişesizdir. Çünkü o, hayatın her anında yarın ahiret yurdunda Allah’a (c.c.) vereceği hesabı düşünmekte ve onun rızasını kazanmak ümidiyle yaşamaktadır. Bu durum Kur’an’ı Kerim’de şöyle ifade edilmektedir:

وَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ
قَالُوا إِنَّا كُنَّا قَبْلُ فِي أَهْلِنَا مُشْفِقِينَ
فَمَنَّ اللَّهُ عَلَيْنَا وَوَقَيْنَا عَذَابَ السَّمُومِ

“(Cennettekiler) birbirlerine dönüp sorarlar:”

“Doğrusu biz” derler, “Daha önce yakınlarımız arasındayken için için bir korku taşımaktaydık (değil mi?)”

“Şimdi ise Allah bize lütfuyla muamele etti de bizi kavurucu azaptan korudu.” (eṭ-Ṭūr, 52/25-27)

Kur'an'ı Kerim'in emir ve yasaklarına göre hayatını idame ettiren bir insan, yapmış olduğu ibadetlerin kabulü için dua eder, kötülüklerin affı için de Allah'a (c.c.) yalvarır. Onlar için ölüm bir son değil, kavuşmaktır. Kur'an'ı Kerim'de birçok âyette ölüm kavuşma olarak ifade edilmiştir. Bir örnek verecek olursak;

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ أَجَلٌ فَإِذَا جَاءَ أَجْلُهُمْ لَا يَسْتَأْجِرُونَ سَاعَةً وَلَا يَسْتَقْدِمُونَ

“Her ümmetin bir eceli vardır. Ecelleri gelince ne bir an geri kalırlar ne de bir an ileri gidebilirler.” (el-A'râf, 7/34)

Tekâmül sahibi müminler için ölüm bir kavuşma, müjdelendir. Allah'ın (c.c.) rızasına uygun bir hayat yaşayan kişi için ebedî olarak mükâfatlandırılacağı cennet yurduna bir davettir.

Diğer taraftan Allah'ın (c.c.) varlığına ve birliğine inanmayan, dünya hayatının geçici zevk ve hevâları ile meşgul olan, yiyip içip eğlenerek ahiret yurdu için çabalamayan kişiler, elbette hüsrana karşılaşırlardır. Kur'an'ı Kerim'de Allah (c.c.) böyle kimseleri hayvandan daha aşağı olarak tanımlamıştır:

أَمْ تَحْسَبُ أَنَّ أَكْثَرَهُمْ يَسْمَعُونَ أَوْ يَعْقِلُونَ إِنْ هُمْ إِلَّا كَالْأَنْعَامِ بَلْ هُمْ أَضَلُّ سَبِيلًا

“Yoksa sen, onların büyük çoğunluğunun gerçekten senin davetine kulak verdiklerini yahut doğru dürüst düşündüklerini mi sanıyorsun? Aksine onlar, başka değil, bir hayvan sürüsü gibidirler, hatta tuttukları yol bakımından daha da sapkındırlar.” (el-Furkân, 25/44; el-A'râf, 7/179)

İnsanda bulunan korku duygusu, doğumu itibariyle kendisinde var olan yaratılışı gereği fitratında bulunan bir olgudur. Ölüm karşısında ise az veya çok insanlarda olduğu görülmektedir. Bu durumun belirli sebepleri vardır. İnsanın Allah'a (c.c.) olan inanç seviyesi, onun ölüme karşı olan korku seviyesiyle doğru orantılı bir şekildedir. Bununla birlikte ölüm karşısında takınılan tutumlar da farklılık göstermektedir. Dini görüş, batıl inanışlar, sosyal etkileşimler gibi faktörler insanın ölüm karşısındaki tavrını belirler.

İnsan, mutlak bir ayrılığı ve yapıp ettiklerinden dolayı hesaba çekileceğini bildiği için ölümü istemez. Kur'an'ı Kerim'de:

وَلَا يَتَمَنَّوْنَ أَنْ أَبَدَ بِمَا قَدَّمْت أَيْدِيَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ

“Ama onlar daha önce yapıp ettikleri yüzünden asla ölümü istemeyeceklerdir. Allah zalimleri çok iyi bilmektedir.” (el-Cumu'a, 62/7)

Sonuç olarak, Hz. Peygamber'in (s.a.v.) bile ölümlü olduğu (ez-Zumer 39/30) bu dünyada beşer ve aciz olan biz insanların ebedî olarak yaşaması asla mümkün değildir. Yüce Allah dünyada bizleri yaşadığımız olaylar ve durumlarla imtihan etmektedir. Kişi kendinin imtihan olduğunun bilincinde olup ahireti için hazırlık yaparsa, bu gerçekliği rahat bir şekilde karşılar. Yaşı veya hastalığı gereği ölümünün yaklaştığının farkında olan kişi, bu durum karşısında depresyon gibi psikolojik durumlara karşı daha sağlam bir duruşa sahip olur. Hz. Peygamber' in (s.a.v.) yaşantısına ve emirlerine uyan kişi, zaten ölüm karşısında bu tip psikolojik durumlarla daha kolay başa çıkabilecektir. Bununla birlikte yaşamı boyunca insan, ölüm psikolojisini, bir gün öleceğini asla unutmuyarak yaşamalı ve hayatının her anında tekâmül sahibi bir mümin olma yolunda ilerlemelidir. Netice itibariyle şunu diyebiliriz ki, ölüm gerçeğini bilme müminin tekâmülüne olumlu katkıda bulunmaktadır.

1.2.4. İnsanın Psikolojik Yönü

İnsanın psikolojik yönünü “şakile” kavramı ekseninde ele alacağız. Arapçada “شکل” fiili deveyi bağlamak, hayvanın ayağını bağlamak manasına gelmektedir. Ayrıca bu fiil türetilerek kitaba nokta veya hareke koymak, rahatlık, yolculuk yapan iki kişinin birbirine bağları ve nitelik gibi anlamlara gelmektedir. Bir şeyin birbirinin benzeri olması anlamına da gelmektedir. “eşkele” kelimesine türetildiğinde İnsanı bağlayan, sınırlayan bir ihtiyaç manasına gelir (İsfahânî, 2010: 350.)

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim'de iki yerde “şekele” kökünden gelen kelimeler geçmektedir. Bunlar:

فُلٌ كُلٌّ يَعْمَلُ عَلَىٰ شَاكِلَتِهِ فَرَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَنْ هُوَ أَهْدَىٰ سَبِيلًا

“De ki: “Herkes kendi mizaç ve karakterine göre iş yapar.” Rabbiniz kimin doğru bir yol tuttuğunu çok iyi bilmektedir.” (el-İsrâ', 17/84)

Âyet-i kerimede geçen “şakile” kelimesi, insanın mizacı ve karakterini göstermekte olup, önemli işaretler barındırmaktadır. İnsanın psikolojik eğilimleri, onun davranışlarının temelini oluşturmaktadır. Bu psikolojik eğilimlerin ve davranışların oluşumunda onun yaratılışından itibaren sahip olduğu karakter çok etkilidir. Karakter oluşumunda ise eğitim en önemli etkenlerden biridir. Dini inanç olgusu da insanın psikolojik eğilimlerine yön veren, iyiye yahut kötüye yönelten, bu yönelimlerin oluşmasına tesir eder. “şakile”nin oluşmasındaki doğru yol insanın Allah'ın (c.c.) hükümleri doğrultusunda iyi ve doğru bir dini eğitim sonucunda duygu, düşünce ve psikolojik olarak Allah'ın (c.c.) rızasına uygun yaşamasıdır (Karaman vd., 2020: III, 516).

Kur'an-ı Kerim'de insanın yaratılış fitratını, doğasını, kişiliğinin oluşumunu bize aktaran en önemli ifade “şakile”dir. İnsan kişiliği ele alındığında her insana ait farklı “şakile”nin bulunduğunu görmekteyiz. Toplumun çeşitliliğinin en önemli kaynağı, insanlarda bulunan “şakile” olgusu sayesinde ortaya çıkan bireysel farklılıklardır. “Şakile” sayesinde bireysel farklılıkları olan insanın aynı zamanda psikolojik olarak farklılık sahibi oluşunu bizlere göstermektedir.

Psikoloji alanında en çok dikkat çeken ve araştırmaların yönünü belirleyen husus, insanlarda bulunan bireysel farklılıklar, “şakile”lerdir. Ayrıca İnsanın ruhsal yönünün anlaşılmasını sağlayan da halleri, davranışları, duyguları ve düşünceleridir. İnsanların toplumca kabul edilen birçok ortak noktası olmakla beraber, kendine özgün gelişim farklılıkları sayesinde kişilikleri ve “şakileleri” belirginleşir. Bu belirginleşme sayesinde bireysel farklılıklar ortaya çıkmıştır.

Psikolojik farklılıkların nedenlerinden bir diğeri de insanların toplumca yaşadıkları çevre şartlarının birbiriyle aynı olmamasıdır. Bu durum kişisel gelişimlerini ve “şakile”lerinin oluşumunu ciddi oranda etkiler. Ayrıca çevre etkeni aynı olsa dahi genetik ve biyolojik yapı da bu farklılıklarda etkilidir. Yaşı itibariyle de insanın anlama – kavrama durumları değişir. Huylarında belirgin farklılıklar ortaya çıkar. Tahammül seviyeleri, olayları yorumlama, tepki verme ve zihinsel olarak algılama durumları değişkenlik gösterir. Durumlar karşısında kimisi aşırı biçimde sinirlenir, bağırır. Bir diğeri ise sakince karşılar. Birisinin kavrama yetisi çok hızlıdır. Bir diğeri ise zorlanarak sonuca ulaşmaya çalışır. Dolayısıyla şu sonuca varıyoruz ki, insanlar aynı durum ve olaylar karşısında farklı tepkiler göstererek psikolojik olarak başka haller içerisinde olmaktadır (Aytaç, 2000: 53-54).

Kanaatimizce sonuç olarak, insanın psikolojik yönü “şakile”si ile şekillenerek ortaya çıkar. Buna çevresinde arkadaşlıklar kurduğu, aynı ortamı ve toplumu paylaştığı arkadaşları da büyük katkı sunar. İnsan, diğer birlikte yaşadığı kişilerle davranış, inanç ve düşünce yönünden benzer davranışlar sergiler. Dış çevreden hangi düzeyde etkilenirse, “şakilesi” de o minvalde şekillenir. Bununla birlikte insanın “şakile”sinde oluşan farklılıklar, psikolojisine de büyük etki ettiğinden, Allah'ın (c.c.) yolundan ve emirlerinden çıkmaması, bu minvalde yaşamını ikame ettirmesi ile sağlıklı bir hayat sürecektir.

1.2.5. İnsanın Câhil Olması

“Cehl” kelimesi, sözlükte ilmin zıddı manasına gelmektedir. Küçük bir kızgınlık durumunda bile iradesini kaybederek kontrolsüzce öfkesine kapılan, sonucunu düşünmeden

hareket eden, sorumsuz ve sabırsız davranışlarda bulunan, doğru ve yanlış çizgisini kaybeden kimseyi niteler. Yine “cehl” bir olayı anlayamadan sınırlı düşüncelerle, isabetsiz ve basit hükümler vermektir ki Kur’an’ı Kerim’de “cehl” insanın durum ve olaylar karşısında ilahi iradeyi anlayamaması manasında kullanılmıştır. Özetle söylemek gerekirse, bilgisiz bir şekilde fiiller işlemek anlamına gelmektedir (İbn Manzûr, 1990: XI, 129).

İnsan, yaratılış özellikleri itibariyle yakîn (kesin bir şekilde bilinen) bilgilerden ziyade Kur’an’ın ifadesiyle “emânî” olarak nitelendirilen, kaynağı zan olan bir takım kurmacalara inanmaya, onları araştırmaya ve peşinden koşmaya meyillidir (Yılmaz: 2003, 181). Bu da cehaletin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

İnsanın cehaletini kendisinde bulunan fitratı üzerinden değerlendirecek olursak bu konuda şu âyet bize yol göstericidir:

إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنْسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

“Biz emaneti göklere, yerküreye ve dağlara teklif ettik, ama onlar bunu yüklenmek istemediler, ondan korktular ve onu insan yükledi. Kuşkusuz insan çok zalim, çok bilgisizdir.” (el-Ahzâb, 33/72)

Âyetten anlaşıldığı üzere insanın doğasında zalimlik ve cahillik özelliklerinin bulunduğu görülmektedir. Burada geçen cahillik günümüzde algıladığımız şekilde olan basitlik, bilgisizlikten ziyade insanın görünen olay ve yaratılan varlığın arkasındaki ilahi gücü algılayamaması anlamlarında değerlendirilebilir. Allah (c.c.) olayların iç yüzünü peygamber de olsa bildirmeyebilir (el-Kehf, 18/65-82).

İnsanların bu cahilliklerinden ve zalimliklerinden dolayı Yüce Allah (c.c.) onlara ilahi gücü anlayabilmeleri için peygamberler göndermiştir. İnsanların cehaletini gidermek için Peygamberler onları ihya edene kadar birçok zorlukla mücadele etmişlerdir. Kur’an-ı Kerim’de bu konuyla alakalı âyetler zikredilmektedir. Örneğin;

قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ. فَلَا تَسْأَلْنِ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنِّي أَعِظُكَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“Allah buyurdu ki: Ey Nûh! O senin ailenden değildir. Çünkü onun yaptığı iyi olmayan bir iştir. Sakın hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme! Ben cahillerden olmayasın diye sana öğüt veriyorum.” (Hüd, 11/46)

Âyette görüldüğü üzere her peygamber çeşitli zorluklarla karşılaşmakta ve hatta en yakını olan ailesiyle bile imtihan edilmektedir. Örneğin, Hz. Nuh (a.s.), oğlunun tufandan kurtulmasını istemiş, fakat oğlu iman etmediği için “*senin ailenden değildir*” şeklinde ilahi uyarı gelmiştir. Hz. Nuh’un (a.s.) görevi insanları tufandan kurtulmaları için uyarmaktı. İman etmemesine rağmen bir şekilde oğlunu sırf yakınlığı sebebiyle gemiye alsaydı, gönderiliş amacına ters düşebilirdi. Bu sebeple Yüce Allah, âyette “*Hakkında bilgi sahibi olmadığın bir şeyi benden isteme!*” Diyerek bu tür taleplerden kaçınıp cahillerden olmamasını istemiştir.

Bir başka âyet-i kerimeden örnek verecek olursak:

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقْرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُؤًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ

“*Bir zaman Mûsâ kavmine, ‘Allah size bir inek kesmenizi emrediyor’ demiş; onlar da ‘Bizimle alay mı ediyorsun!’ demişlerdi. Mûsâ, ‘Cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım!’ dedi.*” (el-Bakara, 2/67)

Âyette, Yahudilerin adam öldürme hadisesinden bahsedilmiştir. Yahudiler bu olay karşısında Hz. Musa’ya (a.s.) başvurduklarında, Hz. Musa (a.s.) onlara, Allah’ tan aldığı vahiy ile bir inek kesmelerini söylemiştir. Daha sonrasında Yahudiler Hz. Musa’ya (a.s.) karşı gelerek “*Bizimle alay mı ediyorsun?*” demişlerdir. Bu karşı çıkışın, onu kesmek istememelerinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Vahyin arka planındaki ilahi gücü anlayamayıp cahillik ederek Hz. Musa’ya (a.s.) hayvanın nitelikleri hakkında sorular sorarak işlerini güçleştirmişlerdir. İlk dönem müfessirlerinden bazılarının verdiği bilgilere göre; döneminde çok zengin ve yaşça ileri gelen bir yahudinin, mirası ile kan bedeline göz dikilerek bizzat yeğeni tarafından öldürülmesi ve kimsenin göremeyeceği bir yere atılması sonucunda, işlenen cinâyet bir masumun üzerine yıkılmaya çalışılmıştı. Yaşlı adamı öldüren gerçek katilin bulunulamaması da toplumu birbirleriyle savaştıracak düzeyde bir karışıklığa sürüklemişti. Bunun sonucunda bu olay Mûsâ’ya bildirildi ve kendisinden bu olayı çözmesi istendi. O da, bizzat Allah’tan aldığı vahyin neticesinde bir inek kesmelerini ve bunun bir parçasıyla öldürülen zengin adamın cesedine vurmalarını emretti. Söylenen yapıldıktan sonra öldürülen yahudi dirilerek kendisini öldüre kişiyi söyledi (Râzî, 2000: III, 544).

Burada anlaşılan, sığırın kesilmesini istememelerinin sebebinin katilin ortaya çıkmasını gizlemeye çalışmaları olduğu görülmektedir. Ayrıca kanaatimizce insanların din konusunda fazla teferruatlı sorular sormalarının işleri güçleştireceği yönünde de vurgu yapılmıştır.

Peygamberler cehaletten nehy edilmişlerdir. Allah’tan (c.c.) almış oldukları vahyi hiçbir tasarruf ve değişimde bulunmaksızın gönderilmiş oldukları ümmetlerine tebliğ etmekle görevli

olduklarından, öğretme kabiliyetine (el-Bakara, 2/151; Hūd, 11/2), zekâyâ ve anlayışa (Muhammed, 47/5-7) sahiptirler. Doğru sözlü, güvenilir (el-Furkân, 25/56), emanet ehli olan peygamberlerin (Âl-i ‘İmrân, 3/161), cahiller ile birlikte anılması ve onlar gibi davranması asla düşünülemez.

Kur’an’ı Kerim’de cahil kimseleri konu edinen âyetler çok sayıda olsa da çalışmamızın sınırlılığı gereği yalnızca birkaç örnek vermekle yetineceğiz;

“*De ki: Ey cahiller! Bana Allah’tan başkasına kulluk etmemi mi teklif ediyorsunuz?*” (ez-Zumer, 39/64)

“*O da, ‘Bu bilgi ancak Allah katındadır; size bildirmek üzere gönderildiğim mesajı ulaştırıyorum, ama sizi cehalette direnen bir topluluk olarak görüyorum...*” (el-Ahķâf, 46/23)

“*Eğer (istedikleri gibi) onlara melekleri indirseydik, ölüler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılıklarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çocukları bunu bilmezler.*” (el-En‘âm, 6/111)

Örneklere zikredilen cahillerin istek ve davranışları incelendiğinde, peygambere karşı akılsızca tekliflerde buldukları, kendi akıllarını kullanmaksızın direniş gösterdikleri anlaşılmaktadır. Tüm bu fiillerin ortak paydası; ilmi, bilgiyi, akli geri plana alarak tamamen heves ve hislerle yapılmış olmasıdır (Yılmaz, 2003: 191). Bundan dolayıdır ki, cahilliğe bürünmüş, cehalete yenik düşmüş bir insanın, doğruya ulaşması, oldukça zordur. Bunun aksine cehaletten uzaklaştıkça, tekâmül sahibi olma yolunda mesafe kat edilir.

1.2.6. İnsanın Nankör Olması

“Nankör” kelimesi Farsça’daki “ekmek” manasına gelen “nân” ile “görmeyen, “kör” anlamındaki “kûr” kelimelerinden türeyen ve “yemiş olduğu ekmeğin, görmüş olduğu iyiliğin ve güzelliğin kıymetini bilmeyen, tüm bu güzellikleri ve nimetleri inkâr eden” (kâfir-i ni‘met) manasına gelen nânkûrdan türetilmiştir. “Bir şeyi örtmek, bir nimeti inkâr etmek” anlamındaki Arapça “küfrân” ile nimetten meydana gelmiş olan “küfrân-ı ni‘met” de “nankörlük” anlamına gelmekte ve “şükür” kelimesinin zıddı olarak kullanılmaktadır (Çağrııcı, 2006: 382-383).

Allah’ın (c.c.), yarattıkları içinde en çok değer verdiği varlık insandır (el-Ahķâb, 33/72). Öyle ki tüm bu kâinatta yaratılan canlı ve cansız varlıkların tamamı, insanın yaratılmasından dolayı vardır. Yani insan için yaratılmıştır (el-Câşiye, 45/13). Bundan dolayıdır ki, insan istediği her şeyi dilediği gibi kullanabilme konusunda özgür bırakılmıştır.

Diğer yandan, insanlara bakıldığında bunca nimete ve güzelliklere karşılık çoğunlukla bireysel ya da toplumsal olarak nankörlük içerisinde oldukları görülmektedir. Kur'an'ı Kerim'de bu husus şöyle zikredilmiştir:

وَهُوَ الَّذِي أَحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ إِنَّ الْإِنْسَانَ لَكَفُورٌ

“Size hayat veren, sonra sizi öldürecek ve sonra sizi diriltecek olan da O'dur. İnsan gerçekten pek nankördür.” (el-Hacc, 22/66)

İnsanlık tarihi boyunca kendisine bir uyarıcı gönderilmemiş toplum yoktur (en-Nahl, 16/36). İnsanoğlundan, Allah'ın (c.c.) varlığı ve birliği kendilerine bildirilmesine rağmen bunca nimet ve yaratılış güzelliği karşısında başka ilahlar uydurup yalnızca Allah'a (c.c.) yapması gereken kulluk görevini ihmal edenler olmuştur. Bunca açıklık ve güzellikler ortada iken, ancak nankör olan insan tüm bu nimetleri inkâr eder. Peygamberlerin getirmiş oldukları uyarıları ve açık gerçekleri reddeder.

Dünyaya ve yakın çevremize baktığımızda, Allah'ın (c.c.) insanoğluna vermiş olduğu nimetleri saymakla bitiremeyiz. Tüm dünyayı bırakalım, yalnızca bedenimize baktığımızda bile, ellerimiz, ayaklarımız, gözlerimiz, burnumuz, ağızımız ve en önemlisi de aklımız, bu sayısız nimetlerden bir kaçıdır ve bunların her biri de birbirinden kıymetlidir. Örneğin insan, sadece bir göz nimeti karşısında hiç durmaksızın ibadet etse dahi, onun karşılığını ödeyemez. İnsan, Allah'ın (c.c.) vermiş olduğu nimetleri O'nun yolunda, razı olduğu şeylerde kullanırsa O'na şükretmiş olur. Aksine, rızasına uygun olmayan fiillerde kullanırsa da nimetine karşı nankörlük etmiş olur.

Kur'an'ı Kerim'de nankörlüğün insanlar tarafından topluca yapıldığını bildiren âyetler de vardır. Örnek verecek olursak:

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ بَدَّلُوا نِعْمَتَ اللَّهِ كُفْرًا وَأَحَلُّوا قَوْمَهُمْ دَارَ الْبَوَارِ جَهَنَّمَ يَصْلَوْنَهَا وَبِئْسَ الْقَرَارُ

“Allah'ın lütfettiği nimete nankörlükle karşılık verip sonunda toplumlarını helâke uğrayacakları yere, cehenneme sürükleyenleri görmedin mi? Oraya girecekler; orası ne kötü karargâh!” (İbrâhîm, 14/28-29)

Allah'ın (c.c.) verdiği nimetlere karşı nankörlük etmek, verilen nimetlerin eksilmelerine ve sonunda insanın azaba uğramasına neden olabilir. Bunun aksine verilen nimetlere şükretmekte artmasını sağlar. Yüce Allah, bu hususu bizzat kendisi şu âyette belirtmiştir:

وَإِذْ تَأَذَّنَ رَبُّكُمْ لَئِن شَكَرْتُمْ لَأَزِيدَنَّكُمْ وَلَئِن كَفَرْتُمْ إِنَّ عَذَابِي لَشَدِيدٌ

“Hani Rabbiniz, ‘Eğer şükrederseniz size (nimetimi) daha çok vereceğim, nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azabım pek şiddetlidir!’ diye bildirmişti.” (İbrâhîm, 14/7)

İnsan, dünya hayatına öyle bir kapılır ki, kendisinde bulunan fakat bir başka kimsenin arzuladığı, dualar ederek istediği nimetleri, nankörlüğü sebebiyle unuttur ve farkına varamaz. Sanki bütün dünya kendi etrafında dönüyormuşçasına hislere kapılır. Bu durum günden güne dünyaya olan sevgisini ve bağı artırır. Ebedî olan âhiret yurduna gideceği aklına gelmemeye başlar. Ne zaman ki, elinde bulunan nimetler kendisinden alınır, hayatı sekteye uğrar, sendeler ve kaybeder. İçinde bulunduğu durum kendisine zarar vermeye başlar, işte o zaman Allah (c.c.) aklına gelir ve yalvarır. Ondan başka kendisini kurtaracak kimsenin olmadığını bilir. Fakat yine bu durumdan kurtulduktan sonra bolluğa erişir erişmez, tekrar dönüş yaparak Rabbine olan kulluğunu unutmuş hale gelir. Nitekim Kur’an’ı Kerim’de bu husus şöyle zikredilmektedir:

وَإِذَا مَسَّ الْإِنْسَانَ ضُرٌّ دَعَا رَبَّهُ مُنِيبًا إِلَيْهِ ثُمَّ إِذَا خَوَّلَهُ نِعْمَةً مِنْهُ نَسِيَ مَا كَانَ يَدْعُو إِلَيْهِ مِنْ قَبْلُ وَجَعَلَ لِلَّهِ أَنْدَادًا لِيُضِلَّ عَنْ سَبِيلِهِ قُلْ تَمَتَّعْ بِكُفْرِكَ قَلِيلًا إِنَّكَ مِنْ أَصْحَابِ النَّارِ

“İnsanın başına bir sıkıntı geldi mi rabbine yönelip O’na yalvarır; sonra rabbi ona katından bir nimet verince, daha önce yalvardığını unutarak yolundan saptırmak için Allah’a eşler koşmaya kalkar. De ki ona: İnkârcı tutumunla biraz eğlenedur bakalım! Gerçek şu ki sen ateşi boylayacaklardan birisin!” (İbrâhîm, 14/8)

İnsan, zor bir duruma düştüğünde, başına gelen kötülükler ve talihsizlikler karşısında hemen Rabb’ini hatırlar. Gerçek güven duygusu ve ümit hissi yalnızca Allah’a (c.c.) yönelmek suretiyle olur. Tüm bu kötü durumlardan yalnızca Allah’ın (c.c.) koruması ve himayesiyle kurtulmak mümkündür.

Allah’a tam manasıyla iman eden birisi hem bolluk içindeyken hem de dardayken O’na şükretmeyi bilir (Âl-i ‘İmrân, 3/134). Fakat inancı zayıf olan kimse en zor, en çaresiz anlarında Yüce Allah’a tüm kalbiyle sığınırken o hal üzerinden kalktıktan sonra Allah ile arasında ihlas noktasındaki samimiyeti unutup verir. Yüce kitabımız Kur’an’ı Kerim’den bu konuyla alakalı örnekler verecek olursak:

وَلَيْنِ أَدَفْنَا الْإِنْسَانَ مِنَّا رَحْمَةً ثُمَّ نَزَعْنَاهَا مِنْهُ إِنَّهُ لَيُؤْسُ كُفُورٌ

“Eğer insana tarafımızdan bir nimet tattırır da sonra ondan çekip alırsak tamamen ümitsizliğe düşer, nankörleşir.” (Hüd, 11/9)

Kur’an’ı Kerim’de Allah (c.c.) nankör bir kişinin halini deniz üzerinde dalgaların kapladığı bir haldeki insan ile misallendirerek tasvir etmiştir.

وَإِذَا غَشِيَهُمْ مَوَاجٌ كَالظُّلَلِ دَعَوْا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ فَلَمَّا نَجَّيَهُمْ إِلَى الْبَرِّ فَمِنْهُمْ مُقْتَصِدٌ ۚ وَمَا يَجْحَدُ بِآيَاتِنَا إِلَّا كُلُّ خَتَّارٍ كَفُورٍ

“Dalgalar onları kara gölgeler gibi kapladığında içten bir inanç ve bağlılıkla sadece Allah’a yakarırlar; Allah kendilerini sağ salim karaya çıkardığında ise içlerinden bir kısmı ortada kalır. Hıyanete gömülmüş nankörler topluluğundan başkası âyetlerimizi inkâr etmez.” (Luqmân, 31/32)

Âyette insanın vicdani olarak düşünmesi istenilen hususlarda bulunmaktadır. Çaresiz ve kurtulması mümkün olunmayan durumlarda, insanın direkt olarak Allah’ı (c.c.) hatırlaması, yalnızca O’ndan medet umarak O’na yalvarması, Allah (c.c.) tarafından sıkıntısı giderildiğinde ise inkârcılara karışmamaları uyarısı yapılmıştır. Yalnızca, hıyanet içerisinde olanların bollukta ve rahatta Allah’ı (c.c.) unutulmaları, nankörlerin O’nun âyetlerini inkâr ettikleri bildirilmiştir.

Tekâmül yolundaki insan, vicdanını harekete geçirmeli ve duygularını Kur’an ve sünnet çizgisinde hareket ettirmelidir. İnsan korunmaya ve kendini güvende hissetmeye muhtaçtır. Bu yüzden gerçek güvenin, rahatlığın, mutluluğun ve huzurun yalnızca O’nun himayesi altında olduğu ifade edilmektedir (er-Ra’d, 13/28; el-En’âm, 6/17-18; et-Tevbe, 9/129).

Bunca nimete ve rahmete karşın insanın nankörlüğü başka bir âyette şöyle zikredilmiştir:

إِنَّ الْإِنْسَانَ لِرَبِّهِ لَكَنُودٌ

“İnsan, rabbine karşı pek nankördür.” (el-‘Âdiyât 100/6)

Netice itibariyle, Kur’an’ı Kerim’de insanın nankörlüğü hususunu bildiren birçok âyet olduğu görülmektedir. İlgili âyetleri incelediğimizde ise bazı insanların Rabb’ine karşı borç içerisinde olduğunu, vermiş olduğu nimetlerin şükrünü yerine getirmediğini, şükürü unuttuğu gibi nankörlük ederek bunca nimete karşı O’na kulluk etme vazifesinden uzaklaştığını, hatta başka ilahlar edindiklerini görmekteyiz. Tüm bu tutumları sebebiyle bu tip insanlar, nankör olarak tasvir edilmiştir. O halde insan, Kur’an’ın uyarılarında yer alan bu kınamalarda kendisinin de hedef olmaması için nankörlüğü bırakmalı ve verilen sayısız nimete karşılık bolca şükretmelidir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere, başımıza gelen sıkıntılar Allah’ı (c.c.) hatırlamamıza ve nankörlükten kurtularak şükretmemize vesile olacağından, bu sıkıntıların bile bir lütuf olduğunu unutmamamız gerektiği kanaatindeyiz.

1.2.7. İnsanın Aceleci Olması

“Acele” (عجل) kelimesi, aslı Arapça olan ve Arapçadan Türkçeye geçen kelimelerden birisidir. Türkçede çabuk davranma, hiç zaman kaybetmeden yapılacak şeyi ivedilikle yerine getirmek olarak tanımlanmaktadır (TDK GTS, 2024)

İnsan, yaratılışı itibariyle çeşitli karakterlere sahip olarak dünyaya gelir. Toplumun etkisi, eğitimi gibi çevresel faktörlerle ve imkânları neticesinde de o karakterini şekillendirir. Tüm bu süreçte yaşadıkları, insanın davranışlarında ve duygularında olumlu veya olumsuz etkiler bırakır (Bilgiz, 2006: 74)

İnsanlar karakterleri farklı olduğu gibi çeşitli huylara da sahiptirler. Duygu, davranış ve düşüncelerine de bu huylarını yansıtırlar. Kur’an’da geçen ve insanın özelliklerinden birisi olan acelecilik de buna bir örnektir. Yüce Kitabımız Kur’an-ı Kerim’de insanın doğasında aceleci olmasıyla alakalı birçok âyet bulunmaktadır;

خُلِقَ الْإِنْسَانُ مِنْ عَجَلٍ سَأْرِيكُمْ آيَاتِي فَلَا تَسْتَعْجِلُونِ

“İnsan, aceleci olarak yaratılmıştır. Size âyetlerimi göstereceğim; benden acele istemeyin.” (el-Enbiyâ’, 21/37)

Görüldüğü üzere insan, yaratılışı neticesinde ivedi olana karşı tutkuludur. Bu tutkunun insanın üzerinde öyle derecede etkisi vardır ki, gayri ihtiyari bir şekilde yakın zamanda bulunana meyledebilmektedir. Tercihini bu yönde kullanması, insanın kendi bakış açısıyla menfaatine gözükse de, aslında onun günaha, kötülüğe, hayata sonsuz bir beklentiyle yönelmesine sebep olabilmektedir. Kur’an’ı Kerim insanın irade (Yûnus, 10/108) ve akıl sahibi (er-Ra’d, 13/19) olduğunu birçok âyette belirtmiştir. İnsan, yalnızca iradesinin ve ortaya koymuş olduğu çabanın sonucunu görecektir. Bu süreçte izlemiş olduğu yol, göstermiş olduğu acelecilik, eğer ki dikkat etmezse onun tekâmülüne de olumsuz yönde etki edebilir.

إِنَّ هَؤُلَاءِ يُحِبُّونَ الْعَاجِلَةَ وَيَذُرُونَ وَرَاءَهُمْ يَوْمًا ثَقِيلًا

“Şu insanlar, geçici dünyayı seviyorlar, ileride kendilerini bekleyen zor günü ise umursamıyorlar,” (el-İnsân, 76/27)

İnsanın iç dünyasında acelecilik, yaratılışından itibaren süregelen bir huydur. Kur’an-ı Kerim’deki acelecilikle alakalı diğer âyetleri de incelediğimizde insanın acelecilik huyundan kaçınması gerektiği uyarısını görmekteyiz. Bir başka âyete bakacak olursak:

وَيَذُغُ الْإِنْسَانُ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا

“İnsan, şerri de hayrı istediği gibi ister. İnsan pek acelecidir!” (el-İsrâ’, 17/11)

Görüldüğü üzere insan acele ederek fark etmeden şerri de isteyebilir. Örneğin günlük hayatta bazı insanlardan duyduğumuz “Allah canımı alsa da falanca dertten kurtulsam” gibi cümleleri kullanmak çok yanlıştır. İnsan, sıkıntısından bir an önce kurtulmayı isteyip aslında ne kastettiğinin farkında olmadan acele ederek şerri istemesine bu âyet örnektir. Yüce kitabımız Kur’an-ı Kerim bu gibi durumlarda acele etmeyip sabırlı bir şekilde davranmamızı öğütlemiştir. Bu konuyu başka bir âyetle örneklendirecek olursak:

فَلَا تَعْجَلْ عَلَيْهِمْ إِنَّمَا نَعُدُّ لَهُمْ عَذَابًا

“Öyle ise onlar hakkında acele etme; biz onların günlerini sayıyoruz.” (Meryem, 19/84)

Âyette; Hz. Peygamber’in (s.a.s.) müşrikler tarafından kendisine yapılan zulümlere karşı sabretmesi gerektiği hususuna değinilmektedir. Yüce Allah, Hz. Peygamber’e acele etmeyip sabrederek müşriklerin helak olacağı zamanı beklemesini buyurmuştur. Burada hitap Hz. Peygamber’e (s.a.s.) olsa da mesaj evrenseldir. Yani tüm inananların mesajı doğru şekilde anlayarak ona göre hayatını şekillendirmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, tekâmül sahibi bir insan da Hz. Peygamber’i (s.a.s.) kendisine örnek almalı ve onun yaşantısında olduğu gibi aceleci olmak yerine sabırlı bir şekilde yaşamaya gayret göstermelidir.

1.2.8. İnsanın Sadakat Sahibi Olması

“Sıdk” (صدق) kelimesi, Arapçada yalan söylemek manasına gelen “kizb” kelimesinin zıddıdır. “Sıdk” kelimesi, geçmişe veya geleceğe dair olayların ya da vaatte bulunulan bir sözün doğruluğudur. “Sıdk” verilmiş olan bir haberin, hakkında haber verilmiş olduğu şeye ve o haberi veren kişinin inancına uyuyor olmasıdır. Bu şart gerçekleşmediği takdirde tam manası ile “sıdk”tan bahsedilemez. “Sıddik” ise istikameti doğruluk üzere olan, yalanı asla söylemeyen, doğruluk yolunda olmayı kendisine alışkanlık haline getirdiği için yalan söylemeye tevessül bile etmeyen, her yerde ve her zaman tasdik eden, itikadıyla, davranışlarıyla sözü doğrulanan kimseye denir (İsfahânî, 2010: 363-364).

İnsanın sadakat sahibi olması hususunu, insanlara rehber olan peygamberler ekseninde değerlendirmek daha doğru olacaktır. İnsanlara doğru yolu göstermek üzere Allah’ın (c.c.) görevlendirmiş olduğu peygamberlerin sahip oldukları birçok özellikten iki tanesi fazlaca dikkat çekmektedir. Bu özellikler dürüstlük ve güvenilir olmaktır. Peygamberler gönderildikleri topluma kendilerini tanıtmış, Allah’a (c.c.) şirk koşmamaya, O’nun (c.c.) varlığına ve birliğine imân etmeye davet etmişlerdir. Bizzat kendileri tarafından “Ben, size gönderilmiş güvenilir bir

elçiyim.” (eş-Şu‘arā’, 26/107, 125, 143, 162, 178) İfadesiyle güvenilir bir davetçi olduklarını ifade etmişlerdir.

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) davetine icabet eden, onu (s.a.s.) örnek alarak yaşamını devam ettiren sıddık kimseler hakkında Kur’an’ı Kerim’de şöyle buyrulmuştur:

لِيَجْزِيَ اللَّهُ الصَّادِقِينَ بِصِدْقِهِمْ وَيُعَذِّبَ الْمُنَافِقِينَ إِنْ شَاءَ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنْ اللَّهُ كَانَ غَفُوراً رَحِيمًا

“(Böyle oldu ki) Allah, sözünde duranları sadakatleri sebebiyle ödüllendirsin, münafıkları da dilerse cezalandırsın, dilerse bağışlasın! Allah çok bağışlayıcı, ziyadesiyle esirgeyicidir.” (el-Ahzāb, 33/24)

Âyetten çıkarılacak ders mümin kimselerin günlük yaşantısında hayat rehberimiz olan Kur’an’ı ve Hz. Peygamber’in (s.a.s.) sünnetini kendilerine bir yol olarak görmesidir. Tekâmül sahibi bir insan, bu yoldan şaşmaz. Bu sayede ahiret yurduna hazırlık yapmış olur.

Güvenilir olmak, tüm peygamberlerin ortak özelliklerinden birisidir. Sıdk sahibi olmak isteyen bir mümin, günlük hayatında doğruluğu kendisine şiar edinip dürüst, sözüne güvenilir olarak yaşmalıdır.

İslamiyet’in büyüme hızına bakıldığında, kısa zamanda hızla yayıldığını görmekteyiz. Bu durum şüphesiz Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yüksek ahlakının ve güvenilirliğinin bir göstergesidir. İnsanlar onun sadakat sahibi, emin olduğuna inanmamış olsalardı, adet ve geleneklerinden taviz vermeyerek ona inanmazlardı.

Yüce kitabımız Kur’an’ı Kerim’de Hz. Peygamber’in (s.a.s.) bir başka özelliği daha zikredilmiştir ki, o da yumuşak huyluluğudur:

فَبِمَا رَحْمَةٍ مِنَ اللَّهِ لِنْتَ لَهُمْ وَلَوْ كُنْتَ فَظًّا غَلِيظَ الْقَلْبِ لَانْفَضُّوا مِنْ حَوْلِكَ فَاعْفُ عَنْهُمْ وَاسْتَغْفِرْ لَهُمْ وَشَاوِرْهُمْ فِي الْأَمْرِ فَإِذَا عَزَمْتَ فَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَوَكِّلِينَ

“Sen onlara sırf Allah’ın lütfettiği merhamet sayesinde yumuşak davrandın. Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi. Onları affet, onların bağışlanmasını dile, iş hakkında onlara danış, karar verince de Allah’a güven, doğrusu Allah kendisine güvenenleri sever.” (Āl-i ‘İmrān, 3/159).

Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ahlâkı son derece üst düzeyde idi. Allah’ın (c.c.) ona (s.a.s.) lütfetmiş olduğu şefkat ve merhamet ile toplumun sevgisini ve saygısını üst düzeyde kazanmıştı. Bu sayede insanlar Hz. Peygamber’in (s.a.s.) etrafında toplandılar ve İslamiyet hızla yayılmaya başladı.

İnsanoğlu bir kimseye güvenirken onun ilk başta yalan ile itham edilip edilmediğine bakmaktadır. Vermiş olduğu sözü yerine getiriyor mu? Bir kimseyi aldatıp kandırıyor mu? Herhangi bir kimseye haksızlık yapmış mı? Veya kimseyi aldatmış mı? Bu gibi soruların cevabı eğer ki olumsuz ise toplumda sevilmesi mümkün değildir. Hz. Peygamber (s.a.s.) “*el-Emîn*” olarak tanınmakta idi. Herkes tarafından sevilen, güvenilen ve sözüne itibar edilen bir kişi idi.

Toplumda bir kimseye güven duyulması son derece önemlidir. Sadakat sahibi bir kimse, toplum içerisinde huzurun yayılmasına vesile olur. Toplum fertleri o kimseyi kendilerine örnek olarak görür ve böylece toplumun genelinde bir güven ortamı oluşur. Bununla birlikte sadakat sahibi bir kimse olmak, tekml sahibi bir mümin olmanın da unsurlarından biridir. Herkes tarafından sözüne güvenilen, bir iş yapılacağı zaman tereddtsiz görev ve sorumluluk verilebilecek düzeyde itibar sahibi mümin, örnek gösterilen tekml ehli bir kimsedir. Böyle kimseler Allah’a (c.c.) ve Hz. Peygamber’e (s.a.s.) karşı tam bir sadakat sahibidirler. Yüce Allah bu konuyla ilgili şöyle buyurmaktadır:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ

“Müminler ancak, Allah’a ve resulüne iman eden, sonra şüpheyeye düşmeyen, Allah yolunda malları ve canlarıyla cihad eden kimselerdir. İleri dışları bir olanlar işte bunlardır.” (el-Hucurt, 49/15)

Hz. Peygamber’i (s.a.s.) tasdikleyip Allah’a (c.c.) iman eden sahabe de ilk dönemlerde yaşadıkları çeşitli zorluklara rağmen sadakatlerinden taviz vermeyip Allah yolunda hiç düşünmeden gerek malını gerekse de canını ortaya koymuşlardır.

Sonuç itibariyle müminler olarak bizler de tam bir itaat ile sahabenin izlediği bu yolu izleyerek İslam’ın emirlerine sahip çıkmalı, mazlum coğrafyaların sesi olmalı, gayr-i mslm kimseler tarafından bile güvenilir olarak örnek gösterilecek düzeyde sadakat sahibi olmalıyız. Çünkü tekml sahibi olmak, herkes tarafından örnek gösterilecek düzeyde sadakat sahibi olmak, toplumda el-Emîn olarak tanınmak demektir.

2. İNSANIN TEKÂMÜLÜ VE TAHRİM SÛRESİ ÖRNEĞİ

İnsanın tekâmülü yalnızca Tahrim Suresi ile sınırlı değildir. Ancak tezimizin bağlamı gereği bu sure ile kısıtlamak durumundayız.

2.1. Tekâmül

Bu başlık altında, tekâmülün tanımına ve insanın en üstün şekilde yaratılması hususuna yer verilecektir.

2.1.1. Tekâmülün Tanımı

Tekâmül kelimesi, lügatte “tamamlanmak, mükemmelleşmek” anlamına gelmektedir. Günümüzde bilim ve felsefe dilinde evrim anlamında kullanılan bu kelime kemâl kökünden türemiştir. Modern Arapça’da istihâle, tahavvül, tatavvur, tebeddül gibi kelimelerle de ifade edildiği söylenmiştir (Bayrakdar, 2011: 337-339).

2.1.2. İnsanın En Üstün Şekilde Yaratılması

Allah (c.c.) kâinatı ve içerisinde olan her şeyi yaratandır. O’ndan (c.c.) başka yaratıcı (ilah) yoktur (Fâtır, 35/3). Allah (c.c.) insanı yarattığı varlıkların birçoğundan üstün kılmıştır (el-İsrâ’, 17/70). Kur’an’ı Kerim’de, insanın üstünlüğü meselesini ifade eden birçok âyet bulunmaktadır:

لَقَدْ خَلَقْنَا الْإِنْسَانَ فِي أَحْسَن تَقْوِيمٍ

“Şüphesiz biz insanı en güzel biçimde yaratmışızdır.” (et-Tîn, 95/4)

Âyette geçen “en güzel biçimde” ifadesiyle Allah (c.c.) tarafından insanın üstün düzeyde yaratıldığı ifade edilmiştir. Müfessirlerin birçoğu, insandan daha üstün ve güzel bir mahlûkun olmadığı kanaatindedir. Bunun nedeni, Allah’ın (c.c.) insanı irade sahibi, akıllı, işitme, görme, hissetme, konuşma ve bahşedilen akıl sayesinde yüzleştiği durumlar karşısında hikmet sahibi olarak hareket etme kabiliyetiyle yaratmış olmasındandır.

Allah (c.c.) insanı en mükemmel şekilde yaratmış, diğer yaratılanları onun hizmetine sunmuş (el-Câşiye, 45/13) ve halife olarak kılmıştır (el-Bakara, 2/30). İnsan, bu halifelik vasfını sahip olduğu iman ve yapmış olduğu ibadetle koruma çabasında olmalıdır. Aksi takdirde âyetin devamında bahsedilen “aşağuların aşağısı” (et-Tîn, 95/5) durumuna düşerek halifelik özelliğini kaybedecektir. Bu durum öyle tehlikelidir ki, bizzat Kur’an’ın tabiri ile “hayvandan daha aşağı” (el-A’râf, 7/179; el-Furkân, 25/44) bir seviyeye inecektir.

وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا

“Andolsun biz Âdemoğluna şan, şeref ve nimetler verdik; onları karada ve denizde taşıdık, kendilerine güzel güzel rızıklar verdik ve onları yarattıklarımızın çoğundan üstün kıldık.” (el-İsrâ’, 17/70)

Âyette geçen “şan, şeref ve nimet” kavramlarıyla bazı müfessirlerce Allah’ın (c.c.) insana itibar, soy, şeref, üstünlük gibi yetkinlikler kast edildiği söylenmiştir. Bu kavramlar, insanın dünya hayatında Allah’ın lütuf ve ikramına kavuştuğunu göstermektedir. Bu durum ise insanı en şerefli, en seçkin, en değerli varlık olarak görmek için yeterlidir. Yine âyette geçen “insanın karada ve denizde taşınması” hususunun zikredilmesinin hikmetinde, insanın taşıma araçlarını kullanması ve bunları bizzat kendisinin üretebilme yeteneğine sahip olması vardır. Günümüzde insanoğlu sahip olduğu bilim ve Allah’ın (c.c.) yardımı ile son teknoloji arabalar, binlerce insanı aynı anda taşıyabilecek gemiler yapmakta ve bunları kullanmaktadır. Allah (c.c.) dilemedikçe bu asla mümkün olamaz (et-Tekvîr, 81/29). İnsan, seçkin bir varlık olması ve yaratılmışların birçoğundan üstün olması sayesinde, günden güne bilimin ışığında gelişmektedir. Bilim, Allah’ın (c.c.) insanlara bahşettiği en büyük nimetlerden birisidir. Her geçen gün katlanarak çeşitlenen ve yenilenen bu gelişim süreci ile insan hayatı git gide kolaylaşmaktadır. Yaratılış hikmetini anlamlandırmaya çalışan, kendi benliğinin peşinde olan, tahkik-i iman gayesinde bir insan için, tüm bu gelişim ve hikmet süreci inanmak için yeterlidir. Ayrıca insanın günden güne kendisini ve yaşadığı toplumu geliştirmesi, yeni teknolojiler ile Allah’ın bahşettiği karada ve denizde olan ulaşım ile hayatını kolaylaştırması da bir tekâmül örneğidir.

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ

“Hani rabbın meleklere, “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” demişti. Onlar, “Biz seni övgü ile tesbih ederken ve senin kutsallığını dile getirip dururken orada fesat çıkaracak ve kan dökecek birini mi yaratacaksın?” dediler. Allah “Şüphe yok ki, ben sizin bilmediklerinizi bilirim” buyurdu.” (el-Bakara, 2/30)

İnsanın halife olması kavramını tezimizin bir başlığında ele almıştık. Allah (c.c.) insana başta akıl olmak üzere vermiş olduğu sayısız nimetler ile insanı yarattığı birçok şeyden üstün kıldığını ortaya koymuştur. Bununla birlikte yaratılışın temel amacı da insanın O’nu (c.c.) tanınması ve kulluk etmesidir (ez-Zâriyât, 51/56).

Allah (c.c.) çok sevdiği ve değer verdiği insanın hataya düşmemesi ve kulluk bilincinden ayrılmaması için pek çok peygamber göndermiş ve uyarılar yapmıştır. Gönderilen peygamberlerin tamamı, ortak bir amaç doğrultusunda insanlara çağrıda bulunmuşlardır. Bu ortak amaç “zarûrât-ı hamse” olarak isimlendirilen insanın dinini, nefsini, aklını, neslini ve malını korumasıdır.

Dinin korunması; Müslümanın öncelikle Allah’ın (c.c.) emir ve yasaklarına tam anlamıyla uyması ve hayatına aktarmasıyla mümkün olur. Bir müslüman yalnızca inandım demekle gerçek manada iman etmiş olmaz. Bununla birlikte dini vecibelerin yerine getirilmesi ve yasaklardan sakınılması da gerekmektedir. Bu minvalde hareket etmediği takdirde imanı zayıflar ve tamamen yok olma derecesine gelir.

Nefsin (canın) korunması; insanın kendi bedensel ve ruhsal sağlığını muhafaza etme çabasını ifade eder. Allah (c.c.) “*Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın.*” (el-Bakara, 2/195) buyurarak uğradığımız ve yaşadığımız sıkıntıların kendi ellerimizle başımıza geldiği (eş-Şûrâ, 42/30) hususunda uyarıda bulunmuştur. Yüce dinimiz İslam, insan sağlığına büyük önem vermiş ve bu durumu bozacak davranışlardan da kaçınmamızı emretmiştir. Bununla birlikte insan kendi sağlığını düşündüğü gibi, ailesinin, yakınlarının ve diğer müslüman kardeşlerinin de sağlığını düşünmek zorundadır. Sağlık o kadar önemlidir ki, sahip olunmadığında insan ne Allah’a, (c.c.) ne ailesine, ne de topluma karşı görevlerini ifa edemez. Öte yandan insanın kendi nefsinin (canının) koruduğu gibi, bedenini de Allah’ın (c.c.) takdir ettiği süre gelinceye kadar muhafaza etmesi gerekmektedir.

Yaşam, Allah’ın (c.c.) insanlara bahsetmiş olduğu en temel haktır. Bu hakkı korumak da tekâmül sahibi müminlerin görevlerindedir. Mümin kişi gerek kendi eliyle gerekse imtihan vesilesiyle çeşitli sıkıntılarla karşılaşabilir. Bunlar mal, evlat, maddiyat gibi sıkıntılar olabilir. İşte bu durumda sabretmeli, Allah’tan (c.c.) yardım dilemeli ve kurtuluşu kendi canına kıymakta aramamalıdır. İnanan kimseler için intihar, kendi kendini azaba ittirmektir. Başka bir kimseyi haksız yere öldürmek nasıl büyük günahlardan ise kişinin kendisini öldürmesi de aynı seviyede büyük günahdır. Tekâmül sahibi bir insan böyle bir durumda asla bu yola yönelmez.

Aklın korunması; Allah’ın (c.c.) insanlara bahsetmiş olduğu en büyük nimete sahip çıkmak demektir. Diğer canlılardan insanları ayıran, irade sahibi olmasını sağlayan, olaylar karşısında mantıklı karar vermeyi mümkün kılan akıl nimetidir. İnsan en küçük bir iyilikte bile teşekkür etmeyi aklıyla düşünür. O halde en büyük teşekkür bu büyük nimeti bahşeden Allah’a (c.c.) karşı edilmelidir. O’nun istediği minvalde tekâmül sahibi olma yolunda bir hayat

yaşamaya çalışılmalıdır. Tekâmül sahibi bir insan, aklını başından alacak fiil ve davranışlardan uzak durmalıdır. Bunların başında zararlı alışkanlıklardan alkol ve uyuşturucu gelir. İçki, sarhoş edici özelliğinden dolayı insanın aklını başından alır ve sağlıklı düşünme imkânı ortadan kalkar. Kullanma derecesine göre insanı ayakta duramayacak hale kadar getirebilir. Ne konuştuğundan, ağzından çıkan kelimelerden bihaber olur. Denge kaybı ve irade neredeyse tamamen gittiği için aklı dengesi bozulmuş olur. Ruh ve beden yönünden büyük zarar veren alkol, günümüzde halen çok sıklıkla kullanılmaktadır ve ülkemizdeki trafik kazaları başta olmak üzere kötü sonuçların çoğunluğunda başrol alır. Bununla birlikte uyuşturucunun da alkolden farkı yoktur. Öyle ki içkiden bile daha fazla insana zarar verebilir. Tam anlamıyla bağımlılık yapıcı bir zehir olan uyuşturucu, kendisini kullanan kişinin yakasını bırakmaz. Tekâmül sahibi bir mümin, uyuşturucu ve içki gibi insana kötülük veren şeylerden uzak durur. Yüce dinimiz İslam da bu kötü fiilleri haram kılmış ve insan sağlığının korunması için yasaklar getirmiştir.

Neslin korunması; insanın başta kendi aile soyunun ve toplumun devamı için çok önemlidir. Bu durum ancak meşru yollar ile nikâhlanarak yuva kurmakla mümkündür. İnsan, evlendikten sonra helal yolla çocuk sahibi olur, onları güzelce terbiye eder ve yetiştirir. Bu durum, tekâmül sahibi insanın topluma karşı bir sorumluluğudur. İnsan mümkün mertebe güzel ve ahlâklı bir evlat yetiştirmeye çalıştığı takdirde otomatik olarak toplumun ahlâkı da güzelleşecektir (Bedir, 2018: 93-94). Tekâmül sahibi müminin özelliği olan güzel ahlak, neslin korunmasına ve huzurun sağlanmasına da vesiledir.

Malın Korunması; zarurat-ı hamsenin diğer maddeleri gibi büyük önem taşımaktadır. Haksız yere bir kimsenin malını elinden almak, tıpkı haksız yere canına kıymak gibi haram kılınmıştır. İnsan ahiret hayatında malını nereden ve nasıl kazandığıyla hesaba çekilecektir (İbrâhim, 14/51; el-A'raf, 7/6; ez-Zilzâl, 99/6; el-Mü'min, 40/17; el-İnşikâk, 84/7-9). Bundan dolayıdır ki, tekâmül sahibi bir mümin, helal yolla, alın teri ile rızkını arar ve mal sahibi olur. Yine malın korunmasında dikkat edilmesi gereken önemli hususlardan birisi de israf etmemektir. Boşa harcanan her kuruş, gereksiz ve ihtiyaç dışı alınan her ürün israftır. Allah (c.c.) *“Yiyin, için, fakat israf etmeyin. Çünkü Allah israf edenleri sevmez.”* (el-A'raf, 7/31) buyurarak israfın son derece kötü bir şey olduğu uyarısında bulunmuştur.

Sonuç olarak tüm peygamberlerin seçkin ve yaratılanların birçoğundan üstün olan insanın dünya hayatında sağlıklı, huzurlu, mutlu bir şekilde yaşaması için çabaladıklarını görmekteyiz. Allah (c.c.) peygamberleri vasıtasıyla kıymet verdiği insanı yalnız bırakmamış ve yardımcı olmuştur. Ebedi yurt olan ahirette huzurlu ve mutlu yaşayabilmesi için gerekli tüm

imkânları sunmuştur. Tekâmül sahibi bir mümin de, bu imkânlar neticesinde emir ve yasaklara uyarak ebedi yurt olan ahirette inşallah cennete kavuşacaktır.

2.2. Tahrîm Suresi

Tahrîm Suresi, Kur'an-ı Kerim'deki sıralamada altmış altıncı ve nüzul sırasına göre ise yüz yedinci suredir. Hucurat suresinin sonrasında, Teğabun süresinin ise öncesinde nazil olmuştur. Nüzul yeri Medine'dir (Karaman vd., 2020: 5, 401). Katâde ise surenin mekkî olduğu görüşündedir (Alûsî, 1994: 28, 146).

Hz. Peygamber'in (s.a.v.) eşlerinden birisine vermiş olduğu bir sırrı eşinin koruyamamasının akabinde meydana gelen olaylardan ve aile içindeki güven bağının nasıl olması gerektiğine dair önemli bilgiler vermektedir. Müminlere hitaplarla birlikte aile içerisinde olması gereken sorumluluğun ne kadar önemli olduğu aktarılmaktadır. Bununla birlikte inkâr edenlerle münâfiklara ciddi uyarılar yapılmaktadır. Tevbe etmenin önemli bir mesele olduğu, kararlılık içerisinde irade göstererek yapılması gerektiği hususu işlenmiştir. Ailedeki sorumluluk meselesinin yanlış anlaşılmasına adına buluşa ermiş (sorumluluk sahibi olan) herkesin işlemiş olduğu fiillerden şahsının sorumlu olacağı Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Lut (a.s.) örneğinde açıklanmıştır.

2.2.1. Surenin İsmi

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim incelendiğinde, surelerin isimlerinin birden çok manaya geldiği görülmektedir. Tahrîm Suresi ile ilgili rivâyetlere bakıldığında da bu surede aynı durum söz konusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) kendisi için koymuş olduğu geçici süreli yasakları anlatırken, ilk âyetinde geçen fiilin mastar hali, yani "Tahrîm" kelimesi sureye isim olmuştur (Karaman vd., 2020; 5, 401). Bununla birlikte surede sadece haramlar anlatılmayıp Hz. Peygamberin kendisi için koymuş olduğu geçici süreli yasağın uygun olup olmadığını konu edinir. Sure ayrıca Müteharrim, Nebî ve Nisâ sûresi diye de anılmaktadır (Topaloğlu, 2010: 39, 425).

2.2.2. Tahrîm Suresinin Nüzul Sebebi

Hz. Peygamber (s.a.s.) hanımlarından birine sır olarak bir söz söylemiş ve o söylediği sözü hanımı gizli tutamayıp Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hanımlarından bir diğerine (en fazla görüştüğü başka bir hanımına) söylemişti. Bu durumdan haberdar olan Hz. Peygamber (s.a.s.) sırrını gizlemediği için ona çıkışarak sitem etmişti. Akabinde hanımlarından ikisi, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı birleşerek dünya refah ve süsleriyle ilgili Hz. Peygamber'in diğer hanımlarını da ilgilendirecek bazı isteklerde bulunmuşlardı. Bu olaydan sonra Hz. Peygamber

(s.a.s.) hem dünya hayatının önemsizliğini hatırlatmak, hem de ailesine bir ders vermek üzere rızalarını kazanmak için “kendisine helâl olan bir şeyi haram eder şekilde yemin” etmek suretiyle eşlerinden birisini kendisine yasaklamıştı (Topaloğlu, 2010: 39, 425). Hz. Peygamber (s.a.s.) kendisine helâl olduğu halde haram kıldığı şey sebebiyle Yüce Allah tarafından (s.a.s.) uyarılmış ve yeminini nasıl çözeceği hususunda bilgilendirilmiştir.

2.2.3. Taḥrīm Suresinin Konuları

Surede geçen konuları sırasıyla ele alacak olursak; başında Hz. Peygamber’in aile hayatındaki bazı olaylara ithafen helal olan şeylerin peygamber dâhil kimsenin haram kılmaya yetkisinin olmadığı belirtilmektedir. Sonraki âyette, edilen yeminin bozulup kefaretinin yerine getirilebileceği belirtilmiştir. Daha sonraki âyetlerde Hz. Peygamber’in eşleri tevbeye davet edilmekte, tevbe etmeleri durumunda affedilecekleri, tevbe etmemeleri durumunda ise Yüce Allah tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.s.) onlardan daha hayırlı ve itaatkâr eşler verilebileceği buyurulmuştur. Bu âyetlerin akabinde aile fertlerinin her türlü ahlaksızlıktan sakındırılarak aile ve dolayısıyla toplum düzenini korumak hedeflenmektedir. Müslüman kimselerin hem kendilerinden hem de yakınlarından sorumlu olduğu belirtilerek onları cehennemden dehşetinden korumaları gerektiği işlenmiştir. Münafıklara ve kâfirlere ciddi uyarılar yapılmış ve müminlere de tavsiyelerde bulunulmuştur. Yüce Allah’ın, ahiret gününde inkârcıların özürlerini kabul etmeyeği açıkça belirtilmiştir. Surenin sonlarında Yüce Allah, Hz. Peygamber’e (s.a.s.) kâfirlere karşı cihat etmelerini emretmektedir. Son olarak da bazı peygamberlerin isimleri zikredilerek onların eşlerinden, ayrıca Firavun’un hanımı Âsiye’den ve Hz. Meryem’den örnekleme yoluyla iyi ve kötü kadın (eş) tasviri yapılmıştır.

2.3. Taḥrīm Sûresinde Yer Alan Tekâmül Örnekleri

Tezimizin bu bölümünde, Taḥrīm Suresindeki tekâmül örneklerini tespit etmeye çalışacağız. Ayrıca âyetler hakkında müfessirlerin burada geçen tekâmül örneklerini nasıl yorumladıklarını aktaracağız.

2.3.1. İnsanın Allah’a Yürekten İnanması, Erdemli, İffetli, Sabırlı ve İtaatli Olması

Surenin baş kısmında ifade edildiği üzere Hz. Peygamber’in (s.a.s.) kendisine yasak koyması surenin ana temasını oluşturmakla beraber, bu yasağın temelinde eşlerinin Hz. Peygamber’i (s.a.s.) üzmesi ve vermiş olduğu sırrı saklayamamalarını içermektedir.

ضَرَبَ اللهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ كَفَرُوا امْرَأَتِ نُوحٍ وَامْرَأَتِ لُوطٍ كَانَتَا تَحْتَ عَبْدَيْنِ مِنْ عِبَادِنَا صَالِحِينَ فَخَانَتَاهُمَا فَلَمْ يُغْنِيَا عَنْهُمَا مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَقِيلَ ادْخُلَا النَّارَ مَعَ الدَّٰخِلِينَ

“Allah, inkâr edenlere Nûh’un karısı ile Lût’un karısını misal vermektedir: Onlar kullarımızdan iki erdemli kişinin nikâhı altındaydılar ama onlara ihanet ettiler. Dolayısıyla kocaları da Allah’tan gelen cezaya karşı onları koruyamadı ve kendilerine, “Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!” dendi.” (et-Taḥrîm, 66/10)

Surenin onuncu âyetine geldiğimizde son derece değerli bir makam olan peygamber eşleri oldukları halde hanımlarından sureye konu olanlar bunun kıymetini bilememişler ve eşlerinin davalarına ihanet etmişlerdir. Bunun sonucunda bilinçsizce ve pervasızca davranışlarda bulunan Hz. Nuh’un (a.s.) ve Hz. Lut’un (a.s.) eşleri, peygamber hanımı olsalar da onlara bu makam bir fayda sağlamamış ve âyette de açıkça görüldüğü üzere sonları hüsrarla bitmiştir.

Âyet ile ilgili müfessirlerin görüşlerini incelediğimizde; Hz. Nuh’un (a.s.) ve Hz. Lut’un (a.s.) eşlerinin inkâr edenler için birer örnek olduğu ifade edilmiştir. Allah’ın (c.c.) peygamberlerinin yanında oldukları halde davet ettikleri din ile dalga geçmek suretiyle isyan etmekteydiler. Onların sırlarını başkalarına aktardılar. Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Lut (a.s.) eşlerini Allah’ın vermiş olduğu cezaya karşı koruyamadı ve onlara “Haydi, diğer girenlerle birlikte girin bakalım ateşe!” dendi (Mukâtil, 2002: IV, 379).

Bir başka görüşe göre, Allah (c.c.) günahkârlar için peygamberlerin bile bir fayda sağlayamayacağını bildirmişdir. Hz. Nuh’un (a.s.) karısının ihanetinin ona deli ithamıyla alay etmesidir. Hz. Lut’un (a.s.) karısının ihanetinin ise ona ait sırları inanmayanlara söylemesi ve gizli bilgileri aktarmasıdır (Zeccâc, 1988: V, 195). Ancak asıl mesele ikisinin de inkâr ehli olmalarıdır.

Bir diğer görüşe göre, Allah’ın bu âyeti Mekke kâfirlerinin Hz. Peygamber (s.a.s.) ile alay etmesi ve bize nasılsa şefaet edecek demesi üzerine Hz. Peygamber’in (s.a.s.) şefaatinin Mekke kafirlerine bir fayda sağlamayacağını bildirmiştir. Ayrıca Hz. Nuh (a.s.) ile Hz. Lut’un (a.s.) da eşlerine herhangi bir fayda sağlayamayacağı ve onları kurtaramayacağı ile örneklendirilmiştir (Semerkandî, 984: III, 471).

Bir diğer görüşe göre, Allah’ın (c.c.) onları müminlere yapmış oldukları düşmanlıklar ve inançsızlıkları sebebiyle cezalandırdığı ifade edilmiştir. Dolayısıyla Allah’ın (c.c.) göndermiş olduğu vahiylerle olan inkârları, peygamberi yalanlamaları ve gizli kalması gereken bilgileri başkalarına aktarmaları onlara hiçbir fayda vermeyecektir. (Râzî, 2000: XXX, 574).

Bir diğerk görüşe göre, Allah (c.c.) bu örnekleri vererek hiçbir dostluğun veya akrabalığın ahiret gününde fayda sağlamayacağını bildirmiştir (Kurtubî, 2003: XVIII, 202).

Görüldüğü üzere kocasının peygamberliğine karşı yapılan itaatsizlik, asileşme ve geçimsizlik çok çirkin bir fiil olarak karşımıza çıkmaktadır. Tekâmül sahibi müminler peygambere karşı itaat üzere hayat sürerler. Aksi halde peygamber eşi bile olsa itaatsizlik durumunda sonunun hüsrana olacağı açıktır.

وَضَرَبَ اللَّهُ مَثَلًا لِلَّذِينَ آمَنُوا امْرَأَتَ فِرْعَوْنَ إِذْ قَالَتْ رَبِّ ابْنِ لِي عِنْدَكَ بَيْتًا فِي الْجَنَّةِ وَنَجِّنِي مِنْ فِرْعَوْنَ
وَعَمَلِهِ وَنَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ

“Allah iman edenlere de Firavun’un karısını misal vermektedir: O, “Rabbim!” demişti, ‘Yüce katında, cennette benim için bir ev yap; beni Firavun’dan ve yaptıklarından kurtar ve beni bu zalimler topluluğundan da selâmete çıkar!’” (et-Taḥrîm, 66/11)

Bu âyette Allah (c.c.) iman edenler için Firavun’un eşini örnek vermiştir. Müslüman olmasına rağmen Firavun’un küfrü ona zarar vermemiştir. Âyetin Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşlerinden sureye konu olan Aişe (r.a.) ve Hafsa (r.a.) için olan kısmı; “Lut’un (a.s.) karısı gibi olmayın! İtaatte Firavun’un karısı ve Meryem (a.s.) gibi olun!” şeklinde yorumlanmıştır. (Mukâtil, 2002: IV, 379).

Kur’an’ı Kerim’de Hz Musa’yı (a.s.) nehirde bulduktan sonra sarayda evlat edinerek himayesine alması ile Firavun’un eşinden bahsedilmiştir (el-Ḳaşaş, 28/7-9).

Hiz. Musa’nın (a.s.) annesine yapılan vahiy karşısında o, Allah’a (c.c.) tam itaatle söyleneni yapmış ve sonucunda ilâhi takdir tecelli etmiştir. Firavun ve yanındaki zalimler İsrailoğullarına yapmış oldukları zulmün neticesinde ileride kendilerine hüsrana yaşatacak ve düşman olacak bebeği bulmuş ve büyütmüşlerdir. Firavun ve yanındakiler Allah’a (c.c.) karşı nankörlük içerisindeydiler. Hiz. Musa da (a.s.) ileride bu nankörlük ve zulmün karşısında duracaktır. Allah (c.c.) Firavun’un karısının kalbine Hiz. Musa’ya (a.s.) karşı öyle bir sevgi vermiştir ki, onun korunup kollanabilmesi için Firavun’u dahi ikna etmiştir. (el-Ḳaşaş, 28/8-9; Râzî, 2000: XXIV, 228-229).

Bir görüşe göre âyette anlatılmak istenilen şudur; zorla kâfirlerin elinde ezilen, zorbalık yapılan bir kimsenin inanma konusunda hiçbir mazeretinin olmadığı bilinmelidir. Çünkü Firavun’un karısı ezilen olmasına ve zalimlerin arasında yaşamasına rağmen bu durum Allah’a (c.c.) ve Hiz. Musa’ya (a.s.) inanmaktan onu alıkoymamıştır. Bir başka görüşe göre ise Firavun’un eşi kocasından ve aralarında bulunduğu insanlardan yalnızca Allah’ı (c.c.) inkâr

etmelerini görmüştü. Sonra Allah (c.c.) lütfu ile Firavun'un eşine iman nasip etmişti. Bunun tersine Nuh'un (a.s.) eşi de kocasından yalnızca Allah'a (c.c.) bağlılığı ve ibadeti görmüştü. Ancak Nuh'un (a.s.) imanı ve yapmış olduğu ibadetler ona hiçbir fayda sağlamadı. Buradan şu görülmektedir ki; bir kişinin imanı başkasına fayda sağlamaz. Kişi yalnızca kendi eylemleriyle iman etmiş olur. Yine kendi eylemleriyle de kâfir olur (Mâturîdî, 2005: X, 97).

Bir diğer görüşe göre; Firavun'un eşinin Âsiye bint-i Muzâhim olduğu ve Musa'nın (a.s.) atasını attığında yılanı dönüştüğünü duyunca iman ettiği ifade edilmiştir. Bu iman sonucunda Firavun kendisine şiddetli (zulüm dolu) bir yıl yaşatmıştır. Ebu Hureyre'den rivâyet edilen bir hadise göre, Firavun'un Âsiye'yi dört yerinden direklere bağladığı, onun yüzünü güneşe doğru çevirdiği ve üzerine büyük bir kaya attığı anlatılmaktadır. Âsiye bunun üzerine şöyle dua etmiştir: "Rabbim, beni Firavun'dan kurtar." Bu duadan sonra ruhu cennete yükselmiş ve Firavunun ona attığı kaya içinde ruh olmayan bir bedene isabet etmiştir. (Râzî, 2000: XXX, 574-575).

وَمَرْيَمَ ابْنَتَ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَانَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِنَ الْقَائِمِينَ

"İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi." (et-Tahrîm, 66/12)

Hiz. Meryem'in Rabb'ine itaatkâr oluşundan dolayı örnek olarak gösterildiği bildirilmiştir. Aişe (r.a.) Hiz. Peygamber'e (s.a.s.) Allah'ın (c.c.) kendilerinin isimlerini neden Kur'an'da vermediğini sorduğunda Hiz. Peygamber'in (s.a.s.) Allah'ın (c.c.) onları gizlediğini söylediği aktarılmıştır. Bunun üzerine Aişe'nin (r.a.) Nuh (a.s.) ve Lut'un (a.s.) eşlerinin isimlerini Hiz. Peygamber'e (s.a.s.) sorduğu ifade edilmiştir. Akabinde tam o esnada Cebrail'in (a.s.) gelerek Hiz. Peygamber'e (s.a.s.) Aişe'ye (r.a.) Nuh'un (a.s.) karısının adının Valiga, Lut'un (a.s.) karısının adının da Eliha olduğunu söylemesini istemiştir (Mukâtil, 2002: IV, 380).

Bu ayette Allah (c.c.) Hiz. Meryem'i örnek göstermiştir. Çünkü o Yahudilerin kendisine zarar vermesine sabremiştir. Fuhuş gibi ahlaksız davranışlardan kendisini korumuş, Cebrail (a.s.) ona gelerek karnına bir tohum koymuş ve Allah (c.c.) ona kendi ruhundan üflemiştir. İşte o İsa'nın (a.s.) ruhudur. Hiz. Meryem İsa'ya (a.s.) inandı ve Allah'tan (c.c.) gelen sözleri ve kitapları hep onayladı, iman etti. Buradaki kitaplardan kasıt diğer peygamberlere gelenlere de iman etmesidir. Ayrıca İncil de kast edilmiştir. İsa (a.s.) Allah'ın (c.c.) emri ve izniyle

yaratıldığı için Hz. Meryem de ona iman etti ve Allah'a (c.c.) itaat edenlerden oldu (Semerkandî, 984: III, 472).

Allah (c.c.) bu sureyi iki kadının ismi ile tamamladı. Önce Firavunun eşi ve sonra Hz. Meryem ile. O ikisi de iyi (övülen) kadınlardandır. Burada birbiri ardınca kadınların anılmasının sebebi, Allah (c.c.) katında onların özel değerlerinin olmasındandır (Kuşeyrî, 2000: III, 609).

Hız. Meryem zina ile suçlandı fakat o iffetliydi (el-Enbiyâ', 21/91). Ahlak dışı davranışların tamamından uzaktı. Cebrail (a.s.) parmaklarını uzatarak onun karnına doğru üfledi. Tertemiz pak olan Hız. Meryem Allah'ın (c.c.) Cebrail (a.s.) vasıtasıyla ruhundan üflemesi ile İsa'ya (a.s.) hamile kaldı. Buradaki üflemeden kasıt, rüzgârın hızlıca bir yere girmesi gibi anlamındadır (Râzî, 2000: XXX, 575).

Bir diğere âyette; Allah (c.c.) Hız. Peygamber'e (s.a.s.) örnek eşi tarif ederken teslimiyetten bahsetmiştir. O'nun (c.c.) bizzat övdüğü bir fiil olan teslimiyet, tekâmül sahibi bir insanın olmazsa olmazıdır. Teslimiyetin yanında, örnek eşin özelliklerinden Allah'a (c.c.) ve Hız. Peygamber'e (s.a.s.) yürekten inanma, itaat etme, tevbe etme, kulluk etme, dünyada geçici bir şekilde yolcu gibi yaşadığının farkında olma da övülmüştür. Yüce Rabbimiz Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır;

عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ زَوْجًا خَيْرًا مِّنْكَ مَسْلَمَاتٍ مُّؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ تَتَذَكَّرْنَ
وَأَنْبَغَارًا

“Eğer sizi boşayacak olursa rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi (hayırlı) olan, Allah'a teslimiyet gösteren, yürekten inanan, içtenlikle itaat eden, tevbe eden, kulluk eden, dünyada yolcu gibi yaşayan, dul ve bâkire eşler verebilir.” (et-Taḥrîm, 66/5)

Âyette geçen- *عَسَىٰ رَبُّهُ إِنْ طَلَّقَنَّ أَنْ يُبَدِّلَهُ زَوْجًا خَيْرًا* - *“Eğer sizi boşayacak olursa rabbi ona, sizin yerinize sizden daha iyi (hayırlı) olan...”* ifadesiyle Hız. Peygamber'in eşlerine hitap edilmektedir. Ayrıca boşama fiili için varsayım ifadesi kullanılmıştır. Âyet bir diğere açıdan toplumun en küçük birimi olan ailedeki kadın rolüne dikkat çekmektedir. Allah (c.c.) burada *“مِّنْكَ”* ifadesinden sonra onların yerine verebileceği tekâmül sahibi eşlerin özelliklerini sıralamaktadır. Kadın, ailenin temel taşlarından biridir. Kadın değişirse, toplumun en küçük birimi olan aile değişir. Aile olumlu veya olumsuz yönde bir değişime uğrarsa, bu da denizde damla misali toplumun değişmesine örnek olarak gösterilebilir.

Âyette geçen “*itaatkâr olanlar*” (قَاتِنَاتٍ) ifadesiyle “Allah’ın (c.c.) emirlerine uyanlar kast edilmiştir (Muḳâtil, 2002; 4, 377).

Allah’ın (c.c.) âyette zikrettiği bu sıfatlara Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşlerinin zaten sahip oldukları ifade edilmiştir. Müslümanların anneleri olarak tabir edilen Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşleri bütün kadınlardan daha üstündür. Burada “*sizin yerinize sizden daha iyi (hayırlı) olan*” ifadesiyle kast edilen üstünlük fitrattan gelen özelliklerdir. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşlerinin en üstün kadınlar olmaları, Allah (c.c.) katında Hz. Peygamber’in (s.a.s.) en üstün insan olmasındandır. Hz. Peygamber (s.a.s.) eğer ki onları boşarsa, Hz. Peygamber (s.a.s.) sebebiyle olan üstünlükleri sona erecektir. Allah (c.c.) Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşlerini boşamayacağını biliyordu. Âyette zikredilen üstün kadınların özellikleri Hz. Peygamber’in (s.a.s.) eşlerinin bu hususta çok daha dikkatli olmaları gerektiğini bildiren tembih niteliğindedir. (Râzî, 2000: XXX, 570-571; İbn Âşûr, 1984: XXVIII, 359-361).

Sonuç olarak; Allah (c.c.) âyette vermiş olduğu vasıflarla tekâmül sahibi, razı olduğu bir kulun nasıl olması gerektiğini ifade etmiştir. Allah’a (c.c.) tam manada teslimiyet göstermek, kalbiyle şartsız ve şüphesiz inanmak, içtenlikle emirlerine ve yasaklarına itaat ederek uymak, herhangi bir hataya düştüğünde hemen tevbe etmek, yalnızca O’na (c.c.) kulluk etmek ve dünya hayatının da geçici olduğunu bilerek yolcu gibi yaşamak tekâmül sahibi olabilmenin şartlarındandır.

2.3.2. İnsanın İçtenlikle Tevbe Etmesi

Günahı en güzel şekilde terk etmenin yolu tevbe etmektir. Tevbe ayrıca özür dilemektir, yaptığına pişman olmaktır, hatadan geri döndüm- vazgeçtim demektir. Allah’ın (c.c.) kanunlarına göre tevbe, bir kimsenin işlemiş olduğu kötülüklerden dolayı günahı terk etmesi, yaptığı işe pişman olması, bir daha bu günaha dönüş yapmamaya kesin olarak karar vermesi ve eğer ki düzeltebileceği bir ameli, davranışı, hareketi var ise onu düzeltmesidir (İsfahânî, 2010: 200).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا ۗ عَلَىٰ رَبِّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۗ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ وَآغْفِرُ لَنَا إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ

“*Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tevbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ*

yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: “Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.” (et-Tahrîm, 66/8)

Yaratılışından itibaren hatasız ve günahsız bir şekilde yaşamını ikame etmesi insan için mümkün değildir. Allah (c.c.) hata ve kusur işleyen kişinin kendisine çeki düzen vererek silkelenmesini, hata ve kusurunda ısrar etmeyip kendisinden af dilenmesini ister (Âl-i ‘İmrân, 3/134-135). Tekâmül sahibi olma yolundaki bir mümin, hatasını asla görmezlikten gelmez. Fark ettiği, af istediği hatasını düzeltme yoluna gider. Öyle ki hatasını düzeltme yetisi insana verilen güzelliklerden birisidir.

Günahtan kaçınma çabasında olmak, bilerek yahut bilmeyerek günah işlendiğinde ise çabucak Allah’a (c.c.) yönelip tevbe etmek, af dilemek kişinin kalbinde imanın kök salmasını sağlayan şeylerdendir (Mezahiri, 2002: 204).

Allah (c.c.) yaratmış olduğu kullarına karşı sonsuz şefkat ve merhamet sahibidir. Kullarının asla günahkâr olarak kendi huzuruna gelmelerini istemez. Bundan dolayıdır ki Allah (c.c.) günah işleyen kullarına tevbe gibi güzel bir imkân tanımıştır. Mümin kişi, her ne günah işlemiş olursa olsun, Allah’tan (c.c.) ümit kesmemeli (ez-Zumer, 39/53) ve tevbe kapısını kullanmalıdır. Tıpkı temiz bir suyun kirli suyu temizlediği gibi samimiyetle yaptığı tevbe ile günahlarını temizlemelidir (el-Bakara, 2/160; Âl-i ‘İmrân, 3/89).

Tevbe etmek, insan ile Allah (c.c.) arasındaki bağı kuvvetlendirir ve birlik bilincini açık tutar. Allah (c.c.) ile yakınlık derecesini artıran, bu gayretle yaşayan insanın dünya hayatında insanlara ve diğer canlılara karşı kötülük yapması git gide imkânsızlaşır. Tevbe, ahlaki açıdan topluma büyük fayda sağlar. İnsanları kötülükten iyiliğe, kötü alışkanlıklardan da ahlâki eylemlere yöneltir.

Tevbe eden insan, tevbesinde gerçekten samimi olarak, işlemiş olduğu günaha bir daha asla dönme düşüncesinde bile bulunmaz (Muḳâtil, 2002: 4, 378). Said’ten rivâyetle Hz. Ömer’den naklen; Ömer’e ‘en iyi tevbe nedir?’ diye sorulduğunda, şöyle dedi: “En iyi tevbe, bir kişinin kötü amelden tevbe etmesi ve bir daha asla ona dönmemesidir.” (Ḥorâsânî, 2012: 132)

Gerçek tevbe, kişinin bir daha geriye dönmemesidir. Çünkü o artık sevgililer arasına katılmıştır ve bir sevgili, sevgilisinin sevmediği şeyi yapmaz.

Diğer bir görüşe göre, "*Allah’a samimi bir tevbe ile tevbe edin.*" Buradaki ifadeyle Allah'a (c.c.) dönüş, yani tevbe etmek, kişinin işlediği günahlardan geri dönüp Allah'ın (c.c.) emirlerine ve rızasına uygun bir şekilde yaşamaya devam etmesi anlamındadır. "Samimi tevbe;

Günahından tevbe edip ona bir daha dönmek veya dönme isteğinde dahi bulunmamaktır." (Taberî, 2001: 13, 493)

“*Nasūh bir tevbe ile*” ifadesindeki tevbenin nush ile betimlenmesi bir mecazî isnattır. Nush ifadesi tevbe eden kimselerin sıfatıdır. Yani tevbe eden kişilerin kendi yararlarını düşünmeleri, işledikleri kötülükleri (suçları) silip götürecektir birtakım hayırlı amelleri yapmak suretiyle tevbe gerektiği gibi (istenen şekilde) uygulamalarıdır. Bu durumda, tevbe eden kişiler kötü fiillerden tevbe etmeli, bunları işlemiş olmaktan dolayı pişmanlık duymalı, son derece üzülmeli ve kötü fiillerden herhangi birine sütün tekrar memeye dönmeyeceği gibi dönmeme kararlılığı içinde olmalı ve bunu kendilerine (nefislerine) hazmettirmelidirler (Zemahşerî, 2009: 1121).

Âyet-i kerimede tevbenin nasıl yapılması istendiğiyle ilgili olarak “nasuh” kelimesi kullanılmıştır ki, bu kelime “katıksız, düzeltici, hâlis, onarıcı” gibi manalar taşır. Bu kelimenin ayetteki bağlamında *öğüt* anlamı da söz konusudur. “Nasuh” kelimesinin sözlük anlamları ve tevbe ederken nasıl tevbe edilmesi gerektiğini taşıyan şartlar dikkate alınarak “içtenlikle ve kararlılık içinde” ifadesi kullanılarak çevrilmiştir. İşte bu şekilde yapılan (içtenlik ve kararlılığı sağlayan) tevbe kaynaklarda “nasuh tevbesi” denmiştir (Karaman vd., 2020: 5, 410).

Güvenilir hadis kaynaklarının başında gelen Muslim, eš-Şâhîh’te şu ifadelerle yer vermiştir; Yüce Allah, “*Ey iman edenler! Allah’a (c.c.) samimi bir tevbe ile tevbe edin*” diyor. Âlimler tevbenin üç şartı olduğunu söylemektedirler. Bunlar; günah işlemeyi bırakmak, işlenen günah için pişmanlık duymak ve bir daha asla o günaha dönmeyeceğine kesin bir şekilde karar vermektir. Eğer işlenen günah bir başka kişiyle ilgili ise, dördüncü bir şart da vardır; o da haksızlık yapılan kişiye hakkını geri vermek ve ondan helallik almaktır. Tevbe, İslam’ın en önemli prensiplerinden biridir ve ahiret yolculuğunda ilerleyenler için ilk duraklardandır (Muslim, 2014: 4, 2075).

Kanaatimizce tekâmüle ulaşmanın basamaklarından birisi tevbe etmektir. Yüce Allah ile bağ kurmanın en güzel yollarından biri olan tevbe, günahların affedilmesini sağlar. Tevbe eden kimse, o günahı tekrar işlemek için çabalar, günah yoluna düşerse de utanır, sıkılır ve vazgeçer. Allah’a (c.c.) vermiş olduğu sözün ağırlığıyla kendisine çeki düzen verir ki bu da tekâmül sahibi insanın özelliklerindedir. Dolayısıyla tekâmül sahibi mümin Allah’ın (c.c.) emirlerinden çıkmaz, yasaklarına meyiletmez, haramlardan uzak durur. Böylece nasuh tevbe ile Allah’ın istediği şekilde örnek bir mümin olur. İnsan tevbe ile tamamlanır, noksanlıklarından

kurtulur. Toplumda sevilir, sayılır ve örnek olarak gösterilir. Tekâmül sahibi bir kimseyi örnek alan toplum, düzen içine girer, refah seviyesi artar, huzur ortamı oluşur. Müminler olarak bizler, bu minvalde bir hayat sergileme çabasında olarak hayatımızın kalan kısmını tekâmül mertebesine ulaşma gayretinde olmalıyız.

2.4. Tahrîm Suresinde Yer Alan Uyarı, Tavsiye, Emirler

Bu başlık altında kişinin kendisini ve ailesini cehennemden korumasına, müminlerin kâfirlere ve münafıklara karşı nasıl bir tutum takınmaları gerektiğine değinilecektir.

2.4.1. Kişinin Kendini ve Ailesini Cehennemden Koruması

Yüce Rabbimiz müminlere hem kendilerini, hem de ailelerini cehennem azabından korumalarını emretmiştir. Mümin başta kendisi olmak üzere ailesinden de sorumludur. Hz. Peygamber (s.a.s.) “Hepiniz çobansınız ve hepiniz çobanlığınızdan sorumlusunuz” (Buhâri, 2001: I, 304) buyurmuştur. Aile fertleri üzerlerine düşen dini vecibeleri ve görevleri yerine getirerek kendilerini ve ailelerini cehennem azabından korumaya çalışmaktır. İlgili âyette;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قُوا أَنْفُسَكُمْ وَأَهْلِيكُمْ نَارًا وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ عَلَيْهَا مَلَائِكَةٌ غِلَاظٌ شِدَادٌ لَا يَعْصُونَ اللَّهَ مَا أَمَرَهُمْ وَيَفْعَلُونَ مَا يُؤْمَرُونَ

“Ey iman edenler! Kendinizi ve ailenizi yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında, acımasız, güçlü, Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve kendilerine emredilene yerine getiren melekler vardır.” (et-Tahrîm, 66/6) buyurulmuştur.

Müslüman bir aile dini vecibelerini yerine getirirken de özen göstermeli ve azami dikkat etmelidir. Allah’a (c.c.) hakkıyla kul olabilmenin bilincinde olmak, onun rızasına mazhar olmak için şer’i hükümlerin çizmiş olduğu sınırları ve emirleri asla ihmal etmemelidir. Şer-i hükümlerin getirmiş olduğu sınır ve sorumlulukları ihmal etmeyen, onları ihlalsiz bir şekilde özenle uygulayan kişiler hem kendilerini hem de ailelerini cehennem azabından korumuş olacaklardır.

Müfessirlerin görüşlerini incelediğimizde; Âyette insanlara kendilerini ve ailelerini ateşten korumaları tavsiye edilmektedir. Fakat ateşten nasıl korunacakları belirtilmemiştir. Müfessirler, insanın kendisini ve ailesini ilim ve güzel ahlak ile ateşten koruyacağını ifade etmiştir (İbnu'l-Mukâffa', t.y.: 9; Muḳâtil, 2002: 4, 379). İnsanın ailesini ateşten korumasının da, onlara Allah’a (c.c.) itaati emretmek, sünnete uymak ve hayrı öğretmek ile mümkün olduğu belirtilmiştir (Ḥorâsânî, 2012: 8, 12; Tusterî, 2022: 171; Ṭaberî, 2001: 23, 491). Nitekim

Peygamber Efendimiz (s.a.s.) de babanın oğluna güzel ahlâktan daha iyi bir miras bırakamayacağını ifade etmiştir (Buhârî, 2019: 2, 191).

Bir diğer görüşe göre, kendinizi koruyun ifadesiyle kast edilen, namazlara ve oruçlara devam etmek, bakmakla yükümlü olunan kimseleri, yetimleri ve komşuları gözetmektir (Zeccâc, 1988: 7, 194).

Başka bir görüşte ise, “kendinizi koruyun” ifadesiyle; nefsinizin sizi çağırdığı şeylere karşı insanların kendilerini koruması kast edilmiştir. Çünkü nefs insana kötülükleri emreder ve kötülüğe çağırır. Müfessirler insanın kendisini ve ailesini ateşten korumasının Allah’a (c.c.) amel etmekle olacağı görüşündedirler. Amel iki türdür. Birincisi sahibini cennete götüren, diğeri ise sahibini ateşe götüren ameldir. İnsan, kendisini ve ailesini ancak zarara uğramaktan ve helak olmaktan koruyan yolları arayarak ve ailesine öğreterek cehennemden koruyabilir. Allah’a (c.c.) yalvararak O’ndan kendisini ve ailesini ateşten korumasını ister. Kendi başına buna ulaşmanın mümkün olamayacağını bilir. İnsan kendisini ve ailesini Allah’a (c.c.) itaate yönlmeli ve O’nun yasaklarından kaçınmalarını emretmelidir. İnsanın kendisine ve ailesine Allah’a (c.c.) karşı gelmekten sakınma konusunda tavsiyede bulunması, Allah’a (c.c.) karşı sorumluluklarını hatırlatması ve onlara iyiliği öğretme yolu ile ateşten korunabilecekleri ifade edilmiştir (Mâturîdî, 2005: 10, 89; Semerhândî, t.y.: 469).

Bir başka görüş ise, “kendinizi koruyun” ifadesiyle; günahları terk etmek suretiyle emirlere itaat ederek kendinizi frenlediğiniz gibi onları da frenleyerek ailenizi, çocuklarınızı koruyun anlamı vurgulanmıştır. “Yakıtı insanlar ve taşlar olan öyle bir ateşten koruyun ki” ifadesiyle, öyle bir ateş türünden bahsediliyor ki kendinden başka diğer ateşler odun ile tutuştuğu gibi bu ateşte sadece insanlarla ve taşlarla tutuşmaktadır. Allah (c.c.) bu âyet-i kerimede özellikle iman edenlere hitap etmiştir. Bundan dolayı, iman edenlere fâsıklık yapmaktan uzak durarak, kendilerine ateş hazırlanan inkârcılar ile birlikte aynı yurttta ve aynı yaşam ortamında olmaktan kendinizi koruyun denmiş olmaktadır. Âyetin hemen peşinden gelen;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Ey (nankörce) inkâr edenler! Bugün mazeret üretmeyin, çünkü yalnızca kendi işlediklerinizin (yaptıklarınızın) karşılığını görmektesiniz.’ (denilir)” (et-Taḥrîm, 66/7). İlahi buyruğu da bu görüşü destekler niteliktedir. Özetle onlara ateşe girdiklerinde: “Mazeret (üretmeyin!) beyan etmeyin! Zira gösterecek bir mazeretiniz yok!” veya “ Zira mazeret

retmenin (beyan etmenin) size hiçbir yararı olmayacak!” denilecektir (Zemahşerî, 2009: 1121).

Bir diğer görüşe göre dünya hayatında çocuklarını ateşten koruyan ebeveyne, ahiret yurdundaki ateşten korumanın daha önemli olduğu ifade edilmiştir. Bunu gerçekleştirmek için çocukların eğitimlerini ve terbiyelerini vermek, onlara güzel ahlak öğretmek, kötü arkadaşlardan korumak gerekir. Evladının ahlakını iyi bir şekilde gzelletirmek isteyen kişi onu genç yaşta dikkatlice gözlemlemeli ve utanma erdemini geliştirmelidir. Atalarımızın “ağaç ya iken eğilir” ifadesi bu görüşün haklılığını ortaya koymaktadır. Çocuğun küçük yaşta utanma erdemini geliştirmesi, onun akıl nimetinin parlıyor olmasındandır. Akıllı ve utanma yetisi gelimi bir ocuk, karılatığı bazı ŗeyleri çirkin ve yanlış bulur. Bu da onun karılatığı bu çirkin ve yanlış ŗeylerden utanç duymasına vesile olur. Bundan dolaydır ki; utanma erdemi ona Allah’tan (c.c.) gelen güzel bir haslettir. İhmal edilen bir çocuğa gelince, daha çok genç yatayken kötü vasıflar ve ahlksızlıklar edinebilir. Yalancı, kıskanç, hırsız, dedikoducu, ikiyzly, aldaticı ve müsrif olabilir. Tüm bunlardan kaçınmak için iyi bir disiplin gerekmektedir.

Ayrıca ocuğa ŗunlar öğretilmelidir: Başkalarının yanında yere tkrmemeli, bardak ve tabak kullanırken dikkatli olmalı, insanların yüzlerine doğru esnememeli, insanlara sırtını dönmemeli, ayağını diğer ayağının üstüne atmamalıdır. Çocuğa düzgün oturma ŗekli öğretilmelidir. Fazla konuşmaktan kaçınması gerektiği anlatılmalıdır. ocuk yalan yere yemin etmemelidir. Konuşmaya balamadan önce izin almalı, yalnızca kendisine soru sorulduğunda cevap vermelidir. Başkaları konuşurken iyi dinlemeli ve öğrenmelidir. Kim olduğu fark etmeksizin kendisinden yaa büyük olan kişilere sayđı göstermeli, onlar geldiğinde ayağa kalkmalı, otururken onlara daha geniş alan bırakmalı ve sayđılı olmalıdır.

Çocuğun ebeveynlerine, öğretmenlerine ve büyüklerine itaat etmesi, onlara sayđı göstermesi, heybet ve hürmetle bakmayı öğrenmesi gerekmektedir. Çocuğun temizlik ve namazı terk etmesine müsamaha gösterilmemelidir. Ramazan ayında oruç tutması gerektiği emredilmelidir. Çocuğa, hırsızlık, haram yeme, yalan söyleme ve ahlksızlık gibi kötü davranışlardan kaçınması hususunda uyarılar yapılmalıdır. Dünya hayatının geçici olduğu, ölümün dünyadaki nimetleri sona erdireceğini ve hiretin kalıcı olduğu sıkça hatırlatılmalıdır. Bu bilgiler çocuğun ileriki yalarında daha etkili olacak ve onun düşüncelerine kalıcı ŗekilde yerleecektir (Gazzlî, t.y.: 3, 72-75). Baba, tekml sahibi bir evlt yetitirebilmek ve ahiret yurdundaki ateşten kurtarabilmek için tüm bu vazifeleri yerine getirmelidir.

Diğer bir görüşe göre; bir Müslüman kendisini ve ailesini terbiye etmeli, onlara iyiliği emretmeli ve kötülükten alıkoymalıdır. Nefsimizin sürüklediği şeylerden kendimizi korumamız gerekmektedir. Âyette geçen “ve ailelerinizi de” ifadesi “kendinizi koruyun” ifadesine bağlanmış, “bir ateş türü olan insanlar ve taşlar dışında tutuşmayan ateş” ifadesine geçilmiştir. İbn Abbas’ın (r.a.) bu taşların kükürt taşları olduğunu ve gerekçesinin de ateşe atıldığında yanma açısından en şiddetli olanın o olduğunu bildirdiği söylenmiştir. Bu surenin altıncı âyetinde ifade edildiği üzere bahsi geçen ateşin üzerinde meleklerin var olduğu, çok sert ve katı oldukları ifade edilmiştir. Tefsirlerde o meleklerin Allah’ın (c.c.) düşmanlarına karşı acımasız, dostlarına karşı ise merhametli oldukları dile getirilmiştir. (Râzî, 2000: XXX, 572).

Bir diğer görüşe göre; bu metinde tek bir meselenin varlığı ve onun da insanın kendisini ve ailesini ateşten koruması olduğu ifade edilmiştir. Görüşün içerdiği rivâyetlere bakacak olursak; Dahhak şöyle söylemiştir: "Kendinizi koruyunuz ve aileleriniz de kendi kendilerini ateşten korusunlar." Ali bin Ebu Talha, İbn Abbas'tan naklen şöyle söylemiştir: "Kendinizi koruyun ve ailelerinize zikir ve dua etmelerini emredin ki Allah sizi onlarla birlikte korur." Ali (r.a.), Katade ve Mücahid şöyle söylemişlerdir: "Yaptığınız fiillerle, kendinizi ve ailenizi koruyunuz." Erkek, kendini itaatle terbiye etmeli ve bir çobanın sürüsünü düzelttiği gibi ailesini düzeltmelidir. Âlimlerden bazılarının şöyle söylediği aktarılmıştır: 'Kendinizi koruyun' ifadesine, çocuklar da dâhil olmuştur, çünkü çocuk ondan bir parçadır (Kurtubî, 2003: 18, 196).

Görüşlerin bir diğerinde ise; “kendinizi ve ailenizi koruyun” ifadesiyle “günahlardan sakınarak ve itaatkâr olarak kendinizi koruyun” denilmiştir. Ayrıca “ailenizi öğüt ve terbiye ederek koruyun” denilmiştir. (Beydâvî, t.y.: 5, 225).

Başka bir görüşte ise “kendinizi ve ailenizi koruyun” ifadesiyle, onlara (ailenize) iyiliği emredin, kötülükten alıkoyun ve onları ihmal etmeyin, yoksa kıyamet günü onları ateş yakacaktır. Ebu Hureyre'den nakledilen hadiste Rasulullah (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: "Allah, geceleyin kalkıp namaz kılan ve eşini uyandıran erkeğe rahmet eylesin; eğer kadın bu isteği reddederse, yüzüne su serpsin. Allah (c.c.) geceleyin kalkıp namaz kılan ve kocasını uyandıran kadına rahmet eylesin; eğer adam bu isteği reddederse, yüzüne su serpsin." (İbn Keşîr, 1999: 213)

Başka bir görüşte ise, Hz. Peygamber’in (s.a.s.) ailevi (özel) hayatından verilen örnek ışığında müminlerin geneline hitaben aile sorumluluğuyla ilgili bir uyarı yapıldığı bildirilmiştir. Müslüman kişinin aile kavramının kapsamı sosyal yapısına göre farklılıklar taşıyor olsa da buradaki ana fikir, bir Müslümanın manevi sorumluluğunun sırf kişisel hayatıyla sınırlı

olmadığının gösterilmesi ve bu hususa dikkat edilmesinin gerekliliğidir. Böyle bir sorumluluk anlayışıyla, yalnızca mânevî hedeflerle sınırlı olmayan, sağlam iplerle ve bağlarla birbirine kenetlendirilmiş bir aile yapısının ortaya çıkması doğaldır. (Karaman vd., 2020: 5, 409-410).

Kanaatimizce; insanın tekâmülünün bir göstergesi olan kişinin kendisini ve ailesini cehennem ateşinden koruması birçok yol ile mümkündür. İncelediğimiz müfessirlerin görüşlerinde tespit edilen yollar, tekâmül sahibi bir insanın kendisi ve ailesi için ahirette cennet yurdunda buluşmak üzere göstermesi gereken çabaların ta kendisidir. İnsanın kendi nefesine karşı mücadele etmesi, nefsin emrettiği kötülüklerden kaçınması, cennete götürecekt amellerle Allah'a (c.c.) ibadet etmesi, tekâmül sahibi bir mümin olmanın yollarındandır.

2.4.2. Kâfirlere ve Münafıklara Karşı Cihat Etme ve Onlara Sert Davranma

Yüce Allah, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) münafıklara ve kâfirlere karşı nasıl davranması gerektiğini bildirmiştir. İlgili âyette;

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ

“Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran. Onların varacağı yer cehennemdir ve bu ne kötü bir sondur!” (et-Tahrîm, 66/9) buyurmuştur.

Burada hitap Hz. Peygamber'e (s.a.s.) olsa da mesaj tüm Müslümanlardır. Müminler kâfirlere ve münafıklara karşı sert davranmalı, gerektiğinde de onlara karşı cihad etmelidirler. Münafıklara karşı Hz. Peygamber (s.a.s.) fiili olarak bir savaşa girmemiştir. Burada münafıklar için kast edilen cihad sözlü olarak korkutma şeklindedir (Ateş, t.y.: 9, 515).

Müfessirlerin görüşlerini incelediğimizde; Mukâtil b. Süleymân bu âyetin, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) düşmanlara ve münafıklara karşı nasıl davranması gerektiği hakkında talimatlar verdiğini aktarmıştır (Muğâtil, 2002: 4, 379).

“Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et...” İfadesiyle kast edilen silah ve kılıçtır. Münafıklar için ise farklı görüşler olmakla birlikte, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eli ve dili ile cihad etmesi görüşü çoğunluktadır (Taberî, 2001: 14, 358).

“Kâfirlerle ve münafıklarla savaşarak cihad et...” İfadesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) hem münafıklar ile hem de kâfirler ile savaşması emrolunmuştur. Fakat Müslümanları kâfirlerden korumakla meşgul olduğu için münafıklar ile savaşmaya zamanı olmamıştır. Münafıklarla savaşma görevini ise, Alî b. Ebî Tâlib üstlenmiştir (Mâturîdî, 2005: 10, 94).

Abdullâh b. Mes'ûd'dan rivâyet edilen bir diğer görüşte ise, “Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara sert davran...” ifadesiyle Hz. Peygamber'in (s.a.s.) onlara

karşı eliyle cihad etmesi, eğer buna gücü yetmezse diliyle ve kalbiyle yapması, eğer buna da gücü yetmez ise, onlara karşı yüzünü ekşitmesi emrolunmuştur (Cessâs, 1994: 4, 349).

“Cihad” teriminin çabalamak, mücadele etmek kelimesinden türetildiği ve savaşıma, karşı gelme anlamlarına geldiği bildirilmiştir. Bu kavram kullanıldığı kişiye gören değişen yapıya sahip olup, kâfirler için kullanıldığında açıkça savaşmak kast edilirken, münafıklar için kullanıldığında ise dil ile aşağılama ve yüzüne karşı yaptıklarını itiraf edercesine söylemek kast edilebilmektedir. Bazı tefsirciler kâfirler ve münafıklarla savaşmayı ortak tutarak münafıkların da öldürülebileceği hususunda kanaat getirmişlerdir. Bununla birlikte Allah’a (c.c.) itaat ederken kendi nefesine karşı cihad eden kişi de gerçek manada mücahit olarak kabul edilebilir. Nefs ile mücadele etmek gerçekte doğruyu takip ederek onun yolundan gitmeyi ve şehvetlerden uzak durmayı gerektirir. Nefs ile mücadele etmek ise diline sahip olarak, kalbini iyi ve doğruya yönlterek ve yüzünü de doğruluğa çevirerek yapılabilir. Burada yüzden maksat hakkında çekişmeye yol açabilen ikiyüzlülüğün terk edilmesidir (İbn ‘Aţîyye, 1422: 3, 59).

“*Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et...*” ifadesiyle münafıkların kast edildiği söylenmiştir. Kâfirler ifadesi münafıkları da kapsadığından, onlara karşı sert davranılması, şiddet uygulanması söylenmiştir. Cihad bazen silahla savaş yoluna gidilmesi şeklinde yapılabildiği gibi bazen de dille yapılabilir. Burada emredilen hadlerince cihad edilmesidir. Allah (c.c.) âyette “*Ey peygamber!*” Şeklinde hitap ederek onun sıfatını zikretmiştir. Örneğin Hz. Âdem’e (a.s.) “*Ey Âdem!*”, Hz. Musa’ya (a.s.) “*Ey Musa!*”, Hz. İsa’ya “*Ey İsa!*” şeklinde hitapları vardır. Burada direk “*Ey peygamber!*” Hitabı onun diğer insanlar üstündeki üstünlüğünü vurgulamak içindir. Allah (c.c.) âyetin devamında kâfirlerin ve münafıkların konutlarının (varacakları yerin) cehennem olduğunu, bununda mutlak bir kötü son olduğunu ifade etmiştir (Râzî, 2000: 20, 573-574).

Qurţubî burada anlatılmak istenen iki meselenin olduğu söylemiştir. Bunlardan birincisi; Allah (c.c.) “*Ey peygamber! Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et...*” emriyle Hz. Peygamber’e (s.a.s.) yönelik bir hitap kullanmıştır fakat mesaj onunla birlikte ümmetin tamamını da içermektedir. İbn Abbas’tan gelen rivâyete göre kâfirlere karşı kılıçla, münafıklara karşı da dil ile cihad edilir. Dilden kasıt azarlamak ve sert bir şekilde tavır koymak suretiyle cihad etmektir. İbn Mesud’dan gelen rivâyete göre de münafıklara karşı el ile eğer ki gücün yetmez ise dil ile o da mümkün değil ise onlara karşı kibirli bir tavır takınarak üstünlük göstermekle cihad edilir. Şunu da söylemek elzemdir. Her günahkâr münafık değildir. Münafıklık insanın gönlünde, içinde beslediği ikiyüzlülüğün kaynağıdır. İkinci meseleye gelince; Allah’ın (c.c.) buyurmuş olduğu “*onlara sert davran.*” emriyle merhametin

zıddı olan katılık kast edilmiştir. Bir işi yapana karşı kalbin katı olmasını ifade etmektedir. Bu durum dil ile değil fiil ile alakalıdır (Kurtubî, 2003: 8, 204-205).

Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) kâfirler ve münafıklarla cihad etmesini emretmiştir. Bu cihad yolunun ise silah ve savaş ile olmasını söylemiştir. Münafıklara gelince onların üzerlerine İslam dininin koymuş olduğu sınırları (cezaları) katı bir şekilde uygulamak suretiyle onlara sert davranmayı emretmiştir. Öyleki onların ahirette varacakları yer zaten cehennemdir ve bu son ne kötü bir akıbetir (İbn Keşîr, 1999: 8, 192).

Sonuç olarak Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yapmış olduğu bu emirle, müfessirlerin çoğunluğunun da ifade ettiği gibi tüm Müslümanlara evrensel olarak hitap etmiştir. Âyetin yorumlarında çok nadir de olsa farklı düşünceler görülmektedir. Bizim kanaatimizce tekâmül sahibi olan bir mümin, hayatının her anında Hz. Peygamber'i (s.a.s.) örnek almalı ve O'nun (s.a.s.) yaşantısını kendi hayatında uygulamaya çalışmalıdır. Bundan dolayıdır ki zaman ve çağ fark etmeksizin tekâmül sahibi Müslümanların kâfirlere ve münafıklara karşı tutumlarının nasıl olması gerektiği de açıktır. Bir yerde bir zulüm varsa, asla sessiz kalınmamalı, İslam'ın emrettiği şekilde karşılık verilmelidir. İncelemiş olduğumuz tefsirlerin sonucunda kâfirlere ve münafıklara karşı Allah'ın (c.c.) emirlerini uygulamanın tekâmüle katkısının olduğunu görmekteyiz. Bu minvalde hareket edildiğinde kâfire ve münafığa karşı sessiz kalınılmayacak ve dünyadaki huzur tamamen sağlanacaktır. Allah'ın (c.c.) izni ile zulüm son bulacaktır. Aksi halde hareket edildiğinde ise, toplumun huzuru ve düzeni bozulacak, Müslümanlara olan güven sarsılacak ve tekâmül zedelenecektir. Bu şekilde aksi davranan kimselerin de kâfirler ve münafıklarla sonunun aynı olacağı kanaatindeyiz.

2.5. Tahrîm Suresinde Yer Alan Tekâmülü Zedeleyen Örnekler

Bu başlık altında helal olan bir şeyin haram kılınmaması hususuna, Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı her ne amaçla olursa olsun birleşilmemesi hususuna ve inkâr edenlerin üretmiş oldukları bahanelere değinilecektir.

2.5.1. Bir Şeyi Kendine Haram Kılma ve Başkalarını Hoşnut Etme Arzusu

Allah (c.c.) bir şeyin helal veya haram yapılması hususunda tek hüküm ve yetki sahibidir. Ondan başka hiç kimse helal olan bir şeyi haram veya haram olan bir şeyi helal yapamaz.

يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ لِمَ تُحَرِّمُ مَا أَحَلَّ اللَّهُ لَكَ تَبْتَغِي مَرْضَاتَ أَرْوَاحِكَ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ

“Ey peygamber! Allah’ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun? Bununla beraber Allah bağışlayıcıdır, merhametlidir.” (et-Taḥrīm, 66/1)

Âyetten de anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber’e (s.a.s.) Allah’ın (c.c.) helal kılmış olduğu bir şeyi başkalarını (eşleri de olsa) hoşnut etmek üzere haram kılması hususunda uyarıda bulunulmuştur. Hz. Peygamber (s.a.s.) ancak ve ancak Allah’tan (c.c.) almış olduğu vahiy ile bir şeyin helalliyi ve haramlığı hususunda hüküm koyabilmektedir. Allah (c.c.) bu davranış sonrasında Hz. Peygamber’i (s.a.s.) uyararak bu davranışından vazgeçmesi ve âyetin devamında da bu durum için yapılan yemin karşısında kefarete ödeyerek bozmasını emretmiştir (el-Mâ’ide, 5/89).

Âyet ile ilgili müfessirlerin görüşlerini incelediğimizde; *“Ey peygamber! Allah’ın sana helâl kıldığını, eşlerini hoşnut etmek arzusuyla niçin kendine haram kılıyorsun?”* âyetiyle Mariye (r.a.) kastedilmiştir. Öyle ki Hafsa (r.a.) babası Ömer b. Hattab’ı (r.a.) ziyarete gitmiş, döndüğünde ise Hz. Peygamber’i (s.a.s.) Mariye (r.a.) ile kendi evinde görmüş. Mariye (r.a.) evden çıkana kadar o içeri girmemiş. Daha sonra Hz. Peygamber’e (s.a.s.) “evimin içinde ve yattığım yatakta seni birisi ile gördüm” diyerek çıkmış. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine Hz. Hafsa’nın (r.a.) kıskançlığı ve üzüntüsü karşısında: “Ey Hafsa! Bunu Aişe’ye (r.a.) söyleme” demiş. Hafsa (r.a.) dayanamayarak bunu Aişe (r.a.) ile paylaşmış ve ikisi de Hz. Peygamber’e (s.a.s.) karşı birlik olmuşlar. Hz. Peygamber (s.a.s.) bir daha Mariye’ye (r.a.) yaklaşmayacağı hususunda yemin etmiş bunun üzerine de Allah (c.c.) bu âyeti indirmiştir. (Mukâtil, 2002: 4, 375).

Ṭaberî’ye göre bu âyet; Hz. Peygamber’in (c.c.) bu hadisesi ile yeminlerini nasıl bozacakları hususunda müminlere bir çözüm yolu göstermek için indirilmiştir. (Ṭaberî, 2001: 23, 476).

Âlimlerin çoğunluğu aynı görüşte birleşmiş olup, farklı yorumlamalarda bulunanlar nadiren de olsa vardır. Her ne hususta olursa olsun, Allah’ın (c.c.) helal kıldığı bir şey başkası tarafından haram kılınamaz. Bu, insanın tekâmülünü zedeleyebilecek bir husustur. Hz. Peygamber’in (s.a.s.) yaşadığı her hadisenin bir hikmeti olduğunu söylemek gerekir. Burada yapılan uyarı, tüm inananları kapsamakta ve evrensel bir mesaj olarak karşımıza çıkmaktadır. Hangi çağda ve dönemde olduğunun bir önemi olmaksızın, Allah’ın (c.c.) helal kıldığı daireden şaşılmalıdır, O’nun (c.c.) yasaklarından da sakınılmalıdır. Olaylara takılmak yanlıştır. Önemli olan mesajı doğru anlayarak tekâmül sahibi bir mümin olma gayreti göstermektir. Bu minvalde

Allah'ın (c.c.) koymuş olduğu helal ve haram çizgisi korunduğunda bu mümkün olacaktır. Bazı âlimlerin görüşlerinde ifade ettikleri Allah'ın (c.c.) müminlere yeminlerini nasıl bozacakları hususunda Hz. Peygamber (s.a.s.) örneğinde bir yol göstermesi görüşü çok önemlidir. Yeminin bozulması bazı durumlarda ihtiyaç haline gelebilir. Bundan dolayı her işte bir hikmet vardır kanaatiyle düşünerek hareket edilmeli ve Allah'ın (c.c.) her şeyi bilen (el-Bakara, 2/29), hikmet sahibi (en-Nisâ', 4/111) ve müminlerin dostu olduğu unutulmamalıdır.

2.5.2. Peygambere Karşı Dayanışma Kurarak Tavır Takınma

Hz. Peygamber (s.a.s.) ümmetine karşı son derece merhametli ve şefkatli idi. Ümmetinin hiçbir zaman sıkıntılar ile karşı karşıya gelmesini istemezdi. Ayrıca ümmeti böyle bir durumla karşılaştığında ise üzülürdü. Ümmetine son derecede önem veren bir Peygamber'e (s.a.s.) karşı tavrı nasıl olmalıdır? Sorusuna cevaben çalışmanın bu başlığında Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı olumsuz yönde bir dayanışmada bulunma konusuna değinilmeye ve konunun öneminden dolayı ona karşı davranış adabından da bahsedilmeye çalışılacaktır. İlgili âyette;

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ

“İkiniz de Allah'a tevbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğrilmişti. Ama peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız bilin ki herkesten önce Allah O'nun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cebrail ve iyi müminler. Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır.” (et-Taḥrīm, 66/4) buyurulmuştur.

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir insan olarak doğmuş ve bizden biri olarak yaşamını devam ettirmekte iken Allah (c.c.) tarafından vahiy alma ve peygamberlerin sonuncusu olma lütfuna ulaşmıştır. Hz. Peygamber (s.a.s.) bütün yaratılanlar için rahmet olarak gönderilmiş (el-Enbiyâ, 21/107), onun müminlere karşı olan davranış ve hislerini anlatan yukarıda yer verdiğimiz âyette ise, bizzat Allah'ın (c.c.) isimleri olan rahîm ve raüf ile nitelendirilmiştir. Çok merhametli ve çok şefkatli olan Hz. Peygamber (s.a.s.) Yüce Allah'ın katında çok değerli ve en yüksek dereceye sahiptir. Onun büyüklüğü ve Allah (c.c.) katındaki değeri bu kadar açıkken, tüm bu davetlere karşı olarak ondan yüz çevirenlerin hali ziyanlıktır. Âyette kendisinden yüz çevirenlere karşı Yüce Allah şöyle buyurmuştur: *“Buna rağmen yüz çevirirlerse de ki: “Allah bana yeter, O'ndan başka ilah yoktur, ben yalnız O'na güvenip dayanırım; O, büyük arşın sahibidir.” (et-Tevbe, 9/129) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) bu durumdan üzüntü duymaması, yalnızca Allah'a (c.c.) güvenip dayanması ve bunu da onlara hatırlatarak duyurması*

istenmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber'in (s.a.s.) birçok özelliğine de Kur'an'da değinilmiştir (Âl-i 'İmrân, 3/159; el-Ahżâb, 33/40; el-Feth, 48/29).

Allah (c.c.) Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı saygılı olunması gerektiğini Kur'an'ı Kerim'de emretmiştir: *“Ey iman edenler! Allah ve resulünün önüne geçmeyin, Allah'a itaatsizlikten sakının! Şüphesiz Allah her şeyi işitmekte ve bilmektedir. Ey iman edenler! Seslerinizi peygamberin sesinden daha fazla yükseltmeyin, birbirinize bağırdığınız gibi ona bağırmayın; sonra farkında olmadan amelleriniz boşa gider.”* (el-Hucurât, 49/1-2)

Kişinin tercih, karar ve hükümlerinde Allah'ın (c.c.) ve Hz. Peygamber'in (s.a.s.) önüne geçmemesi konusunda uyarıda bulunulmuştur. Âyette dikkat edilecek husus yalnızca Allah'ın (c.c.) değil, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) de onunla birlikte zikrediliyor olmasıdır. Demek ki Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yapılması gereken itaat, Allah'a (c.c.) yapılan itaattir. Hz. Peygamber'in (s.a.s.) yanında olan müminlerin karar verirken, fiil ve davranışlarında onun önüne geçmemesi, onun görüşünü beklemesi, ondan müsaade almaları ve onun tavsiye ve emirlerine göre hareket etmeleri gerekmektedir.

“Peygamber müminlere kendilerinden daha yakındır, eşleri de onların anneleridir. Aralarında kan bağı bulunanlar Allah'ın kitabında (mirasçılık bakımından) birbirlerine, diğer müminlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar; dostlarınıza lutufta bulunmanız başkadır. Bu hüküm kitapta kayıt altına alınmıştır.” (el-Ahżâb, 33/6) Başka bir âyette, *“Resulün çağrısını aranızda, birinizin diğerini çağırması gibi görmeyin. Aranızdan gizlice sıvışıp gidenleri Allah elbette bilir. Onun emrine aykırı davrananlar başlarına ya bir belânın gelmesinden yahut can yakan bir cezaya çarpılmaktan korksunlar!”* (en-Nûr 24/63)

Konunun önemine binaen değindiğimiz detaylardan sonra Tahrim Suresinde yer alan âyet-i kerime ile ilgili müfessirlerimizin görüşlerini inceleyerek çalışmamıza devam ediyoruz.

“Eğer Allah'a tevbe ederseniz” hitabıyla Hafsa (r.a.) ve Aişe (r.a.) kastedilmiştir. Yani buradaki maksat gerçekten Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı kalplerin yönelmesiyle onun kendisine helal olan bir şeyi haram kılmasına aracı olmalarıdır. Allah (c.c.) Hz. Peygamber'in (s.a.s.) dostudur. Sonrasında ise Cebrail (a.s.) ve iyi müminler de onun koruyucularıdır. Hz. Peygamber (s.a.s.) Hafsa'yı (r.a.) boşayacağını söylemesinden sonra Cebrail (a.s.) gelerek ona; *“Hafsa (r.a.) oruç tutan, namaz kılan bir kadındır ve cennette senin eşlerindedir. Onu boşama!”* dedi. Hz. Peygamber (s.a.s.) bunun üzerine boşamaktan vazgeçti (Muḳâtil, 2002: IV, 377.).

İkinizde *“Allah'a tevbe ederseniz”* hitabı, Hazret-i Hafsa ve Âişe'ye yönelik (Gâipten muhataba) iltifat edilmiş bir uyarıdır. Buradaki amaç ikisinin de etkili bir şekilde

azarlanmasıdır. “Çünkü kalpleriniz eğrilmişti (ikinizin de kalpleri kaymıştı)” Tевbe edilmesi gereken bir durumun ortaya çıkmıştır ki bu durum da sevdiği şeyi sevme, hoşlanmadığı (uygun görmediği) şeylerden de hoşlanmama hususunda Hz. Peygamber’e (s.a.v.) bağlı olmaktan kalplerinizin sapmış olmasıdır. Hz. Peygamber’e (s.a.v.) onun kendisini üzeceği tarzda sırlarını ifşa ederek ve aşırı bir şekilde kıskançlık göstererek yardımlaşmaya (birbirinize arka çıkmak suretiyle destek olmaya) devam ederseniz, (bilmeniz gerekmektedir ki) ona karşı yardımcı olacak kimseler yok değildir. Mevlâ’sı Allah (c.c.) olan bir kimse nasıl yardımsız kalacaktır? (nasıl kalabilir ki?) Âyette geçen “هُوَ” zamirinin eklenmiş olması, Allah’ın (c.c.) Hz. Peygamber’e (s.a.v.) yardımının kesin ve kat’i oluşunu ve bizzat yardımı kendisinin üstlenmiş olduğunun göstergesidir. Melekler âleminin arasından bir tek Cebrâil’in (a.s.) seçilerek Allah’ın (c.c.) adı ile birlikte zikredilmiş olması ve ona tanzimde bulunuluyor olması, Hz. Peygamber’in (s.a.v.) Allah (c.c.) katındaki itibarının (değerinin) gösterilmesinin bir yoludur. Sâlih kimselerden olan herkes (iman edip sâlih amel işleyenler) ona sahip çıkar (Zemahşerî, 2009: 1120).

Said’den (r.a.) rivâyet edilen bir görüşe göre, müminlerin annesi Hafsa’nın (r.a.) kendi günü olduğu halde babasını ziyaret ettiği sırada Hz. Peygamber (s.a.s.) evine geldi ve O’nu (r.a.) evinde bulamadı. Cariyesi Mariye’yi (r.a.) yanına çağırdı. Hafsa’nın (r.a.) evinde Mariye (r.a.) ile ilişki yaşadığı sırada Hafsa (r.a.) geldi ve “Ey Allah’ın Resulü, bunu benim evimde ve benim günümde mi yapıyorsun!” Diyerek sitem etti. Bunun üzerine Hz. Peygamber (s.a.s.) Hafsa’ya (r.a.) “Mariye (r.a.) artık bana haramdır. Bunu kimseye söyleme!” Dedi. Fakat Hafsa (r.a.) Hz. Aişe’ye (r.a.) giderek bu olayı anlattı ve Tahrim Suresi’nin ilk âyeti (et-Tahrim, 66/1) bu şekilde nâzil oldu (Hörâsânî, 2012: VIII, 121).

Âyette geçen “iyi müminler” ifadesi olarak çevrilen kısım için, sahabe büyüklerinden bir kısmının kastedildiği bazı müfessirler tarafından yorumlanmıştır. Fakat birçok müfessir anlamı sınırlandırmanın isabetli bir karar olmayacağını belirtmiştir (Atıyye, t.y.: 5, 332).

Dördüncü ve altıncı âyetler içerisinde melek inancına dair güçlü vurgular yapılmıştır. Bu vurgular sır saklama konusunun sure içerisinde ağırlıklı bir yere sahip olmasıyla ilişkilendirilebilir. Öyle ki bütün söz ve davranışlarının kayıt altına alınması için görevlendirilmiş ama göremediği melekler olduğuna inanan kişi, kendisine verilen bir sırrı “sır sahibinin öğrenemeyeceği şekilde olsa bile” yaymaktan ve onun özeline ait emanete hıyanet etmekten çekinir ve çok daha dikkatli olur. Aynı zamanda Allah (c.c.) tarafından görevlendirilmiş varlıklar olan meleklerin varlığına dikkat çekmek üzere önce onun dost ve

hamiliğine yer verilmiş, altıncı âyette de onların ilâhî emirlere asla karşı gelmedikleri aktarılmıştır.

Kanaatimizce Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı en küçük bir durumda dahi dayanışma kurmak, insanın tekâmülünü zedeleyen durumlardan birisidir. Mümin kimse her ne suretle olursa olsun, Hz. Peygamber'in (s.a.s.) karşısında olan fikir birliğine dâhil olamaz. Hz. Peygamber (s.a.s.) tekâmülün en güzel örneğidir. Kişi bilerek veya bilmeyerek böyle bir davranışta bulunulursa, hemen tevbe etmelidir. Günümüzde bu tip bir dayanışma Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emaneti olan Kur'an'ı Kerim ve sünnetine karşı yapılmaktadır. Tekâmül sahibi bir insan da bu tip bir birleşmenin karşısında durarak Hz. Peygamber'in (s.a.s.) emanetine sahip çıkmalıdır. Akl-ı selîm bir kimse de buradaki mesajın evrensel olduğunun farkında olarak tüm inananların bir ders çıkarması gerektiğini fark etmelidir.

2.5.3. İnkâr Edenlerin Bahane Üretmeleri

İnsan yalnızca yapıp ettiklerinin bir sonucu olarak cezalandırılacaktır. İlgili âyette;

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَعْتَذِرُوا الْيَوْمَ إِنَّمَا تُجْرُونَ مَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ

“Ey inkâr edenler! Bugün bahane üretmeyin! Sadece yapmış olduklarınızın cezasını çekiyorsunuz.” (et-Tahrîm, 66/7) buyurulmuştur.

İman etmiş gibi görünen münafıkların ve inkârcıların yapmış oldukları karşısında tevbe kapasının kapanması sonrası (yani iş işten geçtikten sonra) mazeret üretmeleri, özür dilemeleri yahut pişman olmalarının bir fayda sağlamayacağı hususu ihtar edilmektedir. Hitaptan evrensel ve tüm inkârcıları kapsamaktadır. Buradaki mesajla ahiret yurdunda inkârcıların ve münafıkların yollarının sonunun ne olduğu bilgisi verilmiştir.

Müfessirlerin görüşlerini incelediğimizde; buradaki *“ Ey inkâr edenler!”* ifadesinden maksadın Mekke kâfirler olduğu aktarılmıştır. İfadede *“Ey cehennem hazinedarları, ey inkârcılar! Ey Mekke kâfirleri, bugün özür dilemeyin; çünkü kıyamet günüdür, sadece ahirette yaptığınız şeylerin karşılığını alacaksınız”* (Muâtil, 2002: 4, 378) denilmiştir.

Allah'ın (c.c.) dünyada kendi birliğini inkâr edenlere kıyamet günü; *“Ey inkâr edenler, bugün özür dilemeyin! Çünkü sadece dünyada yaptığınız işlerin karşılığını alacaksınız.”* denilecektir. Ayrıca onlara; *“Sadece bugün mükâfatlandırılacaksınız, bugün kıyamet günüdür ve dünyada yaptığınız amellerin karşılığını alacaksınız, bu yüzden özür dilemeyin.”* denilecektir (Taberî, 2001: 23/492).

Eğer onların bir mazereti olsaydı, özürlerinin kabul edilmeyeceğine dair bir ret yoktu. Ancak onların özürlerinin gayesi, içinde buldukları şeyden pişmanlık duymaları ve Allah'a (c.c.) dönmeleri için tevbe etmektedir. Fakat orası tevbenin kabul edileceği yer değildir. Çünkü o zaman, ruhlarının bedenlerinden ayrıldığı zamandır, o zaman iman veya amel kabul edilmez. Orada tevbe kapısı kapanmıştır. Âyette Allah (c.c.) *“yaptığımız işlerin karşılığını alacaksınız”* buyruğuyla, kötü amellerin Allah'ın (c.c.) hikmeti gereği sizi azaba mecbur kıldığını ifade eder. Bu yüzden amellerinizden dolayı cezalandırılıyorsunuz, bize dönen bir yarar veya başkalarının yüklediği günahlar nedeniyle değil, kendi yaptığınız kötü amellerinizden dolayı cezalandırılıyorsunuz. Bu müşriklerin küçük çocuklarının azap görmeyeceğine dair bir delildir. Çünkü onlardan herhangi bir amel meydana gelmemiştir. Sadece kendi işlemiş oldukları günahlar ve amelleriyle cezalandırılırlar, babalarının günahları nedeniyle azap görmeleri caiz değildir. Allah (c.c.) başkasının amelinin değil, herkesin kendi yaptığı şeyin karşılığını göreceğini bildirmiştir. Allah en doğrusunu bilir (Mâturîdî, 2005: 10, 91).

Kıyamet günü meleklerin onlara özür dilediklerinde şunu söyleyecekleri ifade edilmiştir. *“Bugün özür dilemeyin. Çünkü mazeretiniz kabul edilmeyecek. Sadece yaptığınız şeylerin karşılığını alacaksınız. Yani dünya hayatında işlediğiniz günahlardan dolayı cezalandırılacaksınız”*. (Semerkandî, t.y.: 470)

Onlara cehenneme girdiklerinde *“Özür dilemeyin”* denilecektir, çünkü sizin için bir mazeret yoktur. Çünkü özür dilemek size bir fayda sağlamayacaktır." (Zemaşerî, 2009: 4, 569)

“Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin.” İfadesiyle cehennemin şiddetli azabı ve düşmanlardan intikam almada meleklerin sertliğini anlatılmaktadır. *“Bugün özür dilemeyin.”* denilecektir. Yani buradan kasıt; *“Bugün özür dilemeyin.”* çünkü özür dilemek tevbedir ve cehenneme girdikten sonra tevbe kabul edilmez, bu yüzden özür dilemenin size faydası olmaz. Allah'ın (c.c.) *“Yaptıklarınızın karşılığını almaktasınız”* ifadesinde olduğu gibi, kötü amellerinizin sizi hikmet gereği azaba mahkûm ettiği anlamına gelir. Allah'ın (c.c.) şirk koşanlara karşı bu hitabı kullandığı da ifade edilmiştir. Ayrıca meleklerin nasıl sert ve şiddetli olabilecekleri ve onların ruhlardan oluşmasına karşılık bu sertliğin nasıl olacağı sorusuna cevaben işte buradaki sertlik, o meleklerin sıfatlarıdır. Yani zatlarından ziyade sıfatları kast edilmiştir (Râzî, 2000: 573).

Yüce Allah'ın (c.c.): *“Ey inkâr edenler! Bugün özür dilemeyin. Çünkü sizin özrünüz fayda vermez.”* İfadesiyle özür dileme yasağının, umutsuzluğu pekiştirmek için olduğu ifade edilmiştir. *“Yaptıklarınızın karşılığını almaktasınız”* ifadesiyle de dünyada işlediğiniz fiillerin

karşılığı kast edilmiştir. Bu kastedilmenin bir benzeri de şöyledir: “Artık o gün zulmedenlerin mazeretleri fayda sağlamayacak, onlardan Allah’ı hoşnut etmeye çalışmaları da istenmeyecektir.” (Kurtubî, 2003; er-Rûm, 30/57)

3. TAHRİM SÛRESİNDE TEKÂMÜLE KATKISI OLAN KIRÂAT VECİHLERİ

3.1. Kıraatle İlgili Bazı Kavramlar

Bu bölümde aşağıda değineceğimiz konularda kullanma zarureti bulunan kıraat ile ilgili bazı kavramlar okuyucu tarafından anlaşılmasında bir sıkıntı olmaması ve kolaylık sağlanması amacıyla verilecektir.

3.1.1. Kıraat

Kıraat (الْقِرَاءَةُ) kavramı sözlükte kıraat “okumak, tilâvet etmek, telaffuz etmek” anlamında mastar olarak geçmektedir. Anlam olarak ise “sesli veya sessiz, nağmeli veya nağmesiz okuma, tilâvet etmeyi ifade eden bir isimdir. Bu kökün “kur’ân” şeklinde gelen mastarının da kıraat ile eş anlamlı olduğu belirtilmiştir (Birişik, 2022: 425).

Kıraat (الْقِرَاءَةُ) kelimesinin çoğulu Kırâât kelimesidir. İstilahta ise, “Kıraat imamlarından birinin, rivâyetler ve tarikler bir olmakla beraber, Kur’an-ı Kerim’in telaffuzunda kendisinden başkasına muhalif olarak sahip olduğu mezheptir. Bu muhalefetin, harflerin telaffuzu yahut şekillerinin telaffuzunda olması aynıdır.” (Zerkânî, 1372: I, 405; Benli ve Özbek: 2024, 18.)

3.1.2. Rivâyet ve Tarîk

Rivâyet (الرِّوَايَةُ) kıraat imamının ravileri arasındaki ihtilafıdır. Bir ravinin kıraat imamından rivâyet ettiği diğer raviden farklı olan okuyuş biçimine rivâyet denilir.

Tarîk (طَرِيق) sözlükte yol manasına gelir. Kıraat istilahında luğavî manâsına yakın bir anlamı içinde barındırmakla birlikte, öğretim sürecinde takip edilen kitap ve şahısların rivâyetlerine de tarik denilmekte ve bununla onların yol ve yöntemleri kastedilmektedir. Ayrıca bir kıraat şekli, kıraat imamına ve ravisine kadar gitmiyor ve ravinin ravisinde kalıyorsa, buna da tarîk denilmektedir. Buna göre kıraat imamlarının ravilerinin ravileri arasındaki ihtilafa tarik tabir edilmektedir.

Kıraat imamlarının râvîleri arasında imamın bir kelime üzerindeki okuyuşunda ravilerinin ittifaki varsa buna “kıraat”, ihtilafı varsa “rivâyet”, râvîlerin râvîleri arasında o kelimedeki ihtilaf varsa buna da “tarîk” ismi verilir.

Suyutî, kıraatî, “Kıraat imamlarından birinde, rivâyetler ve tarikler ittifak ederse, o kıraattir” (Suyûtî, 1967: I, 76.) şeklinde tarif etmiştir.

3.1.3. Yedi Harf

Ahrufu's-Seb'a şeklinde ifadesini bulan yedi harf, Kıraat ilminin en önemli konularından birisini belki de en önemlisini oluşturur. İlk asırlardan beri Kur'an ilimleri alanında eser veren İslâm âlimleri bu konuya mutlaka yer vermişler ve bu sebeple konu hakkında çok çeşitli görüşler de oluşmuştur. İlk dönemde de günümüze yakın tarihlerde de yedi harf konusunda birbirinden farklı birçok fikir ileri sürülmüştür. Ülkemizde de bu konuda çalışmalar yapılmış ve Türkçe bir çalışması yapan Aburrahman Çetin bu eserinin sonuç bölümünde, yedi harf; İslâm ilim tarihi boyunca pek çok bilginimizi meşgul etmiş, önemli ve karmaşık bir konudur... Yedi harf konusunda fikir yürütenler, bazı sonuçlara ulaşmış; fakat bazen de konu, içinden çıkılmaz bir problem haline getirilmiştir. Bizim tespitlerimize göre bu mevzua dair, çoğu birbirine benzer, 60 civarında görüş ortaya çıkmıştır” (Çetin, 2010: 445) demiş ve bu görüşleri ilgili rivâyetlerle birlikte tek tek ele alarak incelemiştir.

Yedi harf tamlaması ahruf ve seb'a şeklinde iki kelimedenden oluşmuştur. Bundan maksat, Kur'an'ın yedi harf üzerine nazil oluşudur (Ökiç, 1951-1952: 34). Bu ifade orijinali ile ele alınacak olursa kelimelerden ilki olan:

Ahruf (الأحرف), *harf* (الحرف) kelimesinin çoğuludur (İbn Manzûr, 1990: X, 385; Hammad,1956: IV, 1342; Firuzabadi, 1305: III, 544; Karahisarî, 1859:296). Harf ise lügatte, bir şeyin ucuna, kenarına, sivri ve keskin kıyasına denir. Kur'an'ın kendisi ile okunduğu heca harflerinden her birine de harf denir. Ayrıca harf kelimesi, vech ve tarz anlamında da kullanılır. Nitekim Hacc Suresi'nin 11. âyetinde bu anlamda geçmektedir:

وَمِنَ النَّاسِ مَن يَعْبُدُ اللَّهَ عَلَى حَرْفٍ فَإِنْ أَصَابَهُ خَيْرٌ اطْمَأَنَّ بِهِ وَإِنْ أَصَابَتْهُ فِتْنَةٌ انْقَلَبَ عَلَىٰ وَجْهِهِ خَسِرَ الدُّنْيَا
وَالْآخِرَةَ ۗ ذَٰلِكَ هُوَ الْخُسْرَانُ الْمُبِينُ

“İnsanlardan kimi de Allah'a (dininin) yalnız bir tarafından (tutup), ibadet eder. Eğer kendisine bir hayır dokunursa ona yapıştır. Eğer bir fitne isabet ederse yüzüstü döner. Dünyada da ahirette de hüsrana uğramıştır, o. Bu ise apaçık ziyanın ta kendisidir.” (el-Hacc, 22/11) Görüldüğü gibi âyette geçen harf kelimesi ibadetin yalnız bir vechi ve sadece bir tarzda ibadet anlamında zarf olarak kullanılmıştır (Kasımî, 1952: I, 289).

Harf kelimesi bunların dışında ve bizim konumuzla alakalı olarak da “kıraat” anlamına gelmektedir. Çünkü aynı zamanda harf kıraat de demektir. Mesela: “İbn Mes'ud'un harfi” demek, “İbn Mes'ud'un kıraati” demektir (İbn Manzûr, 1990: X, 385-386). Araplar, “falanın kıraati” yerine, daha çok “falanın harfi” ifadesini kullanmayı tercih ederler (Kasımî, 1952: I, 289). Bu kullanım onlar arasında oldukça yaygındır.

Şeyhülislâm İbn Teymiyye'ye (ö. 728/1328) göre “harf” kelime demektir. Peygamberimiz (s.a.s.) hadis-i şeriflerinde:

مَنْ قَرَأَ حَرْفًا مِنْ كِتَابِ اللَّهِ فَلَهُ بِهِ حَسَنَةٌ، وَالْحَسَنَةُ بِعَشْرِ أَمْثَالِهَا، لَا أَقُولُ الْم حَرْفٌ، وَلَكِنْ أَلِفٌ حَرْفٌ وَلاَمٌ حَرْفٌ وَمِيمٌ حَرْفٌ

“Kim Kur’an okuyacak olursa, her bir harfine on sevap vardır. Fakat ben Elif-Lam-Mîm (الم) bir harftir demiyorum. Fakat Elif bir harf, Lam bir harf ve Mîm bir harftir.” (Kasımî, 1952: I, 289). Buraya bakıldığında aslında kelime değil kelimeleri oluşturan rumuzlar anlamına gelmesi daha muhtemel gözükmektedir. Ancak âlimler çeşitli araştırmalar yapmışlar ve buna göre, yalnız başına isim bir harf, yalnız başına fiil bir harf, yalnız başına mana harfi bir harftir (Zerkeşî, 1988: I, 212; Kasımi, 1952; I, 289; Suyûtî, 1967: I, 47; Sâlih, t.y.: 108). Harflerin birer kelime olma özelliğinden dolayı İbn Teymiyye harften maksadın kelime olduğu görüşünü kabul etmiş gibi gözükmektedir.

İbnü'l-Cezerî *en-Neşr* adlı eserinde bu terkipte geçen yedi kelimesinden maksadın ne olduğu hakkında da birbirine zıt bazı fikirlerin ileri sürüldüğünü kaydetmiştir (Cezerî, t.y.: I, 24). Bunlardan bazıları, yedi kelimesinden kast edilenin, malum olan yedi sayısı olmadığını ileri sürmüşlerdir. Bunlara göre yedi kolaylık ve genişlik anlamında, kelimelerin okunduğu çeşitli vecihlerdir. Yedi lafzı birlerde çokluğa delalet eder; onlarda yetmişin, yüzlerde yedi yüzün çokluğu ifade ettiği gibi. Bununla belirli (muayyen) bir adet kastedilmemiştir.

Subhi Salih bu hususa işaret ettikten sonra, şöyle demiştir: “... Burada yedi adedine tahsisi uzak görenler, tevatür derecesine yükselen naslardan ayrıldıklarına aldırمامışlardır. Bu hadisin yedi adedi üzerine varit oluşunun kastedilmediği düşünülemez, ...bu gibi meselelerde Rasûlüllah (s.a.s.) açık olmayan bir haber vermemiştir. Manası anlaşılmayan bir adet zikretmemiştir. Sahabenin âlimleri de Rasûlüllah’tan (s.a.s.) böyle zaid bir şey nakletmemişlerdir. Fakat bir kısım âlimler, naslara aldırمامışlar, nasları zahirlerinden çıkarmakta ve onlardan ayrılmaktan sakınmamışlar ve yedi ile adedin hakikati kastedilmemiştir, demişlerdir” (Aynî, 1308: IX, 308; Sâlih, 108)

Suyûtî (ö. 911/1505) de Buhârî ve Müslim’in ittifak ederek rivâyet ettikleri İbn Abbas Hadisi (Abdubakî, 1995: I, 176). ve Müslim’in rivâyet ettiği Übeyy b. Ka’b Hadisi (Şeref, 1921: VI, 99-104) ile bu yedi ile adedin hakikatının kastedilmediği şeklindeki fikri reddetmiştir (Suyûtî, 1967: I, 47). Buradan son dönem ulemasının bu fikirleri kabul etmediği anlaşılmaktadır.

Hülasa olarak denilebilir ki: yedi lafzı, hakiki manasında kullanılmıştır, delaletinde de kat'iyet ifade eder. Âlimlerin çoğunluğunun fikri bu merkezdedir. *El-Bürhan*'da Ebû Hatim b. Hibban'dan (ö. 354/965) nakledildiğine göre “es-seb‘u” (السَّبْعُ) kelimesi, yedi adedine tahsis edilmiştir (Zerkeşî, 1988: I, 212; Zerkânî, 1372: I, 143; Sâlih, 109). Zerkeşinin bu ifadeleri konuyu özetler mahiyettedir.

Burada hatırlatılması gereken önemli bir husus da yedi harfin yedi kıraat olarak algılanmasının yanlış olduğudur. Çünkü yedi harf asla yedi kıraat demek değildir. Bazıları bu yanlışla düşmüşler ve bu sayı benzerliği sebebiyle yedi harf ile yedi kıraati aynı şey zannetmişlerdir. Oysa bu iki kavram tamamen ayrı şeyleri ifade ederken birleştikleri tek şey yedi sayısıdır. İbn Mücahid'in yedi sayısı ile kıraatleri sınırlaması sonrası dönemlerde belli kesimlerde bu algıya sebebiyet vermiş olabilir.

3.1.4. Yedi Harf İle İlgili Bazı Hadisler

Bu konuda rivâyet edilen hadisler oldukça fazladır. Yedi harf/ahrufu's-seb'a ile ilgili olarak tespit edilmiş bu rivâyetlerin sayısı altmışa kadar ulaşmış bulunmaktadır. Bunlardan bazıları şunlardır:

ا- سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمِ بْنِ جَرَامٍ، يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى غَيْرِ مَا أَقْرَأُهَا، وَكَانَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ أَقْرَأَ نَبِيَّهَا، فَكِدْتُ أَنْ أَعْجَلَ عَلَيْهِ، ثُمَّ أَمَهَلْتُهُ حَتَّى أَنْصَرَفَ، ثُمَّ لَبَّيْتُهِ بِرِدَائِهِ، فَجِئْتُ بِهِ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ إِيَّيْ سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ عَلَى غَيْرِ مَا أَقْرَأَ نَبِيَّهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: أَرْسَلْتُهُ، أَقْرَأَ، فَقَرَأَ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: هَكَذَا أَنْزَلْتُ، ثُمَّ قَالَ لِي: أَقْرَأْ، فَقَرَأْتُ، فَقَالَ: هَكَذَا أَنْزَلْتُ، إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ. (متفق عليه)

(Abdubakî, 1995: I, 175-176)

“Ömer b. el-Hattab'ı (ra) şöyle derken işittim: Hişam b. Hâkim b. Hızam'ın Furkan Suresi'ni Rasûlüllah'ın (sav) bana okutmuş olduğundan başka bir şekilde okuduğunu duydum. Nerede ise (kızgınlığımdan) üzerine atılacaktım. (Namazı bitirip) dönünceye kadar bekledim, sonra ridasını göğsünün üzerinde topladım, onu Rasûlüllah'ın (sav) yanına götürdüm ve dedim ki: “Ben, bunu Furkan Suresi'ni bana öğrettiğinizden başka türlü okuyorken duydum”. (Rasûlüllah) bana: “Hişam'ın yakasını bırak”, ona ise: “oku” dedi. O da okudu. (Rasûlüllah) dedi ki: “Böylece nazil oldu”. Sonra bana: “Oku” dedi, ben de okudum. (O zaman) buyurdular ki: “Böylece nazil oldu. Muhakkak ki Kur'an yedi harf üzere nazil olmuştur, bunlardan hangisi kolayınıza gelirse onu okuyunuz.”

۲- قَالَ أَقْرَأَنِي جِبْرِيلُ عَلَى حَرْفٍ فَلَمْ أَزَلْ أَسْتَرِيدُهُ حَتَّى انْتَهَى إِلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ. (متفق عليه)

(Abdulkakî, 1995: I, 175-176)

Tercümesi: “İbn Abbas (ra) hadisidir. Muhakkak Rasûlullah (sav) buyurdu ki: “Cibril bana (Kur’an’ı) bir harf üzerine okuttu. Ben yedi harfe varıncaya kadar arttırmamda ısrar ettim.” Buhârî’nin rivâyeti ise şöyledir:

۳- عَا غَمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ هِشَامَ بْنَ حَكِيمٍ يَقْرَأُ سُورَةَ الْفُرْقَانِ فِي حَيَاةِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَمَعْتُ لِقِرَائَتِهِ، فَإِذَا هُوَ يَقْرَأُهَا عَلَى حُرُوفٍ كَثِيرَةٍ لَمْ يُقْرَأْ بِهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَذَلِكَ، فَكِدْتُ أُسَاوِرُهُ فِي الصَّلَاةِ، فَانْتَبَهْتُ حَتَّى سَلَّمَ، ثُمَّ لَبَّيْتُهُ بِرِدَائِهِ أَوْ بِرِدَائِي، فَقُلْتُ: مَنْ أَقْرَأَكَ هَذِهِ السُّورَةَ؟ قَالَ: أَقْرَأَنِيهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ لَهُ: كَذَبْتَ، فَوَاللَّهِ إِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْرَأَنِي هَذِهِ السُّورَةَ الَّتِي سَمِعْتُكَ تَقْرَأُهَا، فَانْطَلَقْتُ أَقُودُهُ إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللَّهِ، إِنِّي سَمِعْتُ هَذَا يَقْرَأُ بِسُورَةِ الْفُرْقَانِ عَلَى حُرُوفٍ لَمْ تُقْرَأْ بِهَا، وَأَنْتَ أَقْرَأْتَنِي سُورَةَ الْفُرْقَانِ، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “أَرْسَلَهُ يَا عُمَرُ، أَقْرَأْ يَا هِشَامُ” فَقَرَأَ عَلَيْهِ الْقِرَاءَةَ الَّتِي سَمِعْتُهُ يَقْرَأُهَا، قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “هَكَذَا أَنْزَلْتُ” ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: “أَقْرَأْ يَا عُمَرُ” فَقَرَأْتُ، فَقَالَ: “هَكَذَا أَنْزَلْتُ” ثُمَّ قَالَ: “إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ أَنْزَلَ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرَفٍ، فَأَقْرَأُوا مَا تَيَسَّرَ مِنْهُ” (Buhârî,

1897: VI, 100; Zebîdî, 1987: XI, 264-265; Aynî, 1308: IX, 308-309)

Bu hadisin metni de yukarıdakine çok yakın hatta bir iki kelime dışında neredeyse aynı olduğu için burada metnin anlamını tekrar yazma gereği duyulmamıştır.

3.1.5. Yedi Harf Hakkındaki Görüşler

Yukarıda yedi harf konusunda bu gün bile tam netliğe ulaşılmamış ve çok fazla görüş ortaya konulmuş olduğu ifade edilmiştir. Bu görüşler gerçekten çoktur. Çünkü kıraat ilminin en çetrefilli konusu Ahrufu’s-Seb’a (yedi harf) meselesidir. İslâm tarihi boyunca tefsir, hadis, kıraat vd. ilim dallarında pek çok âlim görüş beyan etmiş ve bu konuda çoğu birbirine benzer 60 civarında görüş serdedilmiştir (Çetin, 2010: 445). Bunların tamamı çalışmamızın maksadını aşacağından burada yalnızca bazılarını yer vermek durumunda kalacağız.

Âlimlerin çoğunluğuna göre, bundan maksat, Arap kabilelerinden yedisinin dilidir (Aynî, 1308: IX, 308-309). Bu görüş sahiplerine göre Kur’an-ı Kerim bu yedi lügatin dışına çıkmaz. Fakat bu diller hangileri olduğu konusunda ayrıca ihtilaf edilmiştir. Bu görüşlere kısaca yer verecek olursak:

Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm’a (ö. 224/838) göre bunlar şu kabilelerin lügatleridir: *Kureyş, Hüzeyl, Sakif, Hevazin, Kinane, Temim ve Yemen* (Askalânî, 1982: IX, 23; Suyûtî,

1967: I, 48; Aynî, 1308: IX, 308-309). Bu kabilelerin dilleri, Arap dilinin en fasihidir. Bazılarına göre, “yedi harf” konusunda söylenmiş sözlerin en doğrusu bu görüştür (Zerkânî, 1372: I, 173; Bilmen, 1955: 23-24).

Ebû Hâtim es-Sicistânî (ö. 255/868) bu yedi kabilenin şunlar olduğunu söyler: *Kureyş, Hüzeyl, Temim, Ezd, Rabi’a, Hevazin, Sa’d b. Bekr* (Askalânî, 1982: IX, 23; Suyûtî, 1967: I, 48).

Beyhaki (ö. 458/1065) ve Ebheri (ö. 500/1106) de bu fikirde olanlardandır (Askalânî, 1982: IX, 24; (Zerkeşî, 1988: I, 217; Zerkânî, 1372: I, 173).

Ebû Ubeyd demiştir ki: “Bundan maksat –her kelime, yedi lügat üzere okunur– demek değildir. Bilakis bu yedi lügat Kur’an’da müteferriktir. Kur’an’ın bazıları Kureyş lügati ile bazıları Hüzeyl lügati ile bazıları Hevazin lügati ve bazıları da Yemen lügati iledir.” (Cezerî, t.y.: I, 24; Zerkeşî, 1988: I, 217; Zerkânî, 1372: I, 173) *Bürhan*’da yukarıdaki isimleri verilen kimselere şu zatlar da eklenmiştir: Ahmed b. Yahya Sa’lem (ö. 291/903), Ebû Hatim es-Sicistani, el-Kâdî Ebû Bekr b. et-Tayyib (ö. 403/1012) (Zerkeşî, 1988: I, 217).

İbn Atiyye (ö. 383/993) Kâdî Ebû Bekr’in, “bu rivâyetin hatalı olduğunu söylediğini” nakletmektedir. Ona göre el-Kâdî Ebû Bekr şöyle demiştir: “Bir kısım insanlar, yedi harf’in, muhtelif yedi lügat olduğunu söylüyorlar. Bu batıldır. Bunun delili; Hz. Ömer’in Übey b. Ka’b’in, Hişam’ın ve İbn Mes’ud’un lügatleri bir olduğu halde, kıraatlerinin farklı oluşudur.” (Endelüsî, 1954: 267) Gerçekten de aynı lügat ve lehçe ile konuşan sahabenin farklı kıraatlerle okumaları rivâyetlerdeki yedi harfin yedi lügat olduğu görüşünü zayıf hale getirmektedir.

İbn Atiyye, bu fikrin doğruluğunu ispat etmek istemiş ve şöyle demiştir: “Bu hususta Rasûlüllah’ın (s.a.s.) yetiştiği yerin önemine dikkat edilmiştir. Fakat yer tayininde ihtilaf edilmiştir. Ben onları kısaca özetleyeyim; Rasûlüllah (s.a.s.) Kureyş kabilesi içinde doğmuştur. Sa’d b. Bekr kabilesinde emzirilmiş, orada büyümüş ve dil noksanlıkları tamamlanmıştır. Dili de şu kabilelerle karışıktır: *Kinane, Hüzeyl, Sakif, Huza’a, Esed, Dabbe, Temim ve Kays*.” (Endelüsî, 1954: 268)

Ebû Hatim es-Sicistani (ö. 255/868) bu yedi kabilenin şunlar olduğunu söyler: *Kureyş, Hüzeyl, Temim, Ezd, Rabi’a, Hevazin, Sa’d b. Bekr* (Askalânî, 1982: IX, 23; Suyûtî, 1967: I, 48).

Beyhaki de (ö. 458/1065) “Şu’abu’l-İman”da bu fikre işaretle, “muhakkak sahih olan budur, bu yedi lügat Kur’an’da yaygındır” diye kaydetmiş ve İbn Mes’ud’un “Kurrâ’nın kıraatini dinledim, onları birbirlerine yakın buldum. Öğrendiğiniz gibi okuyunuz, aranızda

münakaşayı bırakınız. Ancak bu, sizden birinin (gel, anlamında) “أَقْبِلْ، تَعَالَى، هَلُمَّ” demesi gibidir” sözünü delil getirmiştir (Zerkeşî, 1988: I, 218).

İbn Hacer (ö. 852/1448) meşhur hadisin “فَقَرُّوا مَا تَبَسَّرَ مِنْهُ” kısmını açıklarken: “Bu hadis, “yedi harf”ten maksat, bir lügatten de olsa, müradif lafızlarla mananın iadesidir, diyenlerin kavlini teyit ediyor; çünkü Hz. Ömer ve Hişam Kureyşli oldukları halde, farklı kıraatlere sahip idiler” demiştir (Askalânî, 1982: IX, 23).

Bu fikri savunular, zikredilen bu lügatlerin fasih olması şartında ittifak etmişlerdir. Her ne kadar bu konudaki farklı görüşler birbirini nakzediyor gözükse de bunları şu şekilde birleştirebiliriz:

Kureyş lehçesinin diğer lehçeleri içinde barındıran şemsiye bir lehçe olma özelliği bulunmaktadır. Bu husus dikkate alınırsa Kureyş lehçesine göre ve yedi harf üzere inzal buyurulmuş olan Kur'an farklı lehçeleri içeren farklı vecihlerde okunurken Kureyş lehçesinin dışına pek fazla çıkmamış sayılır. İstisnalar ise kaideyi bozmaz.

3.1.6. Yedi ve On Kıraat

Kur'an 23 yılda tedricen nazil olmuş ve Hz. Peygamber'in (s.a.v.) öğretmesi ve izin vermesi ile farklı vecihlerde okunmuştur. Kur'an'ın metni bilindiği gibi Hz. Ebubekir (ra) zamanında bir araya toplanıp Mushaf haline getirilmiş ve Hz. Osman (ra) da çoğaltmış ve ilim merkezlerine gönderilmiştir. Bu Mushaflar üzerinde ashabın icmâ ettiği bilinmektedir. Yedi sekiz nüsha halindeki bu Mushaflar daha önce okunmakta olan bazı vecihleri sınırlandırmış ve yaygın olan birçok okuyuşa ise imkân tanıyan bir tarzda yazılmıştır. Hareke ve noktalamanın da bulunmayışı bu imkânı daha da ziyade kılmıştır. Mushaflar çok kısa bir sürede bütün İslâm coğrafyasına ulaşmış ve özellikle bunların gönderilmiş olduğu şehirler başta olmak üzere çeşitli merkezlerde kıraat ilmi doğmuştur. Kıraat ile ilgili yazılmış olan eserlerin 70 (689) ve 80'li (699) yıllara dayanıyor olması ve büyük kıraat âlimlerinin çoğunluğunun tâbiînden olmaları bu ilmin çok kısa bir süre içerisinde kat ettiği mesafeyi göstermesinden dolayı oldukça önemlidir. Hicrî ilk üç asırda çoğunlukla Mekke, Medine, Kûfe, Basra ve Şam gibi şehirlerde görülen kıraat ile ilgili çalışmalar, sonrasında fethedilen coğrafyaların İslamlaştırılması ile Mısır, Kuzey Afrika, İran, Anadolu, Endülüs ve Orta Asya'ya kadar ulaşmıştır. Adı geçen coğrafyalarda bulunan kıraat üstâdları gerek kelimeler gerekse med, kasr, imâle, tahfif, idgam gibi telaffuz keyfiyetleriyle ilgili farklı okuyuşları hocalarından alırken bunlar arasında kendi tercihlerini ortaya koymuşlardır. Bu kendi tercihleri ile oluşan okuyuşlarını da buldukları coğrafyalarda öğretmeye başlamışlardır. Sahih rivâyet ve okuyuşlar arasında tercihleri bulunan kıraat

âlimlerinin sayısı daha önceleri bir hayli çok iken zaman geçtikçe insanlar tercih yaparak bunların bazıları üzerinde yoğunlaşmış ve (Sehâvî, 1993: II, 428) böylece ilk kıraat ekolleri doğmuştur.

Kıraat ilmine dair yazılan eserler, bu konuda yapılan rivâyetler ve kıraat eğitimi çalışmaları incelendiğinde kendi içinde tutarlılığı olan kıraatlerin sayısının otuzdan daha fazla olduğu görülmektedir. Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm yazmış olduğu kıraate dair kitabında meşhur olan yedi kıraatin yanında yirmi beş, Cehdamî ve İbn Cerîr et-Taberî de konu ile ilgili eserlerinde yirmi kıraati derleyerek işlemişlerdir. İbn Mücâhid (ö. 324/936), *Kitâbü's-Seb'a* isimli eseriyle kıraate dair bir dönüm noktası oluşturmuştur (Birişik, 2022: 426). Aslında kıraatlerin yediyle anılması onun meşhur olan bu kitabında yedi sayısını tercih etmiş olmasından dolayıdır. Medine'de Nâfi' b. Abdurrahman, Mekke'de İbn Kesîr, Kûfe'de Âsım b. Behdele, Hamza b. Habîb ve Kisâî, Basra'da Ebû Amr b. Alâ ve Şam'da İbn Âmir'in kıraatinden oluşan bu sistem çok sevilerek ilgi duyulmuş ve kabul görmüştür (Cezerî, t.y.: II, 432). Sahih kıraat olabilmesi için gerekli şartları taşıyanlar bazen bu sayıyı aşan tasnifler yapmış olsalar da İbn Mücâhid'in çerçevelediği tasnif yaygınlık kazanmıştır. Kıraat ilmi, gitgide daha mühim bir kıraat merkezi olan ve Mekkê b. Ebû Tâlib, Ebû Amr ed-Dânî, Kâsım b. Fîrruh eş-Şâtîbî gibi büyük kıraatçileri bünyesinde yetiştiren Mağrib ve Endülüs'e IV. (X.) yüzyılın sonlarına doğru Ahmed b. Muhammed et-Talemkî el-Meâfirî tarafından getirilmiştir. (Cezerî, t.y.: I, 34). Dânî yedi kıraat (kırâat-i seb'a) hususunda İbn Mücâhid'in görüşlerini tercih etmiş ve eserleri İslâm coğrafyalarında yedi kıraat eğitiminde esas eserler kabul görmüştür. Şâtîbî'nin manzum eseri olan *Hırzû'l-emânî* de kıraat ilminin öğretimi esnasında vazgeçilmez eserler arasına dâhil olmuştur (Birişik, 2022: 426).

İbn Mihrân en-Nîsâbûrî (ö. 381/992), on kıraate (aşere) dair *el-Ğâye fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eseriyle onlu sistemi ortaya koyan ilk müelliftir (Birişik, 2022, XX, 199). Enderâbî *Kırâ'âtü'l-kurrâ'i'l-ma'rûfîn bi rivâyâti'r-ruvâti'l-meşhûrîn* ve Ebû'l-Alâ el-Hemedânî *Ğâyetü'l-ihtişâr fi'l-kırâ'âti'l-aşr* adlı eserlerinde aynı yoldan giderek on kıraati rivâyetleri ve tarikleriyle birlikte tanıtmışlardır. Ancak bu yol kıraat öğretiminde pek kabul görmeyerek ve belki de yedi rakamına vurgu yapan yedi harf, yedi Mushaf gibi nedenlerden dolayı yedili tasnifin yerini alamamıştır. Onlu tasnifi kıraat öğretiminde bir tarik haline getiren İbnü'l-Cezerî olmuştur (ö. 833/1429); onun *en-Neşr*, *Ṭayyibetü'n-Neşr*, *Takrîbü'n-Neşr* gibi eserleriyle kıraat tedrisinde seb'a tarihinin yerini aşere almıştır. Evvelden Mısır ve Osmanlı topraklarıyla Orta Asya'nın bazı kesimlerinde daha etkin olarak kullanılan onlu sistem Endülüs'ün İslâm hâkimiyetinden çıkmasıyla (1492) bütün İslâm âlemine yerleşmiştir.

Bu bilgilerden sonra Taḥrīm Suresi’ndeki kıraat vecihlerine geçebiliriz.

3.2. Taḥrīm Suresi’ndeki Kıraat Vecihleri

Taḥrīm Suresi’ndeki kıraat vecihlerine yer vermemizdeki amaç, insanın tekâmülünü incelediğimiz bu çalışmamızda kıraat farklılıklarının katmış olduğu zengin anlamlara da dikkat çekmektir. Burada surede mevcut olan bütün kıraatleri aktarmak yerine yalnızca tekâmül ile ilgili manaya katkısı olan kıraat vecihlerinin bulunduğu birkaç âyetin kıraatine yer vermek daha uygun olacaktır. Buradaki gayemiz suredeki manaya etki eden kıraat vecihlerini ortaya koymak ve bunlardan özellikle konumuz olan tekâmül meselesine katkı sağlayan kıraat vecihlerinin bu katkısına değinmektir. Çünkü kıraatlerde bulunan farklı anlamlar âyetlerin anlamlarına katkı sağladığı gibi onlara ilişkin konuların da anlam ve anlaşılma bakımından zenginleşmesini sağlamaktadır. Bunun sebebi normal şartlarda o şekilde okunan bir kıraat vecihi bulunmasaydı âyete verilemeyecek bir anlamın -bir kelimedede de olsa- onda bulunan bir farklı kıraat vecihi sayesinde verilebiliyor olmasıdır. Bu anlamı zenginleştirmektedir. Burada öncelikli olarak tespit ettiğimiz dört âyetteki tüm kıraat farklılıklarına başlıklar altında yer verdik. Daha sonra onlardan manaya etki eden kıraat vecihlerini ikinci bir kısımda ve ayrı başlıklar altında ele aldık.

3.2.1. Taḥrīm Suresi 4. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri

Bu kısımda ve aşağıdaki diğer başlıklar altında manaya katkısı olsun ya da olmasın tüm kıraat farklılıklarına yer verilmiştir.

إِنْ تَتُوبَا إِلَى اللَّهِ فَقَدْ صَغَتْ قُلُوبُكُمَا وَإِنْ تَظَاهَرَا عَلَيْهِ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ مَوْلَاهُ وَجِبْرِيلُ وَصَالِحُ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمَلَائِكَةُ بَعْدَ ذَلِكَ ظَهِيرٌ ﴿٤﴾

“İkiniz de Allah’a tevbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğilmişti. Ama peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız bilin ki herkesten önce Allah onun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cebrâil ve iyi müminler. Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır.” (et-Taḥrīm, 66/4).

Âyette geçen فَفَقَدْ صَغَتْ kelimesinde Ebû Amr, İbn Amir’den rivâyetinde Hişam, Hamza, Kisâi ve Halefû’l-Aşir فَفَقَدْ edatının sonundaki ذ harfini ikinci kelimedeki ص harfine idgam ederek okumuşlardır. Bunların dışındaki kıraat imamları ve raviler ise ص harfine uğramış olan ذ’i izhar etmişler ve ص’a katmadan kalkale ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyette geçen **وَأَنَّ** ifadesinde yine farklı kıraat vecihleri bulunmaktadır. Bu edatı kıraat imamlarından Hamza vasıl halinde hemzenin tahkiki ve vakıf halinde ise teshil ile hafif **ي** harfine meylettirerek ve **bi hulfîn** (**Bi hulfîn** ifadesi bir kıraat imamı ya da ravisinin aynı yeri iki farklı vecihle de okumuş olduğunu ifade eden bir kıraat ilmi terimidir.) hemzenin tahkiki ile okumuştur. Bunların dışındaki kıraat imamları ve geriye kalan raviler ise hem vakıf hem de vasıl halinde **وَأَنَّ** edatında hemzeyi tahkik ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Tahrîm Suresi 4. âyetin devamındaki **تَطَاهَرًا** kelimesinde de kıraat vechi bulunmaktadır. Bu kelimeyi Asım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşîr **ظ** harfinin tahfifi ile yani şeddesiz olarak **تَطَاهَرًا** şeklinde, diğer raviler ise **ظ** harfinin şeddesi ile **تَطَاهَرًا** okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamında geçen **عليه فإن** ifadesinde yine farklı okuyuşlar bulunmaktadır. Bu kelimeyi yalnızca İbn Kesir cumhur kurranın hilafına zamir olan **he** harfinin sılası ile yani uzatılması suretiyle okumuştur. Diğer kıraat imam ve ravilerinin tamamı ise zamiri uzatmadan sılayı tert etmek ve **he** harfini kasr ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Lafzatullahtan önceki tekit edatı olan **إن**'ye gelinde ondada yine Hamza'nın teshili bulunmaktadır. Yukarıda değindiğimiz gibi Kıraati seba imamlarından biri olan Hamza bunu hem vakıf hem de vasıl halinde hemzenin tahkiki ile okumaktan başka bir de vakıf halinde hemzenin teshili ile okumakta idi. Burada hafifçe **ي** harfine meylettirerek okuma söz konusudur.

Allah lafzında ve devamındaki kelime (**الله هو**) yine kıraat vechi bulunmaktadır. Çünkü kıraat âlimleri bu iki kelimenin arasında ardı ardına gelen **he** harflerinin okunuşunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Amr'dan rivâyetinde Sûsî, idgamı kebir yaparak yani lafzatullahın sonundaki **he** harfini sonraki **he** harfine idgam ederek ve bundan dolayı da öncesindeki lâm harfini uzatarak okumuştur. Geriye kalan ravilerin tamamı ise lafzatullahın **he** harfinde fetha ve iggamsız bir şekilde ikinci **he** harfini de yine harekeli okumuşlardır (Nûn, 2024). Bu okuyuş ise idgamın zıttı olunca izhar ile okumak şeklinde ifade edilmiştir.

Âyetin devamında gelen **هو** zamirinde kıraat imamlarından Şeyh Yakub vakıf halinde **hau's-sekt** yani **he** harfini sükûn üzere okumuştur. Şeyh Yakub'un her iki ravisinde de okuyuş aynıdır. Yani bu kelimeyi okuyuşlarında raviler arasında bir ihtilaf bulunmamaktadır. Geriye kalan tüm kıraat imamları ile onların ravilerinin tamamı vakıf halinde **he** harfini harekesi ile okumuşlar ve **hau's-sekt** yapmamışlardır.

Âyetteki hemen sonra gelen **مولاه** kelimesini İmam Nafi'den rivâyetinde Verş taklil ile yani hemze ile ye harfi arasında bir sesle okumuştur. Bu onun bi hulfîn denilen ikinci okuyuşudur. İlk okuyuşu diğer imam ve ravileri gibi tahiktir. Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşîr ise bu kelimeyi bi hulfîn olmaksızın sadece imale ile okumuşlardır. Geriye kalanlar ise vakıf ve vasıl halinde hemzede imaleyi terk ederek okumuşlardır.

Kıraat vecihlerini sıraladığımız bu âyetin devamında Cebrail (a.s.) ismi de geçmektedir. Kurradan bu kelimenin okuyuşunda çokça ihtilaf zikredilmiştir. **وَجِبْرِيلَ** kelimesini İbn Kesir cim harfinin fethası, ra harfinin kesrası, hemzenin hazfi ve ye harfinin isbatı ile okumuştur. Buna göre kelime **وَجِبْرِيلَ** (cebrîle) şeklini almıştır. Asım'dan rivâyetinde Ebûbekir Şu'be ise bu kelimeyi cim ve ra harflerinin fethası, hemzenin kesrası ve ye harfinin hazfi ile okumuştur. Bu okuyuşta ise kelime **وَجِبْرَائِلَ** (cebraile) şekline dönüşür.

Hamza bu kelimeyi cim ve ra harflerinin fethası, hemzenin kesrası ve sonraki ye harfinin sükûnu ile okumuştur. Vakıf halinde ise hemzeyi teshil eder. Kisâî ve Halefû'l-Aşîr de aynı şekilde cim ve ra harflerinin fethası, hemzenin kesrası ve sonraki ye harfinin sükûnu ile okumuştur ancak onlar vakıf halinde teshil yapmazlar. Bu durumda bahsi geçen imamların okuyuşunda kelime **وَجِبْرَائِلَ** (cebraîle) şeklini alır. Geriye kalanların tümü bu kelimeyi **وَجِبْرِيلَ** (cibrîle) şeklinde cim ve ra harflerinin kesrası, hemzenin hazfi ve ye harfinin isbatı ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin sonuna doğru olan duraktaki **المؤمنين** kelimesinde de vücuhât mevcuttur. Buradaki kıraat ihtilafları da yukarıda yer verdiğimiz diğer birçoğu gibi manaya etki etmemektedir. Burada âyette bulunan tüm kıraat farklılıklarına yer verdiğimiz için diğerleri gibi manaya etki etmeyen bu kelimeyi de ele almış bulunmaktayız.

İmam Nafi'in ravisi Verş, Ebû Cafer ve Ebû Amr'ın ravisi Sûsî ibdâl ile yani hemzeyi öncesindeki hareke cinsinden olan vav harfine ibdâl ederek med harfine dönüştürerek ve med ile bir elif miktarı uzatarak okumuştur.

Hamza bu kelimeyi vasıl halinde hemzenin tahkiki ile vakıf halinde ise med harfine ibdal etmek suretiyle okumuştur. İbdal ile okunurken kelime **المؤمنين** (elmûminîn) şekline dönüşür.

Bu sayılanların dışında kalan imam ve râviler hem vakıf hem de vasıl halinde hemzenin tahkiki ve sükûnu ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamında gelen والملائكة kelimesini Hamza vasıl halinde hemzenin tahkiki ile okumuştur. Vakıf halinde ise bu kelimeyi hem med hem de kasr ile olmak üzere hemzenin teshili ile okur.

Kisâî bu kelimeyi hem vakıf hem de vasıl halinde hemzenin tahkiki ve sükûnu ile okumuş bununla beraber vakıf halinde ayrıca he harfine dönüşen müenneslik te'sinde imale yapmıştır.

Geriye kalan kıraat imam ve râvileri hem vakıf hem de vasıl halinde, fetha üzere geçerek hemzenin tahkiki ve sükûnu ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Buraya kadar kendisindeki kıraat farklılıklarını ele aldığımız Tahrîm suresi 4. âyetin sonundaki ظهر kelimesini Nafi'den rivâyetinde Verş her iki durumda da Ra harfini incelterek (terkîk) okumuştur.

Bunların dışında kalan kıraat imam ve râvileri hem vakıf hem de vasıl halinde, Ra harfini kalın okumuşlardır.

3.2.2. Tahrîm Suresi 5. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri

Bu âyette toplam on bir yerde kıraat ihtilafı mevcuttur. Tahrîm Suresi 5 âyetin bu onbir yerinde bazen iki, bazen de farklı üç vecih bulunduğu için kıraat farklılıkları veya diğer ifadesiyle ihtilaflar otuzdan fazladır. Şimdi bunları sırasıyla görelim. Âyetin metni ve meali aşağıdaki gibidir:

عَسَىٰ رَبُّهُ أَنْ يُلَاقَكَ أَنْ يُبَدِّلَهُ أَرْوَاجًا خَيْرًا مِنْكَ مَسْلَمَاتٍ مُؤْمِنَاتٍ قَانِتَاتٍ تَائِبَاتٍ عَابِدَاتٍ سَائِحَاتٍ ثَيِّبَاتٍ
وَأَبْكَارًا ﴿٥﴾

“Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, sizden daha hayırlı, Müslüman, inanan, sebatla itaat eden, tevbe eden, ibadet eden, oruç tutan, dul ve bakire eşler verebilir.” (et-Tahrîm, 66/5).

Âyetin başındaki عسى kelimesi İmam Nafi'in ravisi Verş tarafından bihulfin taklil ile okunmuştur. Buna göre iki kelimeyi iki şekilde okuyan Verş önce imalesiz yani fetha üzere sonra da ikinci vecih olarak imale ile fetih arası olan taklil ile okumuştur.

Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşir عسى kelimesini hilaf olmaksızın tek bir vecih üzere imale ile okumuşlardır.

Geriye kalan kıraat imam ve râvileri ise bu kelimeyi hem vakıf hem de vasıl halinde, imalenin terki ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamında gelen طلقن kelimesinde kıraat imamlarından Ebû Amr'ın ravisi Sûsî bi hulfin idgam-ı kebîr ile yani önce kelimedeki Kaf harfini Kef harfine idgam etmeksizin harekeli olarak diğer bir vechinde de Kaf harfini Kef harfine katmak (idgam etmek) suretiyle okumuştur. Geriye kalanlar Kaf harfini izhar ile yani Kef harfine katmadan okumuşlardır.

Âyetin devamındaki أن يبدله kelimesini Hamza'dan rivâyetinde Halef gunneyi terk ederek idgam ile okumuştur. Diğer ravilerin tamamı ise idgam meal gunne ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Bu kelimeyi İmam Nafi, Ebû Cafer ve Ebû Amr Be harfinin fethası ve Dâl harfinin şeddesi ile yani (en yübeddilehû) şeklinde okumuşlardır. Geriye kalanlar vasıl halinde hemzenin tahkiki ile vakıf halinde ise hemzenin teshili ve tahkiki ile de okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin sonuna doğru olan وأبكارا kelimesinde de vücuhât mevcuttur. Buradaki kelimeyi Hamza'dan rivâyetinde Halef gunneyi terk ederek gunnesiz idgam ile okumuştur. Diğer ravilerin tamamı ise idgam meal gunne yaparak okumuşlardır.

Âyette hakkında en son kıraat ihtilafı olan kısım sok kelime olan وأبكارا ifadesidir. Hamza, bu kelimeyi vasıl halinde hemzenin tahkiki ile vakıf halinde ise hemzenin teshili hem de tahkiki ile okumuştur.

Bunların dışında kalan kıraat imam ve râvileri hem vakıf hem de vasıl halinde, hilaf olmaksızın tek bir vecih üzere tahkik ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

3.2.3. Tahrîm Suresi 8. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri

Tahrîm Suresi 8. âyet bu suredeki en fazla kıraat ihtilaflarının bulunduğu âyettir. Bu âyetin yirmi bir yerinde kıraat ihtilafı vardır. Bu vecihlerin iki bazen de üç farklı şekilde okunduğu düşünülürse bunların sayısı altmıştan fazladır.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا ۗ عَلَىٰ رَبِّكُمْ أَنْ يُكَفِّرَ عَنْكُمْ سَيِّئَاتِكُمْ وَيُدْخِلَكُم جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ۚ يَوْمَ لَا يُخْزِي اللَّهُ النَّبِيَّ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ نُورُهُمْ يَسْعَىٰ بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَنْتُمْ لَنَا نُورٌ ۖ وَغُفْرٌ لَنَا ۖ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨﴾

“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tevbe edin. Umulur ki rabbiniz kötülüklerinizi örter ve sizi altından ırmaklar akan cennetlerine koyar. O gün Allah, peygamberi ve onunla aynı imanı paylaşanları utandırmaz. Onların nuru önlerinde ve sağ yanlarında ilerleyerek yollarını aydınlatırken şöyle derler: Rabbimiz! Nurumuzu arttır eksiltme ve bizi bağışla. Şüphesiz senin her şeye gücün yeter.” (et-Tahrîm, 66/8).

Âyetin hemen başında bulunan يا أيها ifadesindeki elif Hamza tarafından vasıl halinde hemzenin tahkiki ile okunmuştur. Bundan başka yine Hamza bu kelimenin hemzesini vakıf halinde de tahkik ile ve hem med hem de kasr ile teshil üzere okunmuştur.

Geriye kalan raviler vasıl ve vakıf halinde yalnızca hemzenin tahkiki ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamında gelen آمنوا kelimesinde kıraat imamlarından Nafi'in ravisi Verş tarafından meddi bedel yapılarak üç elif miktarı uzatılmak suretiyle okumuştur. Diğer ravilerin tamamı meddi bedeli kasr ile yani yalnızca bir elif miktarı uzatarak okumuşlardır (Nûn, 2024).

Daha sonraki توبة kelimesini Kisâi vakıf halinde He harfine dönüşen müenneslik Te'sinde imale ile okumuştur. Geriye kalan raviler ise He harfini fetih ile okumuşlar yani bu harfe geçişte imale yapmamışlardır.

Âyetin devamındaki نصوحا kelimesini Asımdan rivâyetinde Ebûbekir Şube Nun harfinin dammesi ile (nusuhan) şeklinde okumuştur. Ravilerden geriye kalanlar Nun harfinin fethası ile okumuşlardır.

İmam Nafi'in ravisi Verş bihulfin taklil ile okumuş iken; Hamza, Kisâi ve Halefü'l-Aşir duraktan hemen sonra gelen عسى kelimesini hilaf olmaksızın tek bir vecih üzere imale ile okumuşlardır.

Geriye kalan râviler ise bu kelimeyi hem vakıf hem de vasıl halinde, imalenin terki ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamındaki أن ربكم kelimesini İmam Nafi'in ravisi Kalun vasıl halinde bihulfin, çoğul Mim'inin sılası ile okumuştur. İmam Nafi'in diğer ravisi Verş ise vasıl halinde işba' üzere (yani tam doyurarak, meddi en uzun vecihle uzatmak suretiyle) çoğul Mim'inin sılası ile okumuştur. Ebû Cafer ve İbni Kesir vasıl halinde cemi Mim'inin sılası ile okumuştur. Hamza'dan rivâyetle Halef ise vakıf halinde ve vaslen sekte ile ve sektesiz olarak okumuştur.

Daha sonraki يُكْفَر kelimesindeki Ra harfini Nafi'in ravisi Verş vaslen ve vakfen terkik ile (incelterek) okumuştur. Geriye kalanlar Ra harfini kalın okumuşlardır (Nûn, 2024).

İmam Nafi'in ravisi Kalun vasıl halinde bihulfin, سيداتكم ويدخلكم ifadesindeki çoğul Mim'inin sılası ile okumuştur Ebû Cafer ve İbni Kesir vasıl halinde cemi Mim'inin sılası ile okumuştur. Geriye kalanlar ise Mim harfinde cemi Mim'inin sılasını terk ederek okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamındaki ويدخلكم جنات kelimesini de aynı şekilde İmam Nafi'in ravisi Kalun vasıl halinde bihulfin, çoğul Mim'inin sılası ile okumuştur. Burası da bir cemi Mim'inin okunuşu ile ilgili olduğu için buradaki kıraat vechi ile ilgili ihtilaf aynı yukarıdaki gibidir. Yani Ebû Cafer ve İbni Kesir vasıl halinde cemi Mim'inin sılası ile okumuşlarken diğer bütün raviler kalanlar ise cemi Mim'inin sılasını terk ederek Mim'i cezimli olarak okumuşlardır (Nûn, 2024).

Daha sonraki kıraat ihtilafی الأنهار kelimesindedir. Bu kelimeyi İmam Nafi'in ravisi Verş nakil yaparak ve sekteyi terk etmek sureti ile okumuştur. Hamza'dan rivâyetle Halef ise vaslen sekte ile ve vakıf halinde sektenin yanında bir de nakil yaparak okumuştur. Hamza'nın ikinci ravisi olan Hallâd vasıl halinde hem sekte ile hem de sektesiz okumaktan başka vakıf halinde sektenin yanında nakil yaparak da okumuştur. Geriye kalanlar ise vakıf ve vasıl halinde sektenin terki ve hemzenin tahkiki ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamındaki النبي kelimesini de aynı şekilde İmam Nafi' med ile birlikte Ye harfinden sonra hemze ile okumuştur. Diğer kıraat imamları ve raviler ise hemzenin Ye harfine ibdal edilmesi ile ve şeddeli bir şekilde okumuşlardır. Burada ilk okuyuş (nebî-îne) şeklinde iken cumhurun okuyuşunda (nebiyyîne) şeklinde rivâyet edilmiştir.

Allahu Teâlâ'nın آمنوا buyruğuna gelince bu kelimeyi İmam Nafi'in ravisi Verş meddi bedel ile üç elif miktarı uzatmak sureti ile okumuştur. Geriye kalanlar ise meddi bedeli kasr halinde yani bir elif miktarı uzatmak sureti ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Daha sonra gelen نور هم يسعی ifadesindeki cemi Miminde yine ihtilaflar aynı şekildedir. Bu rivâyetleri İmam Nafi'in ravisi Kalun vasıl halinde bihulfin, çoğul Mim'inin sılası ile Ebû Cafer ve İbni Kesir vasıl halinde cemi Mim'inin sılası ile ve geriye kalanların ise Mim harfinde cemi Mim'inin sılasını terk ederek okumuş oldukları (Nûn, 2024) şeklinde ifade edebiliriz.

Burada يسعی kelimesinde bulunan ihtilaflar yukarıdaki عسى ifadesindeki gibidir. Bu durumda yukarıda belirttiğimiz üzere bu ihtilafları İmam Nafi'in ravisi Verş tarafından bihulfin taklil ile okunması, Hamza, Kisâ ve Halefü'l-Aşir bu kelimeyi hilaf olmaksızın tek bir vecih üzere imale ile okudukları ve geriye kalan kıraat imam ve râvilerinin ise bu kelimeyi hem vakıf hem de vasıl halinde, imalenin terki ile okudukları (Nûn, 2024) şeklinde belirtebiliriz.

Âyetin devamındaki أيديهم kelimesini Şeyh Yakub vakıf ve vasıl halinde zamirdeki He harfinin dammesi ile (eydihüm) şeklinde okumuştur. Diğer kıraat imamları ve raviler ise vakıf ve vasıl halinde zamirdeki He harfinin kesrası ile (eydihim) şeklinde okumuşlardır.

Devamında gelen **أيديهم وبأيمانهم** şeklinde iki kelime bir arada değerlendirildiğinde bunlar arasında da ihtilaf mevcuttur. Bu vecihler ise daha önceki Cemi Mim'lerinin okunuşundaki ihtilaflar ile aynıdır. İmam Nafi'in ravisi Kalun vasıl halinde bihulfin, çoğul Mim'inin sılası ile okumuştur. Burası da aynı şekilde bir cemi Mim'inin okunuşu olduğu için buradaki kıraat vechi ile ilgili ihtilaf aynı yukarıdaki gibidir. Yani Ebû Cafer ve İbni Kesir vasıl halinde cemi Mim'inin sılası ile okumuşlarken diğer bütün raviler kalanlar ise cemi Mim'inin sılasını terk ederek Mim'i cezimli olarak (eydîhim) şeklinde okumuşlardır (Nûn, 2024).

Yalnızca **وبأيمانهم** kelimesi ele alınırsa bu ifade üzerinde de kıraat ihtilafları mevcuttur. Bu kelimeyi Hamza vasıl halinde hemzenin tahkiki ve vakıf halinde ise tahkik üzere hemzenin Ye harfine ibdali ve fethalı bir şekilde okumuştur (Nûn, 2024).

Yukarıdaki kelime sonrasındaki kelime ile birlikte ele alındığında **وبأيمانهم يقولون** şeklinde olur ki, bu durumda da ortaya çıkan farklı kıraat vecihleri yine yukarıda iki paragraf önce ifade ettiğimiz gibidir. Vucuhat aynı olduğu için ve birkaç kez de tekrar edildiği için burada tekrar etmeye gerek duymuyoruz.

Allahu Teâlâ'nın **واغفر لنا** buyruğundaki ifadeyi Ebû Amr'ın ravisi bihulfin Dûri Râ harfinin Lâm harfinde idgamı ile okumuştur. Ebû Amr'ın diğer ravisi olan Sûsi ile hulf olmaksızın yani tek vecih ile Râ harfinin Lâm harfinde idgamı ile ve geriye kalanlar ise Râ harfini Lâm harfinde izhar etmek sureti ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin sonunda doğru olan **شيء** kelimesinde bulunan ihtilaf ise şöyledir:

İmam Nafi'in ravisi Verş meddi tevassut yani orta miktar olan üç elif miktarı ile meddederek işba' ile ve hemzeli bir şekilde meddi lîn yaparak okumuştur. İbn Amir'den rivâyetle Hişam vasıl halinde hemzenin tahkiki ve nakil ile vakf yaparak yine idgam ile birlikte ibdal ve sükun ile hem revm hem de hemzesiz Ye harfin sükunu ile okumuştur.

Hamza'dan rivâyetle Halef ise vaslen sekte ile ve vakıf halinde ise nakil yaparak okumuştur. Yine idgam ile birlikte ibdal ile ve her iki vecihte de sadece sukûn ve revm ile okumuştur. Hamza'nın ikinci ravisi olan Hallâd vasıl halinde hem sekte ile hem de sektesiz okumaktan başka vakıf halinde sektenin yanında nakil yaparak da okumuştur. Geriye kalanlar ise kasr ve meddi lîn yapmak suretiyle sektenin terki ve hemzenin tahkiki ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin son kelimde olan قدير ifadesini ise İmam Nafi'in ravisi Verş her iki halde de Ra harfinin terkiki ile yani ince olarak okumuştur. Geriye kalanlar ise kelimenin sonundaki Ra harfini kalın olarak okumuşlardır (Nûn, 2024).

Allah Teâla'nın توبه نصوحًا buyruğundaki ikinci kelime hem damme ile nusûhan hem de fetha ile nesûhan okunmuştur. Damme ile ötreli okunmasının delili Arapların sözlerinde mastar kastettiklerinde نصح نصوحا (nesaha nusûhan) demeleridir. Nitekim onlar صلح صلوحا (saleha sulûhan) da derler. Fetha ile okuyanların deliline gelince onlar kelimeyi tevbenin sıfatı yapmaktadırlar. Sonundaki müenneslik Te'sini de hazfederler. Doğru olan da budur. Çünkü bu aslına uygundur. Bu kelimenin aslı ناصحة (nâsihatün) kelimesidir. Failin tadiyahinde fe'ül veznine geçirmek için müenneslik Te'si atılır. Bu ise onun aslına delalet eder. Buna göre Tevbe-i Nasûh tevbe-i eden kimsenin artık asla o günahına tevbe ettikten sonra ebediyen dönmeyeceğini ifade eder.

3.2.4. Taḥrīm Suresi 12. Âyette Geçen Kıraat Vecihleri

Taḥrīm Suresi 12. âyette toplamda dört farklı kıraat ihtilafı ve buna bağlı olarak imam ve ravilerden on üç tane vecih rivâyet edilmiştir.

وَمَرْيَمَ ابْنَتِ عِمْرَانَ الَّتِي أَحْصَانَتْ فَرْجَهَا فَنَفَخْنَا فِيهِ مِنْ رُوحِنَا وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْتِ مِنَ الْقَائِمِينَ ﴿١٢﴾

“İmrân kızı Meryem'i de (misal vermiştir): O iffetini çok iyi korumuştur, biz de ona ruhumuzdan üfledik; o, rabbinin sözlerini ve kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.” (et-Taḥrīm, 66/12).

Surenin 12. âyetinin kendisinde kıraat ihtilafı bulunan ilk kelimesi ابنت ifadesidir. İbni Kesir, Ebû Amr ve Yakub bu kelimeyi müenneslik Te'sinde fetha ile okumuşlardır. Kisâî ise vakıf halinde müenneslik Te'si üzerinde imale yaparak durur. Geriye kalanlar ise bu kelimeyi ister vakıf ister de vasıl halinde olsun müenneslik Te'sinin fethası ile okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin devamındaki عمران kelimesini İbn Amir'den rivâyetinde İbn Zekvân bihulfin imale ile okumuştur. Geriye kalanlar ise bu kelimeyi ihtilaf ve hulf olmaksızın fetih üzere yani imalesiz okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin ortasına doğru olan فيه ifadesini İbni Kesir, cumhurun görüşüne muhalif olarak zamir He'sinin sılası ile yani bu zamiri uzatarak okumuştur. Geriye kalanlar ise bu zamiri sılasız He farfinin kasrı üzere yani uzatmaksızın okumuşlardır (Nûn, 2024).

Âyetin üzerinde kıraat ihtilafı bulunan son kelimesi olan **وكتبه** ifadesinde bulunan ihtilafta ise bu kelimeyi Ebû Amr, Yakub ve Asımdan rivâyetinde Hafs cemi olarak yani (kütübihî) şeklinde okumuşlardır. Diğer ravilerin tümü ise tekil olarak (kitabihî) şeklinde okurlar (Nûn, 2024).

Daha önce belirttiğimiz gibi bu kıraat ihtilaflarının çoğunda manaya etki eden vücut bulunmamaktadır. Ancak bunlar arasında konumuzla ilgili olan kısımdaki anlamlara da katkısı olan kıraat vecihlerinin mevcut olmasından dolayı onları da ayrı bir başlık altında almak müstakil olarak bir arada bulunmaları açısından faydalı olacaktır.

3.3. Taḥrîm Suresi'nde Yer Alan Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı

Bu başlık altında Taḥrîm Suresi'nde yer alan kıraat vecihlerinin mana değişikliklerinden ve zenginliklerinden kaynaklı insanın tekâmülüne olan katkısına değinilecektir.

3.3.1. Taḥrîm Suresi 4. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı

Taḥrîm Suresi 4. âyette yukarıda tamamını verdiğimiz kıraat ihtilafları arasında **تَظَاهَرَا** kelimesinde bulunan vücutta âyetin anlamına bir katkı bulunmaktadır. Bu kelimeyi Kûfeliler yani Asım, Hamza, Kisâî ve Halefû'l-Aşir **ظ** harfinin tahfifi ile yani şeddesiz olarak **تَظَاهَرَا** şeklinde, diğer raviler ise **ظ** harfinin şeddesi ile **تَظَاهَرَا** okumakta idiler (Cezerî, t.y.: II, 217; Dâni, 1930: I,61)..

Kıraatlerdeki lugavi manaya bakacak olursak **تَظَاهَرَا** kelimesi **تعاوننا** yani yardımlaşmak ve desteklemek anlamında gelir. Ragıb el-İsfahânî **ظَاهَرْتُهُ** demek **عَاوَنْتُهُ** yani ona yardımcı ve destek oldum (İsfahânî, 2010: 413) demektir. **ظهر** kelimesi kuvvet ve inkişaf yahut da açığa çıkma anlamlarında kullanılır. Bir şey inkişaf edip açıldığında ve ortaya çıkıp gelişerek kuvvetlendiğinde ona tezahür etti, denir. **ظَاهَرَ** şeklinde mufaale babında aktarıldığında ise kelime yardımlaştı arka çıktı anlamına gelir. Zaferle ilgili bir şey hakkında kullanılırsa o durumda zaferin gerçekleşeceğinin alametleri belirdi, ortaya çıktı anlamındadır. Arapçada ayrıca **ظهر فلان على فلان** ifadesinin bir kimsenin diğerini destekleyerek kuvvetlendirmesi anlamında da kullanıldığı ifade edilmiştir. Yine bu kelime galip gelmek (Ahmed, 1988: IV, 37; Fâris, 1991: , III, 471) yardımcı olmak, yardımlaşarak kuvvetli hale getirme (Ahmed, 1988: IV, 37; İbn Manzûr, 1990: IX, 236) anlamlarında kullanılmıştır.

Anlama katkısı olan kıraat vecihlerini içeren âyetin icmali olarak tefsirine göz atacak olursak, “İkiniz de Allah’a tevbe ederseniz (çok iyi olur), çünkü kalpleriniz eğilmişti.” ifadesinde hitap Hz. Peygamber’in (s.a.v) hamiyetli iki eşi Aişe ve Hafsa validelerimizdir. Allah Rasulü’nün (s.a.v) kendisine sevdiği bir şeyi haram kılmasına o ikisi sebep olmuşlardı. Allah (cc) ise bunun üzerine onlara tevbe etmelerini bildirerek onları azarlamış ve kınamıştır. Aynı zamanda o ikisine kalplerinin eğildiğini yani onlara gereken davranıştan ayrılarak yanlışla yöneldiğini ve bu hareketleri ile onların Allah Rasulü’nün (s.a.v) yüreğini parçalamış olduklarını kendilerine haber vermiştir. Burada yanlış Allah Rasulü’ne (s.a.v) karşı olması gereken vera, edeb ve ihtiramdan uzaklaşmadır.

“Ama peygambere karşı bir dayanışma içine girecek olursanız...” yani onu yaralama konusunda yardımlaşırsanız ve sizden her biriniz bu işe sürdürmeye devam ederse... “...bilin ki herkesten önce Allah onun dostu ve koruyucusudur, sonra da Cebrâil ve iyi müminler. Melekler de bunların ardından onun yardımcısıdır.” (et-Taḥrîm, 66/4)

Âyetin buradan sonrasının tefsirini daha önceki bölümlerde ele aldığımız için burada sadece iki kıraat arasındaki anlam farkına değinmek ve farklı kıraat vechinin anlama kattığı zenginliği vurgulamakla yetineceğiz.

İki kıraat arasında tefsiri anlamda şu alaka bulunmaktadır. Asım, Hamza ve Kisâî tahfif ile تَطَاهَرًا şeklinde şeddesiz olarak, diğer raviler ise ط harfinin şeddesi ile تَطَاهَرًا okurlar. Bununla تَتَطَاهَرًا lafzını kastettiler. Daha sonra Te ahrfini Za harfine idgam ettiler. Şeddesiz okuyanlar ise تَذَكَّرُونَ Te harfini iskat etti yani örneğinde olduğu gibi (Zür'a, 2016: I, 714) düşürdüler. Burada asıl kelime تَتَطَاهَرًا lafzıdır. تَطَاهَرًا kelimesi Tefâ’ale vezinde mazi fiildir. Te harfi tekrar edildiği için onlardan bir tanesi hafz edilmiştir. Çünkü bir lafızda tekrar vaki’ olunca onlardan birincisi hafzedilmez. Çünkü ilk harf muzarilik alametidir. Alamet olan ise hafzedilmez (Zeccâc, 1988: VI, 248). Tezahür ifadesi insanlara isnat edildiğinde o zaman anlamı yardımlaşma ve dayanışma olur. تَطَاهَرًا الْقَوْمُ denilince bununla kavim zafer kazandı anlamı kastedilir. Zafer ise ancak kavmin fertleri birbirine destek olduğunda gerçekleşeceği için tahfif ile ya da şeddeli okunsa da anlamın değişmeyip bir olacağı söylenmiştir (Azerî, 2004: II,318). Ancak iki kıraati bir arada düşünersek şeddeli okunan kıraatin manayı beyan etmek konusunda daha ziyade bir anlamı ifade ettiği açıktır. Yani kıraat farkı olan ifadede daha ziyade bir anlam ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda birbirleriyle yardımlaşan hanımları karşısında Allah (cc) Peygamber’ini (s.a.v) daha ziyade destekleyeceği de bu mana ile ortaya çıkmaktadır. Yine de şeddeli ya da tahfif ile okunduğunda mana aynı mertebededir, diyenlere göre Allah’ın,

Cebrail (a.s) ve müminlerin Hz. Peygamber'in (s.a.v) destekçisi olduğu gerçeği değişmemektedir. Melekler ise sonrasında ona destek vereceklerdir. Bu okuyuşların her biriyle Allah Rasülü'nün (s.a.v) hanımları bu tür amellerden sakındırılmış ve tehdit edilmişlerdir.

Burada tekâmül ile alakalı olarak kıraat vecihlerinde ortaya çıkan anlamı ön plana çıkaracak olursak, birinci vecihte Allah aslında kemal sahibi olan iki hanım için yaptıklarını yapmaya ve bu hususta yardımlaşmaya devam etmeme konusunda uyarmakla onların kemalinin devamını bildirmiştir. Ayrıca kelimenin ikinci vechi ile alakalı olarak da onları tehditle aslında Allah Rasülü'nü (s.a.v) üzen davranışların onun eşlerinin tekâmülüne mani olacağını da açıkça bildirmiştir. Her durumda da Allah (cc), Cebrail (a.s) ve müminler ile meleklerin o Rasul'ün (s.a.v) destekçisi olarak onun kemaline daima katkıda bulunacaklarını ferman buyurmuştur.

3.3.2. Tahrîm Suresi 5. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı

Âyetin yukarıda verdiğimiz vecihlerinden *عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ* “Eğer o sizi boşarsa, Rabbi ona, başka eşler verebilir” (et-Tahrîm, 66/5) kısmında yer alan *أَنْ يُبْدِلَهُ* kelimesinde bulunan vücuhat konumuz için önem arz etmektedir. Çünkü bu kıraat vechinin bir yönüyle de olsa âyetin anlamına katkısı bulunmaktadır.

Öncelikle yukarıda değindiğimiz gibi bu ifadeyi İmam Nafi, Ebû Cafer ve Ebû Amr Be harfinin fethası ve Dâl harfinin şeddesi ile yani (en yübeddilehû) şeklinde okumuşlardır. Geriye kalanlar vasıl halinde dal harfinin tahfifi ve Be harfinin sükûnu ile (yübdilehû) şeklinde okumuşlardır (Nûn, 2024). Dil yönünden bu kıraat farklılıklarında anlam şöyledir:

Bu kelimenin aslı *بَدَل* (bedel)dir. Anlamı ise giden bir şeyin yerine bir başka şeyin konulmasıdır (Fâris, 1991: I, 210). Tebdil denilince anlaşılan bir şeyin aslını ve halini değiştirmektir. Bu da bir şeyi başka bir şeyin yerine koymayı (İbn Manzûr, 1990: II,48) ifade eder. Bu şekilde bir şeyi tebdil ettim demek; öncekini oradan uzaklaştırdım ve yerine ikincisini getirdim (Firuzabadi, 1305: I, 1247) demektir. Yine tebdil bir şeyin suretini değiştirmek anlamına da gelir. Nitekim Allah Teâlâ günahları sevaplara çevirmiştir. Bu kelime kıldı, yaptı ve değiştirdi anlamlarını içerdiği için geçişli bir fiildir (Feyyûmî, 1987: I, 39).

Kıraati içeren kısmın genel bir tefsirini ele alacak olursak, *عَسَىٰ رَبُّهُ إِن طَلَّقَنَّ أَنْ يُبْدِلَهُ* demek ona karşı ona karşı iş çevirmeyin, çünkü o sizi boşarsa sadece sıkıntılı olmakla kalmaz aynı zamanda sizin için iş daha da zorlaşır. Bu da Allah'ın sizi ondan ayırması ve yerinize din ve güzellik bakımından daha hayırlısını getirmesidir. Bu aslında gerçekleşmemiş bir alaka ve

yöndür. Çünkü Allah Rasulü onları boşamamıştır. Eğer onları boşamış olsaydı, Allah bu faziletli eşlerden bahsetmezdi.

Kıraatler arasındaki tefsire gelince **يُبَدِّلُ** kıraati, sülâsi bir fiilden hemze eklenmek suretiyle **ابدل** şeklinde mezid kılınmıştır. Bu fiil bu şekilde okunan kıraatte Hz. Peygamber'in (s.a.v) hanımlarını Allah Teâlâ'nın talak yani boşama ile korkutarak sakındırmasını ifade eder. Şeddeli şekildeki **يُبَدِّلُ** kıraati sülâsi muzari fiilden ortadaki harfin (Sa'di, 2020: I, 873) şeddeli kılınması ile yapılmıştır. Şedde bu fiilde kesret yani çokluk ifade eder (Kādî, 1960 -1965: II, 386). Şedde ile okuyan ve fiili olarak alanların delili Nahl Suresi'ndeki (en-Nahl 16/10) **ءَايَةً** ifadesidir. Tahfif ile yani şeddesiz okuyanların delili ise Arapların **ابدل** şeklinde bir şeyi bir şeyin yerine koyarak onu değiştirme diğerini giderip başkasını getirme anlamında kullandıkları fiildir. Şeddenin fiili tekrarlamak yani sürekli kılmak için olduğu da söylenmiştir (İbn Haleveyh, 1971: I, 229). İki kıraat veçhindeki ifadeleri cem etmek için şunları söyleyebiliriz:

Tahfif ile **يُبَدِّلُ** şeklinde okunan kıraat vechi; Allah Rasulü'nün (s.a.v) onları boşaması şartına bağlı olarak, Allah'ın Peygamber eşlerini ondan ayırması ve yerlerine din ve güzellik bakımından daha hayırlısını getirmek ile sakındırması ve korkutması anlamına hastır. Şeddeli şekildeki **يُبَدِّلُ** kıraatinin anlamı ise hem boşama hem de başka eşlerle değiştirme şeklinde olan itabın, Allah Rasulü'nü üzen her türlü fiilin karşısında ve bunu yapan tüm kimselere karşı olmasıdır (Ebu Ras, 2008: XIII, 58).

Buna göre kıraat vecihlerinin bu âyetin tefsirine kattığı anlam birinci vecihte anlaşılan ve Allah Rasulü'nün (s.a.v) boşaması şartıyla, Allah'ın Peygamber eşlerini ondan ayırması anlamına ilaveten Allah Rasulü'nü (s.a.s.) üzen her türlü fiile karşı ve bunu yapan tüm herkesi Allah'ın korkutması ve uyarmasının sürekli olması anlamıdır. Bu anlam ikinci kıraat vechinde ortaya çıktığı için kıraat farklılıklarının bu âyetin tefsirine kattığı bir zenginlik olarak değerlendirilmiştir.

3.3.3. Tahrîm Suresi 8. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı

Bu âyette anlama katkı sağlayan kıraat ihtilafı ile oluşan farklı vecih, **نَصُوحًا** kelimesinde tezahür etmektedir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا تَوْبُوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحًا

“Ey iman edenler! İçtenlikle ve kararlılık içinde Allah’a tevbe edin...” (et-Taḥrīm, 66/8)

Bu kelimeyi Ebûbekir Şu’be Nun harfinin dammesi ile نُصُوحاً şeklinde; geriye kalanlar ise fethası ile نَصُوحاً şeklinde (Cezerî, t.y.: II, 388-389; Hatîb, 2009: IX, 528) okumuşlardır.

Nun, Sad ve Ha harflerinden oluşan bu kelime (نصح) iki şeyi birbiri ile uyumlu, yakışır, münasip duruma getirmek, onları ıslah etmek (İbn Fâris, 1991: V, 335) anlamındadır. Bir şeyin nushedilmesi onun arındırılıp halis ve saf hale getirilmesi demektir. Bal ve benzeri şeyler için halis bal, katışıksız zeytinyağı vs. denileceğinde Arapçada bu kelime kullanılır. Arı, duru ve saf hale getirilen her şey için bu kelimenin kullanılması uygundur. نُصُوح şeklinde bu kullanımı feûl vezninde mübalağa olduğu içindir. Fetha ile mübalağa varken Nun harfinin dammesi ile hem نَصُوحاً hem de نُصُوحاً şeklinde (İbn Manzûr, 1990: II, 615) mastar kullanımı söz konusudur. Tevbe-i nasûh şeklindeki kullanımda da bu mübalağa geçerlidir. Buradaki mübalağa tevbe eden kimsenin tevbeye niyet ederken aynı zamanda bir daha asla o günaha dönmemeye de niyet etmesini ifade eder. Hasan Basri (r.h.m) nasûh tevbenin “Kalp ile pişmanlık, dil ile istiğfar, azaları günahattan uzaklaştırıp günahı terk etmek ve bir daha dönmemeyi zaruri kılmak” olduğunu söylemiştir. Ferrâ ise “fetha ile okuyanlar onu tevbenin sıfatı yapmış olurlar. Damme ile نُصُوحاً şeklinde okuyanlar ise فُعُود kelimesinde olduğu gibi onu mastar yapmış olurlar” (Zebîdî, 1965: I, 1774) demiştir.

Âyetin kıraat farklarını içeren kelimelerin bulunduğu kısmı birleşik olarak tefsir edecek olursak şunları söyleyebiliriz:

Allahu Teâlâ’nın تَوَبُّوا إِلَى اللَّهِ تَوْبَةً نَّصُوحاً buyruğunun anlamı kesin kararlı ve doğru bir tevbe ile bağışlanma dileyin, günahlarınızın öncesini silen bir tevbe olsun. Bu günahlarla dağılmış olan kimseyi toparlayıp eksiğini tamamlamak anlamındadır. Bu ise günahların kendisinden alıp onu aşağılara sürüklediği eksiklikleri gidermek ile olur. Ömer b. Hattâb “Bir günah işler ama asla bir daha o günaha geri dönmez.” Demiştir (İbn Keşîr, 1999: VIII, 170; Ebüssuûd, 2021: VIII, 269). Böylece Rabbinin onu altlarından ırmaklar akan cennetlere koyması umulur.

İki farklı kıraat veçhinin arasında tefsiri alakaya gelince; cumhurun kıraati olan نُصُوحاً şeklindeki ifade tevbeyi vasıflamakta yani onun sıfatı olmaktadır (Endelüsî, 2015: VIII, 293). Bu نَصُوحاً kelimesinde olduğu gibi bir mübalağa kalıbıdır. Yani tevbe konusunda kesin olan, kararlılıkla yapılan ve bir daha dönülmeyen en mübalağalı anlamı (Ebu Ras, 2008: VIII, 60)

ifade eder. Bu tevbe yapan kişi tevbe ettiği sırada kendisine vazgeçtiği günaha bir daha ebedîyen geri dönmeyeceğini söylemiş olur (Makdisî, 1982: 496).

Damme hareke ile نُصُوْحًا şeklinde okunan kıraatte ise orada tevbe etmek ve tevbesinde saf ve katışıksız olmak anlamında bir mastar kastedilmektedir. Bir şeyde kesinlik kastedildiğinde o mastar haliyle نُصُوْحًا şeklinde ifade edilir. Bunun anlamı da halis tam (Kādî, 1960-1965: III, 309) demektir. Damme hareke ile okunması onu mastar yapmak için iken; fetha hareke ile okuyanlar bilinen bir mastar olduğunu gösteren bir delil getirmiş olurlar. Bu da halis anlamındaki نَصَح fiilinin mastarıdır.

İki kıraat arasını cem etmek için söylenecekler ise bunları bir araya getirmekten ibarettir. Fetha hareke ile olan نُصُوْحًا şeklindeki kıraat tevbenin bir sıfatı olmakta yani onu asla geri dönülmeven tevbe şeklinde nasuh sıfatı ile vasıflamaktadır. Bu durumda tevbe asla kendisinden dönülmeven, sabit ve aynısına dönülmemekle kalınmayıp benzerine ya da başka bir günaha da dönülmeven tam bir tevbe anlamı ile vasıflanmaktadır. Damme hareke ile olan نُصُوْحًا şeklindeki kıraatte ise anlam tevbenin yalnızca Allah'a ait kılınmasını ifade eder (Ebu Ras, 2008: VIII, 61). Elbette bu iki anlamdan sadece biri olsa yani bu kıraat vechi bulunmasaydı özellikle ikinci dammeli haliyle olan; sadece Allah Teâlâ'ya ait kılma ve saf katışıksız bir tevbe anlamı âyete verilemezdi. Bu anlamın âyet-i kerimeye kattığı bu zenginlik kıraat vechinin anlama kattığı bir zenginliktir.

Toplumsal değişim anlamında kıraat vecihlerinin bu değişime kattığı anlam da buradan hareketle ifade edilebilir. Genel anlamda bu âyet kişinin kendi iç dünyasında karar vererek yaptığı yanlışlardan vazgeçmesinin ve bir daha o günaha dönmek üzere tevbe etmesinin toplumsal değişime ferdin değişiminin başlangıcı ile bir katkı sağlamasını ifade etmektedir. Bu tevbe asla dönülmeven tevbe olduğunda bu şekilde eski günah ve yanlış davranışlarından vazgeçerek değişen fertler içinde yaşadıkları toplumu da değiştirecek ve daha iyi bir toplum haline getirecektir. Bu fertlerin değişiminde bunu sırf Allah için ve çok samimi, halisane bir şekilde tevbe ile yapmaları anlamı ise kıraat vechinin katkısıdır. Bu da bir daha dönülmemek üzere vazgeçme anlamında; çok samimi, halisane ve sadece Allah için yapılan bir vazgeçme yani değişim başlangıcıdır. Bu kıraat vechinin toplumsal değişime kattığı ziyade anlamın, başkalarından yani toplumun diğer fertlerinden bir beklentide bulunmadan bu değişimin gerçekleşmesi olarak ifade edilebilir.

3.3.4. Tahrîm Suresi 12. Âyetteki Kıraat Vecihleri Sebebiyle Oluşan Manaların Tekâmüle Katkısı

Âyette anlama katkı sağlayan kıraat vecihi كُنْهِ kelimesinde bulunmaktadır.

...وَصَدَّقَتْ بِكَلِمَاتِ رَبِّهَا وَكُنْهِ وَكَانَتْ مِنَ الْقَانِتِينَ

“...kitaplarını hep tasdik etti ve o içtenlikle itaat edenlerdendi.” (et-Tahrîm, 66/12)

Bu kelimeyi Ebû Amr, Hafs ve Şeyh Yakub Kef ve Te harflerinin dammesi ile yukarıda yazıldığı şekilde çoğul olarak okumuşlardır. Geriye kalanlar ise Kef harfinin kesrası ve Te'nin fethası ve bir elif ilavesi ile tekil olarak كِتَابِهِ şeklinde okumuşlardır (Ebû Talib, 1984: II, 326).

Dil bakımından kıraatle ilgili anlamlara göz atacak olursak, كُنْهِ şeklindeki kıraat vecihi dilde sahih bir asıl olarak her şeyiyle bir nesnenin çoğuluna delalet etmektedir (Cezerî, t.y.: II, 389; Serahsî, 2001: 627; İbn Galbûn, 1991: II, 724). Bu da kitap kelimesidir. Yani bi kelime dil açısından kitap kelimesinin çoğulu olan bir isimdir. Diğer cevihdeki kelime ise bu ismin tekilidir.

Kıraat vechini içeren şekliyle âyetin icmali olarak tefsirini ifade etmeden önce daha önceki bölümde âyetin tefsirine dair yaptığımız açıklama burada hatırlanmalıdır. Âyette “*Ruhumuz ile ona nefha üfledik*” ifadesi ile Cebrail (a.s.) kastedilmiştir. Bunun delili Meryem Suresi’ndeki “*Ona Ruhumuzu gönderdik de Meryem’e bir insan suretinde göründü*” (Meryem, 19/17) âyetidir. Bu âyette de ruh ile kastedilen Cebrail’dir (a.s.). Bu âyet Hristiyanların İsa’nın (a.s.) Allah’ın oğlu ve Onun ruhundan bir parça olduğu şeklindeki iddialarını ret vardır. Allah Sübhanehû ve Teâlâ bundan münezzehtir, O (c.c.) çok yüce ve büyüktür (Şenkîti, 1983: 1715).

“*Rabbinin kelimelerini ve kitaplarını tasdik etti.*” Kısmında ise Meryem validemizi ilim ve marifet ile vasıflamak vardır. Çünkü Allah’ın kelimelerini tasdik etmek din ve kudretine dair kelimelerini de içermektedir. Ayrıca o kitapları da tasdik etmiştir. Tasdik olabilmesi için marifetin tahsil edilmiş olması bir zarurettir. Bu ikisi ancak ilim ve salih amel ile mümkün olabilir. Bunun için âyetin sonu “*O halis bir şekilde ibadet edenlerdendi*” ifadesiyle tamamlanmıştır. Bu ifade Allah’a itaat eden ve bu itaatinde haşyet ve huşu içinde devamlı olan anlamındadır. Bu da ilmin kemali ile vasıflanmış kişinin özelliğidir. Meryem validemiz sıddika yani dosdoğru ve namus timsali tertemiz olarak da vasıflanmıştır. Bu da ilim ve amelin kemalini ifade eder (Sa'di, 2020: I, 874). İlim sahibi olmak toplum namına ferdin tekâmülünü ifade eden önemli bir değerdir.

Farklı kıraat vecihleri arasındaki alakaya dair tefsire gelince, çoğul şeklindeki kıraat vechi Meryem validemizin Allah'ın bütün kitaplarını tasdik ettiğini ifade eder. Bu kitaplar İsa'dan (a.s.) önce inzal buyrulmuş olan Tevrat, Zebur gibi kitaplarla İsrail oğullarına gönderilen kitaplar ve O'un hayatında (Zür'a, 2016: I, 715) havariler tarafından yazılmış olan İncil'dir. Bu durumda çoğul ile okunan anlam oldukça zengin ve öncelikli olarak tercih edilen bir anlamdır ve en güzeldir. Tekil olan kıraat ise yalnızca İncil'i ifade etmektedir. Tekil ifade lafzına hem azlık hem de çokluk bakımından delalet eder (Kādî, 1960 -1965: III, 310). Tefsir bakımından iki kıraat arasındaki alaka budur.

Kıraatlerin arasında cem etmek sadedinde ise Meryem'in (r.ah.) İsa'yı (a.s.) tasdik ettiği söylenebilir. Çünkü O, Meryem validemizin zamanındaki Peygamber'dir. Aynı zamanda kendisine İncil indirilmiş olan bir Rasul'dür. Aynı zamanda Meryem validemiz önceki Peygamberlere ve onlara indirilmiş olan kitaplara da iman etmiştir. Nitekim bu vecihlerin her birinde de O, Hıristiyanları reddeder (Cezerî, t.y.: VIII, 63). Çünkü O'na göre bu inancı ile İsa'nın (a.s.) kendisinden önceki diğer Peygamberler gibi bir peygamber olduğunu kabul ve tasdik etmektedir.

Âyetin toplumsal tekâmüle kıraat vecihleri ile olan katkısına gelince; toplumun fertlerinden ve özellikle önde gelenlerinden birinin o toplumun dinini, kitabını ve kendisinden önceki kitapları tasdik etmesi önemli bir katkıdır. Yine bunlara inanması, onları bilmesi onlarla amel etmesi o ferdin dolayısıyla toplumun tekâmülüne katkı sağlayacaktır. Çünkü ilmin ve toplumun genelinin inanmış olduğu bir dinin o toplumu bir arada tuttuğu ve tekâmülüne yardımcı olacağı bir gerçektir.

SONUÇ

“Kur’an’da İnsanın Tekâmülü (Tahrir Suresi Örneği)” bağlamında ele aldığımız çalışmamızda varmış olduğumuz sonuçlar şöyledir:

İnsan dünyaya amaçsızca, başıboş bir şekilde gelmemiştir. Allah (c.c.) insanı kulluk etmesi, şükretmesi için yaratmış ve onu en şerefli mahlûk olarak dünyaya göndermiştir. İnsan, yaratılış gayesine uygun olarak Allah’ın (c.c.) istediği şekilde tekâmül sahibi mümin olmak ve ebedi mutluluğa ulaşmak için çabalamalıdır. İnsan hayat yolculuğunda yalnız bırakılmamıştır. Allah (c.c.) her topluluğa uyarıcı göndermiş ve hesap günü oluşabilecek mazeretlerin de önüne geçmiştir.

Tekâmül sahibi olma yolundaki mümin belli vasıflara sahip olmalıdır. Tekâmül sahibi olma yolundaki insan tamamlanma ve kemâle erme sürecinde her daim orta yolu tutan, vermiş olduğu sözleri yerine getiren, karşılaştığı ayıpları gece gibi örten, yaşadığı toplumda herkes tarafından kendisinden emin olunan ve onu görenlere Allah’ı (c.c.) hatırlatan kişidir.

İnsan aynı zamanda bir beşerdir. Beşerin yanlış yollara düşme konusunda yönelimi ve kaabiliyeti olduğundan kusursuzluk ve mükemmellik beklemek yanlıştır. Ayrıca insan bir halifedir. Allah’ın (c.c.) kanunlarını uygulamada, toplumda düzeni sağlamada ve dine uygun olarak liderlik etmede vazifelendirilmiştir.

İnsan şakilesi ile kendi kişiliğini ortaya çıkarır. Aldığı eğitim ve yaşadığı çevre onun yönelimlerini büyük oranda etkiler. Tekâmüle ulaşma çevrevesinde bir hayat arzulayan mümin de her daim kendisine Allah’ı (c.c.) unutturmayan, O’nun (c.c.) emir ve yasaklarını hatırlatan dostluklar kurmalıdır. İnsanın hayat yolculuğunda bir takım vazifeleri vardır. Bunlardan en önemlileri zarûâat-ı hamse olarak isimlendirilen dinin, nefsin (canın), aklın, neslin ve malın korunmasıdır. İslam dininin bu görevlerini yerine getiren mümin, tekâmül sürecinde önemli bir yol kat eder.

Surenin ilk üç âyetinden; haramlık veya helallik yönünde hüküm koyma yetkisi yalnızca Allah’a (c.c.) aittir. Başkalarının gönlünü hoş etme maksadıyla Allah’ın (c.c.) bizzat yasaklamadığı bir şeyi kendine veya bir başka kişiye haram kılmak, insanın tekâmülünü olumsuz yönde etkileyen bir örnektir. Kanaatimizce âyette Hz. Peygamber’e (s.a.s.) yapılan bu uyarı evrenseldir ve tüm inananlara yönelik yapılmıştır. Ayrıca Peygamber (s.a.s.) üzerinden yapılan bu uyarı ile müminlerin yeminlerini ihtiyaç duyulduğunda hangi şartlarda bozabilecekleri örneklendirilmiştir. Ayrıca yanlışa düşen bir müminin pişmanlık duyarak doğru yola dönmesi de insanın tekâmülüne katkı sağlayan bir örnektir.

Döndüncü âyette Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı her ne suretle olursa olsun kurulacak dayanışma ve takınılacak tavır, insanın tekâmülünü olumsuz yönde etkileyen bir örnektir. Hz. Peygamber (s.a.s.) bizzat tekâmülün tastamam örneğidir. Yine bu âyetlerde verilen mesajlar da evrenselidir. Günümüzde Kur'an ve sünnet düşmanları Hz. Peygamber'e (s.a.s.) karşı birleşerek düşmanlık etmektedir. Mümin asla böyle bir birleşmenin içinde yer almaz ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) düşmanlık etmez. Onun karşısındaki herhangi bir görüşte dahi hemfikir olan kişi, tekâmül sahibi olamaz. Ayrıca beşinci âyette Hz. Peygamber'in (s.a.s.) eşlerine hitaben yapılan uyarının akabinde, âyetin devamından tekâmül sahibi bir insanın vasıflarına ve insanın tekâmülüne dair olumlu yönde birçok örnek tespit ettik. Allah'a (c.c.) teslimiyet göstererek, yine O'na (c.c.) yürekten iman ederek, Allah'a (c.c.) ve Hz. Peygamber'e (s.a.s.) içtenlikle itaat ederek, samimi bir şekilde kulluk ederek, dünyanın geçici olduğunu bilerek yaşamına o minvalde devam ederek tekâmül sahibi olunabilir.

Altıncı âyette iman edenlere yönelik hitabın akabinde kişinin kendisini ve ailesini cehennem ateşinden koruması emredilmiştir. Tespit ettiğimiz cehennemden korunma yöntemleri de insanın tekâmülüne olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Ayrıca yedinci âyette kâfirlere yönelik hitabın akabinde ahiret gününde ateşe girdiklerinde sert bir şekilde mazeret üretmemeleri ve bu çabanın kendilerine bir fayda sağlamayacağı ifade edilmiştir. Bu uyarı yaşamını devam ettiren insanların kendilerine çeki düzen vermeleri için bir vesile olmakla beraber müminin tekâmülüne olumlu yönde katkı sağlamaktadır.

Sekizinci âyette nasuh bir tevbe yapılması emri ile insanın tekâmülüne olumlu yönde katkı sağlayacak bir tavsiye verilmiştir. Tekâmül sahibi bir müminin ahiret yurdunda varacağı yer de incelemesini yaptığımız sekizinci âyette "içlerinden ırmaklar akan cennetler" olarak tasvir edilmiştir. Dokuzuncu âyette Hz. Peygamber'e (s.a.s.) yapılan hitabın evrensel olduğu açıktır. Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad edilmesi ve onlara sert davranılması emredilmiştir. Günümüzde de dinimize saldıran kâfir ve münafıklara karşı cihad gayretinde olmak insanın tekâmülüne olumlu yönde bir katkı sağlamaktadır.

Onuncu âyette Allah (c.c.) inkâr edenler için Hz. Nuh (a.s.) ve Hz. Lut'un (a.s.) eşlerini örnek vermiş ve peygamberlere karşı yapılan hainliklerin sonucunun cehennem olduğunu söylemiştir. Allah'ın (c.c.) peygamberlerine karşı muhalefet etmek, onların sözleriyle alay etmek ve küçümsemek insanın tekâmülünü olumsuz yönde etkileyen unsurlardandır. Onbirinci ve onkinci âyetlerde ise Allah (c.c.) iman edenler için Meryem (a.s.) ve Firavun'un eşi Âsiye'yi örnek vermiştir. Onların yaşadıkları zulüm karşısında sabretmeleri, inançlarından vazgeçmeyerek Allah'a (c.c.) teslimiyet göstermeleri cenneti kazanmalarına vesile olmuştur.

Göstermiş oldukları itaat ve inanç da müminlerin örnek alması gereken tekâmül örneğidir ve insanın tekâmülüne olumlu yönde katkı sunmaktadır.

Ayrıca çalışmamızın son bölümünde kıraat vecihlerinin anlama katkısını incelenerek tekâmül ile bağlantısı olanlardan detaylıca bahsedilmeye çalışılmıştır. Kıraat vecihlerinin farklılığının manaya zenginlik kattığı ve insanın tekâmülüne de olumlu yönde katkı sağladığı tespit edilmiştir.

Çalışmadan esinlenerek insanın tekâmülü hususunda araştırma yapmak isteyen değerli bilim insanları mutlaka olacaktır. Onlar için farklılıklara değinecek olursak; Kur'an'da yer alan insanın tekâmülü ile ilgili unsurların yoğunlaştığı diğer surelerin değerlendirilmesinde fayda vardır. Bu çalışmada Kur'an'da yer alan insanın özelliklerine de değinilmiştir. Bu özelliklerin bir kısmı insanın tekâmülüne olumlu yönde katkı sağlamaktadır. Bunun yanında bazı özellikler de insanı tekâmüle ulaştırmaktan uzaklaştırmaktadır. Ayrıca sûfi düşünürlerin insanın tekâmülüne bakış açıları, müfessirlerin farklı surelerdeki insanın tekâmülüne etki eden unsurlara yorumları incelenerek bilim dünyasına katkı sunulabilir.

Rabbim cümlemize tekâmül mertebesine ulaşmayı, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in sünnetine hâdim olmayı nasip eylesin inşallah...

KAYNAKÇA

- Abdulkbakî, M. F.** (1995). *el-Lü'lü' ve'l-Mercan*, Beyrut.
- Âsım Efendi.** (1887). *Kâmus Tercemesi*. İstanbul,
- Askalânî, E. F. Ş. H.** (1982). *Fethu'l-Bârî bi-Şerh-i Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut.
- Âşûr, M. T.** (1984). *et-Taahrîr ve't-Tenvîr*. ed-Dâru't-Tûnisîyye, Tunus.
- Ateş, S.** (2000). *Yüce Kur'an'ın Çağdaş Tefsiri*. Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.
- ‘Afiyye, M. G.** (1954). *Muqaddimetân fî ‘ulûmi'l-‘Qur’ân*. (Nşr.) Arthur Jeffery, Kahire.
- ‘Afiyye, M. G.** (2001). *el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-‘Azîz*. (Nşr.) ‘Abdusselâm ‘Abduşşâfi Muhammed. Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Avcı, C.** (1998). "Hilâfet", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.17, s.539-546.
- Aydın, M. S.** (2000). "İnsân-ı Kâmil", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.22, s.330-331.
- Aynî, B. M.** (1308). *Umdetü'l-Kârî li Şerhi Sahîhi'l-Buhârî*, Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Aytaç, S.** (2000). *İnsanı Anlama Çabası*. Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa.
- Azerî, M. A.** (2004). *Tehzibü'l- Luga*. Beyrut.
- Başaran, S.** (1987). Bir Beşer Olarak Hz. Muhammed. *Hollanda Diyanet Vakfı Dergisi*, 1, 36-37.
- Bayraktar, M.** (2011). "Tekâmül Nazariyesi", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.40, s.337-339.
- Bedir, L.** (2022). *İnsanın Hayat Yolculuğu*. Duvar Yayınları. İzmir.
- Bedir, L.,** (2018). İnsanın Âhîret İstikâmetine Olumlu Veya Olumsuz Manada Etki Eden Faktörler. *Edebali İslamiyat Dergisi*, 2(3), 93-94.
- Benli, A. Özbek, Ö.** (2024). *Kıraat İlmine Giriş*, Kimlik Yayınları, Kayseri.
- Beydâvî, A.** (2010). *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*, (Çev.) Şadi Eren, Selsebil Yayınları, İstanbul.
- Beydâvî, A. ‘O. Ş.** (t.y.). *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*. Dâru'l-Fikr, Beyrut.
- Beyzâvî, Ö. M.** (2010). *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl*. (Çev.) Şadi Eren, Selsebil Yayınları, İstanbul.
- Bilgiz, M.** (2006). Kişiliğin Oluşumunda Fıtrat Ve Sosyal Çevrenin Etkisi (İsra, 17/84. Âyeti Ekseninde). *Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, 2006, (25), 74.

- Bilmen, Ö. N.** (1955). *Tefsir Tarihi*, Örnek Matbaası, Ankara.
- Birand, K.** (1953). Tanrı Şuuru Hakkında. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(4), 89-92.
- Birişik, A.** (2022). “Kıraat”, TDV İslâm Ansiklopedisi, c. 25, s. 425-432.
- Birişik, A.** (2022). “Kıraat”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.15, s. 425-432.
- Bolay, S. H.** (1989). “Âdem”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*,, 1989, c.1, s.358-359.
- Buhâri, M. B. İ.** (1897). “Seb’ati Ahruf”. Kitâbu Fedâili’l Kur’ân. Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Buhârî, M. B. İ.** (2001). *el-Câmi ‘u’l-Musnedu’s-Şâhihu’l-Muhtaşar*. (Nşr.) Muhammed Zuheyr en-Nâsir. Dâru Tavki’n-Necât, Beyrut.
- Buhârî, M. B. İ.** (2019). *et-Târîhu’l-kebîr*, (Thk.) Muhammed b. Salih ed- Dibâsî. en-Neşru’l-Mütemeyyiz li’t-Tıbâ’a ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’, Riyâd.
- Ceşşâs, A. E.** (1994). *Âhkâmu’l-Kur’ân*. (Nşr.) ‘Abdusselâm Muhammed ‘Alî. Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Cevheri, İ.** (1990). *es-Sihâh*, Dâru’l-‘İlm, Beyrut.
- Cürcânî, A. B. M. S.** (1982). *Mu’cemu-t Ta’rifat*, Fazilet Yayınları, Kahire.
- Çağrı, M.** (2006). "Nankörlük", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.32, s.382-383.
- Çetin, A.** (2010). Kur’ân-ı Kerîm’in indirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- Dânî, E. A. O.** (1930). *et-Teysîr fi’l-Kirâati’s-Seb’*, (Nşr.) Otto Pretzl, Devlet Matbaası, İstanbul.
- Ebu Nasr, İ.** (1956). *es-Sihah Tacü’l-Lüğa ve Sihahu’l-‘Arabiyye*, (Thk.) Ahmed Abdulgafûr Attar, Dâru’l-Kütübi’l-‘Arabî, Mısır.
- Ebu Ras, S. M.** (2008). *Tefsiru’l-Kiraati’l Kuraniyyeti’l-Aşr*. Camiatu’l İslamiyye, Gazze.
- Ebu Zekerriyya, Y. B. Ş.** (1921). *Sahihu Müslim bi Şerhi’n-Nevevi*, el-Matba’atü’l-Mıs-riyye, Mısır.
- Ebu Zür'a, M. Z.** (2016). *Hucetü’l-Kiraat*. Beyrut.
- Ebû'l-Leyş es-Semerqandî, N. M.** (t.y.). *Bahru’l-‘Ulûm*. (Nşr.) Maḥmûd Mataracı. Dâru’l-Fikr, Beyrut.

- Ebüssuûd, E.** (2021). *Tefsiru Ebissuûd İrşâdü'l- 'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm.* (Nşr.) Mehmet Taha Boyalık vd., İstanbul.
- Endelüsî, Y. H.** (2015). *el-Bahrü'l-muhît.* (Nşr.) Mâhir Habbûş vd., Dimaşk.
- Erzurumlu, İ. H.** (2015). *Kâmil İnsan.* (Haz.) H. Rahmi Yananlı - İlknur Kirenci. Büyüyenay Yayınları, İstanbul.
- Esen, M.** (2004). İnsanın Halifelîği Meselesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi,* 45(1), 32-36.
- Feyyûmî, A. M.** (1987). *el-Mişbâhu'l- Münîr.* (Nşr.) Hızır el-Cevâd, Beyrut.
- Firuzabadi, M.** (1304-1305). *el-Kamusu'l-Muhît,* (Trc. Asım Efendi), el-Matba'atü'l-Bahriyye, İstanbul, III.
- Gazzâlî, H. M.** (t.y.). *İhyâ'u 'Ulûmi'd-Dîn.* Dâru'l-Ma' rife, Beyrut.
- Halîl b. Ahmed.** (1988). *Kitâbü'l- 'Ayn* (Nşr.) Mehdî el-Mahzûmî – İbrâhim es-Sâmerrâî, Beyrut.
- Hemedânî, K. A.** (1385). *el-Muğnî.* (Nşr.) İbrahim Medkûr ve Tâhâ Hüseyin, Kahire.
- Horâsânî, S. M.** (2012). *es-Sunen* (Nşr.) Heyet. Dâru'l-Elûke.-, Riyad.
- İbn Fâris, H. A.** (1991). *Mu'cemü Meķâyisi'l- Luĝa.* (Nşr.) Abdüsselâm M. Hârûn, Beyrut.
- İbn Galbûn, H. T.** (1991). *et-Tezkire fi'l- Kıra'âti's- Semân.* (Nşr.) Eymen Rüşdî Süveyd, Cidde.
- İbn Haleveyh, N. L.** (1971). *el-Hücce fi'l-kıra'âti's-seb'.* (Nşr.) Abdülâl Sâlim Mekrem, Kuveyt.
- İbn Keşîr, İ. 'O.** (1999). *Tefsîru'l-Ķur'âni'l- 'Azîm.* (Nşr.) Sâmi b. Muhammed Selâme. Dâru Tayyibe, Riyâd.
- İbn Manzûr, C.M.** (1883). *Lisânü'l- 'Arab,* Dâru'l-Ma'ârif, Kahire.
- İbnu'l-Muķaffa, 'A.** (t.y.) *el-Edebu's-Şaĝîr.* (Nşr.) Vâil b. Hâfız b. Hâlef. Dâru İbni'l-Ķayyim, İskenderiye.
- İbnü'l-Cezerî, M. Y.** (t.y.). *en-Neşr fi Kıra'âti'l-Aşr,* (Thk.) Muhammed ed-Debbâ, Dâru'l-Kütübi'l- 'İlmiyye, Mısır.
- İsfahânî, R.** (2010). *Müfredât Kur'an Kavramları Sözlüğü,* (Çev.) Abdalbaki Güneş, Mehmet Yolcu, Çıra Yayınları, İstanbul.

- İsfahânî, R.** (t.y.). *el- Müfredât fî garîbi'l-Kur'an*. Mektebetü Nizâr Mustafâ el-Bâz, Mekke.
- İsfahânî, R.** (1992). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*, (Nşr.) Safvân Adnân Dâvûdî, Beyrut.
- Karahisari Mustafa Şemseddin**, (1859). *Ahter-i Kebir*, Dârü't-Tıba'ati'l-Âmire.
- Karaman, H., Çağrıçı, M., Dönmez, İ. K., Gümüş, S.** (2020). *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara
- Kâsımî, M. C.** (1952). *Tefsiru'l-Kâsımî Mehâsînü't-Te'vil*, (Thk.) M. Fuad Abdalbaki, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-'Arabiyye, Kahire.
- Qurţubî, A. H.** (2003). *el-Câmi' li-Âhkâmi'l-Kur'an*. (Nşr.) Hişâm Semîr el-Buĥârî, Riyad.
- Kuşeyrî, H. 'A.** (2000). *Leţâifu'l-İşârât* (Nşr.) İbrâhîm el-Besyûnî. el-Hey'etu'l-Mısriyyi'l-Âmme.
- Manzûr, C. M.** (1990), Lisanu'l-Arab, Beyrut.
- Manzûr, C. M.** (1993). Lisanu'l-Arab. Dâr-u Sâdir, Beyrut.
- Mâtürîdî, M. M.** (2005). *Te'vîlâtü Ehli's-Sunne*. (Nşr.) Mecdî Bâsellûm. Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, Beyrut.
- Mâtürîdî, M.** (2015). *Te'vîlat'ü'l Kur'an Tercümesi*. (Ed.) Yusuf Şevki Yavuz, (Çev.) Bekir Topaloğlu. Ensar Neşriyat Tic. A.Ş., İstanbul.
- Mekki, M. K.** (1984). *el-Keşf an Vücuhi'i-Kıraati's-Sebi' ve İleîha ve Hucedha*. (Nşr.) Muhyiddin Abdurrahman Ramazan, Beyrut.
- Mezahiri, H.** (2002). Dürtülerin Kontrolü, (Çev.) Süleyman DEMİR. İnsan Yayınları, İstanbul.
- Morrison, A. C.** (1986). *Müsbet İlimler Yönünden İnsan, Kâinat ve Ötesi*, (Çev.) Bekir Topaloğlu, Nesil Yayınları, İstanbul.
- Muĥâtil b. Suleymân, H. B.** (2002). *Tefsîru Muĥâtil b. Suleymân*. (Nşr.) 'Abdullâh Maĥmûd Şeĥâte, Beyrut.
- Muslim, H. N.** (2014). *el-Musnedu's-Şâĥihu'l-Muĥtaşar bi Nakli'l-Adl 'ani'l-Adl ilâ Resûlillâh*. (Nşr.) Heyet. Dâru't-Te'sîl, Kahire.
- Mustafa, İ. Neccar, A. M. Abdulkadir, H. Hasan, A.,** (2004) *Mucemma'u'l- Lugati'l-'Arabiyye, el-Mu'cemü'l-vasît*, Mektebetu'ş-Şurûki'd-Devliyye, Kahire.
- Müslim, H. H.** (t.y.). "Kader". *el-Câmi'u's-sahih*. Dâru İhyai'tTürasi'l-Arabî, Beyrut.

Nûn li'l-Ḳur'ân ve'l-'ulûm (NÛN) (2024). 'arḍu ḥilâfâti'l-Ḳur'ân (et-Tahrîm 66/5). [Erişim: 17.04.2024:

https://www.nquran.com/ar/index.php?group=tb1&tpath=1&aya_no=5,150510&sorano=66&mRwai=.]

Nûn li'l-Ḳur'ân ve'l-'ulûm (NÛN) (2024). 'arḍu ḥilâfâti'l-Ḳur'ân (et-Tahrîm 66/8). [Erişim: 17.04.2024:

https://www.nquran.com/ar/index.php?group=tb1&tpath=1&aya_no=8,150617&sorano=66&mRwai=.]

Nûn li'l-Ḳur'ân ve'l-'ulûm (NÛN) (2024). 'arḍu ḥilâfâti'l-Ḳur'ân (et-Tahrîm 66/4). [Erişim: 17.04.2024:

https://www.nquran.com/ar/index.php?group=tb1&tpath=1&aya_no=4,150467&sorano=66&mRwai=.]

Okiç, M. T. (1951-1952). İlahiyat Fakültesi Usulü Tefsir Notları.

Râzî, F. M. (1990). Tefsîr-i Kebîr . (Çev.) Lütfullah Cebeci, Sadık Kılıç vd., Akçağ Yayınları, Ankara.

Râzî, F. M. (2000). *Mefâtîḥu'l-Ġayb*. Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut.

Sa'di, A. N. (2020). *Tefsîru's-Sadî*. Guraba Yayınevi. İstanbul.

Sarı, M. (2011) *Kur'an Işığında İnsanın Yaratılış Gayesi*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.

Sehâvî, E. H. Ş. (1993). *Cemâlü'l-ḳurrâ' ve kemâlü'l-ikrâ*, (Nşr.) Abdülkerîm ez-Zübeydî, Beyrut.

Sehâvî, E. H. Ş. (t.y.). *ed- Dav'u'l-Lâmi ' li-Ehli'l-Ḳarni't- Tâsi'*. Mektebetu'l-Kudsî. Kahire.

Serahsî, M. A. (2001). *el-Mebsût*. (Nşr.) Ebû Abdullah M. Hasan İsmâil eş-Şâfîi, Beyrut.

Subhi's-Sâlih, (t.y.). *Mebâhis fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Derseâdet, İstanbul.

Süyûtî, C. A. (1987). *el-İtkân fi 'Ulûmi'l-Kur'ân*, (Taktîm ve Talik) Mustafa Dîb, Dâru İbn Kesîr, Beyrut.

Şinkîfî, M. E. (1983). *Eḍvâ'ü'l-Beyân fi izâḥi'l-Ḳur'ân bi'l-Ḳur'ân*. Riyad.

Ṭaberî, C. M. (2001). *Câmi'u'l-Beyân 'an Te'vîli 'Âyi'l-Ḳur'ân*. (Nşr.) 'Abdullâh b. 'Abdilmuḥsin et-Turkî. Dâru Hicr.

- Topaloğlu, B.** (2010). “Tahrīm Sûresi”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.39, s.425.
- Tusterî, M. S. ‘A.** (2002). *Tefsîru't-Tusterî*. (Nşr.) Muḥammed Bâsil ‘Uyûnu's-Sûd. Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, Beyrut.
- Türk Dil Kurumu (TDK)** (2024). Genel Türkçe Sözlük (acele). [Erişim: 02.07.2024, <https://sozluk.gov.tr/?ara=acele>]
- Tütün, S.** (2007). *Ölümün İçindeki Hayat Hayatın İçindeki Ölüm*. Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- Uludağ, S.** (1991). “Amel”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, c.3, s.13-16.
- Uludağ, S.** (1996). *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. Marifet Yayınları, İstanbul.
- Yaka, E.** (2007). *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir.
- Yaka, E.** (2007). *Hak Katında İnsanın Konumu*, Işık Akademi Yayınları, İzmir.
- Yazır, E. M. H.** (2017). *Hak Dini Kur’an Dili*, Azim Yayınevi, İstanbul.
- Yazır, E. M. H.** (2021). *Hak Dini Kur’an Dili*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul.
- Yılmaz, H. K.** (1997). *Tasavvuf Meseleleri*. Erkam Yayınları, İstanbul.
- Yılmaz, M. F.** (2003). Kur’an’da Cehalet Kavramı. *Dini Araştırmalar*, 5(15), 181.
- Yılmaz, M. F.** (2003). Kur’an’da Cehalet Kavramı. *Dini Araştırmalar Dergisi*, 5(15), 181-198.
- Zebîdî, M. M.** (1965). *Tâcü'l- ‘Arûs*. (Nşr.) Abdüssettâr Ahmed Ferrâc, Kuveyt.
- Zebîdî, Z. A.** (1987). *Sahih-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi*, (Trc.) Ahmed Naim, Ankara.
- Zeccâc, İ. İ.** (1988). *Me ‘âni'l-Ḳur’ân ve İ ‘râbuhu*. (Nşr.) ‘Abdulcelîl ‘Abduh Şelebî. ‘Âlemu'l-Kutub, Beyrut.
- Zemahşerî, H. M.** (2009). *el-Keşşâf ‘an ḥaḳâ’ıḳı gāvâmiẓi’t-tenzîl ve ‘uyûni’l-eḳâvîl fi vüçûhi’t-te`vîl*. Dâr al-Mârefah, Beyrut.
- Zerkânî, M. A.** (1372). *Menâhilü’l-İrfan fi ‘Ulûmi’l-Kur’an*, Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-‘Arabiyye, I-II, Kahire.
- Zerkânî, M. A.** (1952). *Menâhilü’l-İrfan fi Ulûmi’l-Kur’an*. Dâru İhyâi’l-Kütübi’l-Arabiyye, Kahire.

Zerkeşî, B. M. (1988). *el-Burhan fî 'Ulumi'l-Kur'ân*, Daru'l-Fikir, (Talik) Mustafa Abdulkadir Ata, Beyrut.